

האוניברסיטה הפתוחה
התוכנית לתואר שני בלימודי תרבות
המחלקה לספרות, לשון ואמנויות
המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת

פייסבוק: חוויה ומשמעות

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך בלימודי תרבות"

אורלי בן-משה

רעננה

ינואר, 2017

ת.ז.: 040837205

עבודה זו נכתבה בהנחיית ד"ר ארן ליביו [אוניברסיטת חיפה / החוג לתקשורת]
ופרופ' מוטי רגב [האוניברסיטה הפתוחה / החוג ללימודי תרבות]

תקציר

המחקר הנוכחי בוחן את האופן שבו מצטיירת חווית השימוש ברשת החברתית הפופולרית פייסבוק, מתוך נקודת מבטם של משתמשי פייסבוק ישראלים חילוניים. המחקר נוקט גישה **פנומנולוגית**, שבבסיסה התפיסה שלפיה חקר החוויה מנקודת מבטו של היחיד הוא המפתח להבנת התופעות האנושיות. כחלק מאותו ניתוח פנומנולוגי, מטרתה של העבודה היא לבחון מהן הפרשנויות והמשמעויות, ומהם הערכים, הנרטיבים והאידיאלים העומדים בבסיסם של האופנים שבהם נחוה השימוש ברשת החברתית הזו, כפי שחוויה זו מתוארת מנקודת מבטם של המשתמשים.

בתחילתה של העבודה מוצגות שתי עמדות בולטות בספרות האקדמית ביחס לטכנולוגיה בכלל ולפייסבוק בפרט: אלה שנוטות לעבר **דטרמיניזם טכנולוגי** ומעמידות במרכז את השפעותיה הדטרמיניסטיות של הטכנולוגיה על הפרט והחברה, כך שהיחיד נתפס כ'**סביל'** ביחס לטכנולוגיה; ו**תיאורית השימושים והסיפוקים**, שמעמידה במרכז את הפרט ואת חירותו לבחור להשתמש בטכנולוגיה בהתאם לעמדת הסובייקט האישית והחברתית שלו, כך שהיחיד נתפס כ'**אקטיבי'** ביחס לטכנולוגיה. כפי שעולה מהממצאים, מתברר שעמדת הדטרמיניזם הטכנולוגי מחלחלת במידה רבה מאד לשיח הפופולרי. לפיכך, בחרתי להרחיב בחלקה התיאורטי של העבודה בתיאורם של מחקרים אקדמיים שניתן לייחס אותם, במידה רבה או מועטה, לעמדה זו. מחקרים אלה נוטים להדגיש היבטים חיוביים ו/או שליליים ביחס להשפעותיה של הטכנולוגיה על היחיד והחברה. כפי שעולה מהסקירה הספרותית, רבים מהם מתרכזים בהיבטים השליליים של השפעותיה של הטכנולוגיה (ופייסבוק בפרט), או לכל הפחות ממעיטים בערכם של ההיבטים החיוביים של ההשפעות.

השיטה שבה נעשה שימוש במחקר היא **ראיונות נרטיביים**, שבהם השתתפו 17 מרואיינים (9 גברים ו-8 נשים). במסגרת הראיונות התבקשו המשתתפים לספר סיפור אחד או יותר מתוך חווית השימוש שלהם בפייסבוק. לאחר ניתוח הראיונות, רכיבי החוויה בפייסבוק חולקו לשלוש קטיגוריות עיקריות: חווית ה"אמת" וה"שקר", החוויה החברתית וחווית השליטה והכוח. ביחס לכל שלוש הקטיגוריות של רכיבי החוויה בפייסבוק, נמצא בניתוח הסיפורים של המרואיינים כיחידה אחת שהם מתארים **חוויות מעורבות** של "שקר" ושל "אמת", של קרבה ושל ריחוק בקשרים

החברתיים, ושל שליטה ושל אובדן שליטה. באשר למשמעויות שבבסיס החוויות, כפי שאלה נתפסות ומתפרשות על ידי המרואיינים, עולים שלושה מוטיבים מרכזיים: **אידיאל האותנטיות**, שעל פיו על האדם להיות נאמן לקולו הפנימי, למוסר הפנימי שלו ולמקוריות שלו, מבלי להיכנע להשפעות מן החוץ; **נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי**, שמייחס לניו-מדיה השפעות עצומות על הפרט והחברה, שלא ניתן להתנגד אליהן כמעט; ו**אידיאל האינדיבידואליזם**, שמעמיד במרכז את חירותו של האדם לקבוע את מהלך חייו ואת אמונותיו, מבלי להיכנע לתכתיבים חיצוניים.

תוכן העניינים

5	הקדמה
7	פרק א': מבוא
9	1. האינטרנט והרשת החברתית: היבטים חיוביים ושליילים
13	חוויית ה"אמת" וה"שקר": הרשת כתודעת מציאות כוזבת
16	החווייה החברתית: תקשורת פגומה וקשרים רופפים
20	חוויית השליטה והכוח: אובדן שליטה והתמכרות
22	2. מתודולוגיה
23	ראיונות נרטיביים
27	פרק ב': החוויה בפייסבוק ומשמעויותיה
27	1. חווית ה"אמת" וה"שקר" ומשמעויותיה
28	חווייה מעורבת של ייצוגים "אמיתיים" ו"שקרניים"
30	אובדן ה"אותנטיות" ברשת
32	הפיכתה של פייסבוק לבמה להבנייתן והצגתן של זהויות
36	המרדף אחר סימוני ה"אהבתי"
38	2. החוויה החברתית ומשמעויותיה
44	חווייה מוזרה ומשונה של קשרים עמוקים
47	קשרים רופפים ברשת כהרס חברתי ואישי
50	3. חווית השליטה והכוח ומשמעויותיה
55	חווייה של כוח ועוצמה, עד כדי שכרון כוח, ואובדן שליטה עד כדי שיעבוד לרשת
60	אידיאל האינדיבידואליזם
61	פרק ג': סיכום ומסקנות
62	פייסבוק: חוויה ומשמעות
66	מקורות
71	נספח א': המרואיינים
78	נספח ב': פרוטוקול הראיון

הקדמה

עבודה זו היא מחקר פנומנולוגי, שתכליתו לבחון את האופן שבו נחוה השימוש ברשת החברתית הפופולרית, פייסבוק, בעיניהם של משתמשי פייסבוק ישראלים וחילוניים, צעירים ברובם. כחלק בלתי נפרד מהניתוח, מטרתה של העבודה לבחון מהן המשמעויות והפרשנויות, ומהם הערכים הנרטיבים והאידיאלים שעומדים בבסיס האופנים שבהם נחוה השימוש ברשת פייסבוק, כפי שהוא מצטייר מנקודת מבטם של המשתמשים. המתודולוגיה במחקר היא ראיונות נרטיביים, שבהם השתתפו שבעה עשר מרואיינים (9 גברים ו-8 נשים), ראיונות שבמסגרתם התבקשו לספר סיפור אחד או יותר מתוך חוויות השימוש שלהם בפייסבוק. הממצאים מעידים על חוויות מעורבות,¹ של "שקר" ושל "אמת", של קרבה ושל ריחוק בקשרים החברתיים, ושל שליטה ושל אובדן שליטה. באשר למשמעויות שבבסיס החוויות, כפי שאלה נתפסות ומתפרשות על ידי המרואיינים, עולים שלושה מוטיבים מרכזיים: אידיאל האותנטיות, שעל פיו על האדם להיות נאמן לקולו הפנימי, למוסר הפנימי שלו ולמקוריות שלו, מבלי להיכנע להשפעות מן החוץ; נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי, שמייחס לניו-מדיה השפעות עצומות על הפרט והחברה, שלא ניתן להתנגד אליהן כמעט; ואידיאל האינדיבידואליזם, שמעמיד במרכז את חירותו של האדם לקבוע את מהלך חיו ואת אמונותיו, מבלי להיכנע לתכתיבים חיצוניים.

עבודה זו מחולקת לשלושה פרקים עיקריים. הפרק הראשון הוא פרק המבוא, שמציג שתי עמדות בולטות ביחס לניו-מדיה ולרשת פייסבוק בפרט. הראשונה רואה את היחיד כ"אקטיבי" ביחס להשפעותיה של הטכנולוגיה על היחיד (תיאורית השימושים והסיפוקים). השנייה, לעומתה, היא עמדת הדטרמיניזם הטכנולוגי, אשר רואה ביחיד כ"פסיבי" ביחס להשפעותיה הכוחניות של הטכנולוגיה. במובן הזה, מחקרים מנקודת המבט של הדטרמיניזם הטכנולוגי נוטים להדגיש את

¹ באשר לביטוי "חוויות מעורבות" או "חוויה מעורבת", אשר יופיע לאורך כל העבודה, חשוב להדגיש שכאן הכוונה לסיפוריהם של כלל המרואיינים יחד, כיחידה אחת, כלומר, מניתוח סיפוריהם של כלל המרואיינים יחד עולה חוויה מעורבת, ולא ביחס ליחיד מסוים. במובן הזה, למשל, לא בהכרח מדובר על מצב שבו יחיד חווה חוויה מעורבת, למשל, גם חוויה של "אמת" וגם חוויה של "שקר" יחד (אם כי סיפורים שמתארים מצב שכזה אכן הופיעו בראיונות מסוימים). הערה זו רלוונטית גם ביחס לרכיבי החוויה האחרים שיופיעו בעבודה (חוויות של "קרבה" ושל "ריחוק", וחוויות של "שליטה" ושל "אובדן שליטה").

השפעותיה הכוחניות של הטכנולוגיה על פני היחיד והחברה, שנתפסים כ"סבילים" וככפופים לאותו כוח רב השפעה. עמדה זו, כפי שניתן ללמוד מניתוח הממצאים, מחלחלת באופן עמוק בשיח הפופולרי, ולכן בחרתי להרחיב בעניינה באריכות בפרק המבוא. הפרק השני של העבודה הוא הפרק המרכזי, והוא מוקדש לדיון וניתוח הטקסטים שהופקו מתוך הראיונות. הפרק מחולק לשלושה חלקים, על פי מיון של שלושה רכיבים חווייתיים מרכזיים בשימוש בפייסבוק, בהתאם לחלוקה לקטיגוריות שהצגתי במבוא: חווית ה"אמת" וה"שקר" בפייסבוק ומשמעותיה, החוויה החברתית בפייסבוק ומשמעותיה, וחווית השליטה והכוח בפייסבוק ומשמעותיה. הפרק האחרון של העבודה מוקדש לסיכום המסקנות והממצאים שעולים מהעבודה, תובנות עיקריות ונקודות למחשבה.

פרק א': מבוא

כך כותבים ג'ון מקארתי ופטר רייט בהקדמה לספרם "טכנולוגיה כחוויה":
"אנו לא רק משתמשים בטכנולוגיה; אנו חיים עמה. הרבה יותר מאשר בעבר, אנו מודעים לכך
שהאינטראקציה שלנו עם הטכנולוגיה יוצרת בנו מעורבות רגשית, שכלית וחושית".

(McCarthy & Wright, 2004, p. ix)

רשת פייסבוק² היא הרשת החברתית האינטרנטית הפופולרית ביותר בעולם. פייסבוק, שקיימת כבר למעלה מעשור, ממשיכה לגדול ולהתעצם גם היום.³ הרשת החברתית מאפשרת לחבריה לפתוח עמוד פרופיל אישי שכולל מידע ורקע כללי אודות המשתמש (למשל, רקע תעסוקתי, השכלה, תחביבים, להקות אהובות וכדומה), וגם דפי אינטרנט משמשים כאתר של ממש, לעסק, לאנשי ציבור, למוזיקאים או ללהקות. המשתמשים ברשת יכולים, בין היתר, לפרסם מה הם עושים או מרגישים בראש העמוד האישי שלהם (מה שמכונה בפייסבוק "סטטוס" או "פוסט"), לפרסם תגובות בעמודים האישיים שלהם ושל חבריהם בנוגע לכל מה שמפורסם ומועלה לרשת, להוסיף קישורים לסרטונים אינטרנטיים, לפרסם תמונות וסרטונים ולתייג בהם את חבריהם, לצוטט עם חבריהם, להצטרף לדפי אירועים, קבוצות ואוהדים, ועל ידי כל אלה, בין היתר, לשמור על קשר עם חבריהם, עמיתיהם ללימודים ולעבודה ועם בני המשפחה, וגם "לעצב" את זהותם האישית והציבורית ברשת.

מטרתה של העבודה שלי היא לבחון ולנתח כיצד "נחווית"⁴ רשת פייסבוק בחיינו האישיים והחברתיים-תרבותיים, בעיניהם של משתמשי פייסבוק ישראלים (חילוניים ויהודיים), כמקרה מבחן, מבלי להתעלם, מאותו הקשר ישראלי.⁵ במובן הזה, המטרה היא לבדוק כיצד אנו מפרשים את ההשפעות של הרשת החברתית הזו על חיינו, וכיצד אנו תופסים את חווית השימוש בה. ביחס

² www.facebook.com

³ כאן המקום לציין, שלמרות שפייסבוק ממשיכה להתעצם, בחלוף הזמן ישנם שינויים בהרכב הדמוגרפי של המשתמשים. למשל, אחת הטענות הרווחות, נכון לשנת 2013, היא שיותר ויותר צעירים נוטשים את פייסבוק או פשוט משתמשים בה פחות מאשר בעבר (אודינייב, 2013).

⁴ את המילה "נחווית" סימנתי במרכאות, שכן מטרת העבודה לנתח כיצד מתוארת חווית השימוש שלהם בפייסבוק במלותיהם, מנקודת מבטם, ולא לנתח כיצד הם חווים אותה.

לכך, אבחן מהם הנרטיבים, האידיאלים, והערכים שעומדים בבסיס האופן שבו נתפסת ומתפרשת חווית השימוש בפייסבוק בעיני המשתמשים, כלומר, מהן המשמעויות שעומדות בבסיס אותן חוויות, כפי שהן מתפרשות בעיניהם של המשתמשים.

העיסוק בנושא זה מעניין במיוחד לאור העובדה שבימים אלה הרשת החברתית הזו נמצאת בשיאה, והיא הפכה לחלק משמעותי בחיי היומיום של גולשים רבים בארץ ובעולם, כמו גם אפליקציות אחרות של רישות חברתי (כגון, "ווטסאפ" ו"אינסטגרם"). לכך מצטרף השימוש התדיר עוד יותר ברשת פייסבוק באמצעות תפוצתם הגוברת והגדלה מזה כמה שנים של הטלפונים הניידים החכמים, שמאפשרים גלישה נוחה ומהירה ברשת החברתית, בכל מקום ובכל זמן. יתר על כן, אפשר להניח שהטכנולוגיה טבועה בחיי היומיום שלנו במידה רבה יותר מאשר בעבר. כך, למשל, על פי ג'ון מקארתי ופטר רייט, שאת ציטוטם הבאתי בראש פרק זה (McCarthy & Wright, 2004, p. ix). לפי תפיסתם, בין אם אנו מוקסמים מהטכנולוגיה ובין אם אנו אדישים אליה, הרי שהטכנולוגיה טבועה עמוק בחוויה היומיומית שלנו, ומבחינה זו, ה"אינטראקציה שלנו עם הטכנולוגיה יכולה להיות מעורבת ברגשות, ערכים, אידיאלים, כוונות ותחושות חזקות" (p. 2).

כהקדמה לעבודה זו ובהמשכו של פרק מבואי זה, אתאר מחקרים אקדמיים וגישות מעניינות בספרות האקדמית ביחס לטכנולוגיה ולאינטרנט בכלל, וביחס לרשתות חברתיות ולפייסבוק בפרט. המחקרים נעים בין אלה שעולים בקנה אחד עם גישת הדטרמיניזם הטכנולוגי, אשר תופסת את היחיד כ"פסיבי" באופן יחסי להשפעותיה של הטכנולוגיה, לבין מחקרים שתופסים את היחיד כ"אקטיבי" ביחס להשפעותיה של הטכנולוגיה, כגון אלה שבאים מנקודת המבט של תיאורית השימושים והסיפוקים בתקשורת. המחקרים שניתן לשייכם לדטרמיניזם הטכנולוגי, עליהם ארחיב במידה רבה יותר, מדגישים היבטים חיוביים ושליילים ביחס לאינטרנט, לרשתות החברתיות ולפייסבוק בפרט, ואת השפעותיהם על החברה והיחיד. העמדות שמדגישות את ההיבטים החיוביים נוטות לייחס לאינטרנט ולרשת החברתית פוטנציאל חיובי להגשמה והעצמה של

⁵ בהקשר הזה אפשר לציין, למשל, את מחקרה של רבקה ריב"ק, עליו ארחיב בהמשך העבודה, מחקר שבו היא מצביעה על הבדלים תרבותיים בין הישראלים לבין האמריקנים בנוגע לתפיסות בנושא עניין אובדן הפרטיות ברשת האינטרנט.

מחקר זה יכול לספק דוגמה מסוימת להבדלים באופן שבו נחויות ונתפסת הטכנולוגיה בין תרבויות שונות (Ribak, 2003).

היחיד ו/או גאולה חברתית, ואילו הגישות והמחקרים שמדגישים את ההיבטים השליליים נוטים לייחס לאינטרנט ולרשת החברתית השפעות כוחניות על היחיד ו/או החברה, ובמקרים קיצוניים אף הרס חברתי ו/או אישי. זאת ועוד, במקרים מסוימים מדובר על גישות ביניים שמדגישות הן היבטים חיוביים והן היבטים שליליים.

1. האינטרנט והרשת החברתית: היבטים חיוביים ושליליים

הדטרמיניזם הטכנולוגי היא גישה בספרות האקדמית, שמייחסת לטכנולוגיה השפעה רבה על החברה והיחיד. לעומת הדטרמיניזם הטכנולוגי ישנה הגישה שרואה את היחיד כ"אקטיבי" באופן יחסי להשפעותיה של הטכנולוגיה, כך שכוחה והשפעותיה של הטכנולוגיה על החברה או היחיד אינם במרכז, אלא חירותו של היחיד לבחור להשתמש במדיה השונים. כך, למשל, לא מעט מחקרים שעוסקים בפייסבוק מייחסים משמעות רבה יותר להיותו של הפרט פעיל ואקטיבי בשימוש בפייסבוק, יותר מאשר השפעותיה של פייסבוק עליו או על החברה, תוך התבססות על **תיאורית השימושים והסיפוקים**⁶ (למשל, Malik, Dhir, 2010; Zhang, Tang & Leung, 2011; Quan-Haase & Young, 2010; & Nieminen, 2016). בבסיסה של תיאורית השימושים והסיפוקים עומדת ההנחה שלפיה הפרטים או "הקהל" שצורכים את המדיה הם אקטיביים, כאלה שבחרים באופן רציונלי להשתמש במדיה שיספקו צרכים בסיסיים מסוימים עבורם בהתאם לנסיבותיהם האישיות ו/או החברתיות. אין זה אומר שאין תופעות לוואי לשימוש במדיה, שיכולות להשפיע על הפרט באופן שלילי או חיובי, ואולם בבסיסה של תיאורית השימושים והסיפוקים עומדת ההנחה שההשפעות של הטכנולוגיה פחותות

⁶ The Uses and Gratifications Theory (U&G)

מהמשמעות של המוטיבציות והסיפוקים השונים של הפרט בבחירותיו להשתמש בטכנולוגיה⁷, כך שהשפעותיה של הטכנולוגיה עליו או על החברה אינן במרכז התיאוריה.

כך, למשל, כתשובה לשאלה מדוע אנשים מאמצים לעצמם כמה סוגים של טכנולוגיות חברתיות רשתיות בו זמנית, עומדת ההנחה שלפיה כל פלטפורמה (למשל, פייסבוק לעומת אפליקציות של הודעות מיידיות) מספקת צרכים דומיננטיים שונים (Quan-Haase & Young, 2010). לדוגמה, למרות שגם פייסבוק וגם אפליקציות של הודעות מיידיות מספקות צרכים חברתיים דומים, קיימים הבדלים בין שני סוגי המדיה, גם אם הבדלים אלה אינם גדולים: בעוד פייסבוק מספקת צרכים דומיננטיים, כגון: הנאה והתעדכנות בפעילויות חברתיות, הודעות מיידיות נסובות במידה רבה יותר סביב סיפוק הצורך של שימור וטיפוח יחסים בין אישיים באופן אינטימי יותר (Quan-Haase & Young, 2010).

מחקרים נוספים שניתן לשייכים לתיאורית השימושים והסיפוקים מניחים גם הם שמשמשי פייסבוק מאמצים את השימוש בפייסבוק על מנת לספק את צרכיהם, כגון: התעדכנות באינפורמציה שנוגעת לחייהם החברתיים, לקבל הכרה ותמיכה מאחרים, ולשמר ולהגדיל קשרים חברתיים, ושלמשמשים עם תכונות אישיותיות מסוימות יש מוטיבציות ברמות שונות לשימוש ברשת פייסבוק וסיפוקים שונים שמושגים בזכות השימוש בה⁸ (למשל, Zhang, Tang & Leung, 2011). זאת ועוד, מחקר אחר בחן את אחד השימושים הבולטים בפייסבוק כפלטפורמה לשיתוף תמונות, ומצא שמאחוריו עומדים כמה סיפוקים בולטים, כגון: קבלת חיבה ותשומת לב כדי להשיג פופולריות חברתית (באמצעות קבלת סימוני 'אהבתי' ותגובות), להיות חלק פעיל בקבוצה החברתית ושיתוף מידע באופן יעיל (שכן תמונות מספקות מידע עשיר), ושלאנשים שונים יש סיפוקים שונים

⁷ במובן הזה, למשל, שניים מהמחקרים המאוזכרים כאן, אשר עוסקים בפייסבוק מתוך נקודת המבט של תיאורית השימושים והסיפוקים, אינם מתכחשים לעובדה שפייסבוק יכולה להשפיע באופן שלילי וממכר על משתמשים מסוימים שמשמשים בה לצורך בידור או "הובי" של שעות הפנאי (Malik, Dhir & Nieminen, 2016, pp. 134-135) או לצורך סיפוק צרכים, כגון: מעקב אחר עדכונים בחייהם החברתיים, הכרה, או בידור (Zhang, Tang, & Leung, 2011). ואולם, השפעות או תופעות לוואי שיכולות לבוא בעקבות השימוש בטכנולוגיה אינן המוקד והמרכז של תיאורית השימושים והסיפוקים, אלא האופן שבו משתמשים אנשים בטכנולוגיה.

⁸ כך, למשל, נמצא שמשמשי פייסבוק בעלי תכונה של פתיחות וביטחון לשתף את תחושותיהם הרגשיות ברשת מצאו שפייסבוק מספק אותם במידה רבה (Zhang, Tang, & Leung, 2011).

בהתאם לגיל והבדלי המגדר, וכן הרגלי שימוש שונים בהתאם לסיפוקים שמושגים (Malik, Dhir & Nieminen, 2016).⁹

לעומת הפרספקטיבה של תיאורית השימושים והסיפוקים, גישת הדטרמיניזם הטכנולוגי שאותה הזכרתי בתחילת הדיון, מייחסת לטכנולוגיה השפעות דטרמיניסטיות, בין אם במידה מועטה ובין אם במידה רבה, ובניגוד לתיאורית השימושים והסיפוקים, היא מניחה שהשפעותיה של הטכנולוגיה על היחיד ו/או החברה משמעותיות יותר מכוח בחירתו וחירותו של היחיד בשימוש בטכנולוגיה. בהקשר הזה חשוב להדגיש שגישת הדטרמיניזם הטכנולוגי אינה בהכרח דומיננטית בספרות האקדמית. עם זאת, כפי שאציג בהמשך המחקר, עולה שדווקא גישת הדטרמיניזם הטכנולוגי היא זו שמחלחלת לשיח הפופולרי במידה רבה, כפי שעולה משיחותיי עם המרואיינים שהשתתפו במחקר. לפיכך, בחרתי להרחיב את הדיון בהמשכו של פרק זה במחקרים שניתן לשייכם לדטרמיניזם הטכנולוגי. מאמרים אלה נוטים להדגיש היבטים חיוביים ו/או שליליים ביחס לאינטרנט, לרשתות החברתיות ולפייסבוק בפרט, באופן שהם מייחסים לטכנולוגיה השפעות דטרמיניסטיות על היחיד ו/או החברה, בין אם במידה רבה ובין אם במידה מועטה.

על פי ערן קמחי, פילוסוף ישראלי וחוקר תרבות אינטרנט מאוניברסיטת תל אביב, הפוטנציאל הגלום ברשת האינטרנט יכול לממש פוטנציאל חיובי משחרר וגואל, או לחילופין, פוטנציאל שלילי של כישלון והרס (קמחי, 2010). הגישה הזו מאפיינת גם זרמים מסוימים בספרות האקדמית, וגם שיח פופולרי בתרבות בת זמננו, שיח שנע בין פוטנציאל חיובי לפוטנציאל שלילי שטמון בטכנולוגיה וברשת. כך, לדוגמה, ברוח זו, גם ביחס לרשת פייסבוק, אותו יחס אמביוולנטי מתבטא אצל ליבינגסטון (Livingstone, 2008) שמזהה בעבודתה, בה היא מנתחת ראיונות של משתמשי פייסבוק, שהחוויה של הגלישה ברשת פייסבוק נעה בין שני צירים עיקריים: בין היבטים חיוביים של "הזדמנויות" (לגיבוש של זהות אישית, אינטימיות וקשרי חברתיות), לבין היבטים שליליים של "סיכונים" (לפרטיות, אי הבנות והטרדות) (pp. 407-409).

⁹ כך, למשל, נמצא שגברים תרים אחר סיפוקים של הובי, העברת הזמן וחשיפה אישית משיתוף התמונות בפייסבוק יותר מאשר נשים (Malik, Dhir & Nieminen, 2016, p. 135). באשר לעניין החשיפה כסיפוק טוענים החוקרים שעניין אובדן הפרטיות ברשת מדאיג גברים פחות מאשר נשים, ולכן הם נוטים לשתף יותר תמונות כדי לספק את הצורך הזה (p. 135).

ערן קמחי נוטה להקדיש מקום נכבד בספרו "האינטרנט – מה חדש בהופעת החדש?" בעיקר להיבטים החיוביים שגלומים ברשת האינטרנט (קמחי, 2010). על פי הבנה זו, היעילות והזמינות שמאפשרת הרשת לשמור על קשרים עם מכרים, ובמיוחד הדמוקרטיזציה, לכאורה, של המידע ואפשרויות הפרשנות והביטוי המגוונות שמאפשרת רשת האינטרנט מבטאת פוטנציאל חיובי גואל ומשחרר מהכוחות הדטרמיניסטיים שפועלים על היחיד והחברה, או לכל הפחות, מיתון של אותם כוחות דטרמיניסטיים.

ואולם, כפי שאציג בהמשך הפרק, בדרך כלל ישנה נטייה להדגיש את ההיבטים השליליים ביחס לאינטרנט ולרשתות החברתיות על פני ההיבטים החיוביים, או לכל הפחות, להמעיט בערכם של ההיבטים החיוביים. כך, למשל, על פי מחקר ישראלי שבחן את התנהגותם הפוליטית של גולשים ישראלים יהודיים בפייסבוק במהלך מלחמת צוק איתן ב – 2014 (John & Dvir-Gvirsman, 2015), עולה שבניגוד לתפיסה האופטימית שלפיה הרשת החברתית מאפשרת דמוקרטיזציה על ידי היחשפות למגוון רחב של דעות שונות,¹⁰ ייתכן מאד שרשת פייסבוק דווקא מייצרת חללים סגורים של גולשים בעלי דעות הומוגניות. חללים סגורים אלה נוצרים, לדעת החוקרים, בזכות פעולות, כגון: הסרת חברים, חסימתם או הסרתם מרשימת המעקב בפייסבוק, פעולות שמבצעים הגולשים כנגד כל מי שמבטאים דעות פוליטיות שונות משלהם, ובמיוחד כשמדובר בחברי רשת שיש עמם קשרים רפים ודלים (John & Dvir-Gvirsman, 2015). במובן הזה, טוענים החוקרים, פייסבוק יכולה לייצר דווקא פירוד ואולי אפילו קיטוב או הקצנה של דעות פוליטיות, ולא דווקא מתינות וסובלנות למגוון רחב של דעות שונות (pp. 967-970). כפי שטוענים החוקרים, משמעותה של הסרת החברים מהפייסבוק היא יצירה של סביבה הומוגנית, כך ש"משתיקים" דעות של אחרים ולא נחשפים אליהן, ובנוסף לכך - כפי שמסבירים החוקרים, תוכנת הרשת, שאוספת מידע, בין היתר, אודות רשימת החברים של המשתמש, תציג עבורו תחומים מסוימים בהתאם להעדפותיו האישיות, היבט נוסף שמייצר סביבה חברתית הומוגנית (pp. 967-968). בסופו של דבר, לדעת החוקרים, התנהגות

¹⁰ למשל, ברוח התפיסה האופטימית שמציג קמחי (2010).

פוליטית מסוג זה של הסרת חברים מפייסבוק עלולה להביא לקיטוב של דעות, ולא למתינות וסובלנות (p. 968).¹¹

בהמשך הפרק אציג ביתר פירוט, ובאמצעות מיון לקטיגוריות שמאפינת את חווית המשתמש באינטרנט וברשתות החברתיות, את הגישות שמדגישות את ההיבטים החיוביים ו/או השליליים ביחס לאינטרנט בכלל, לרשתות החברתיות ולפייסבוק בפרט, גישות שרובן המכריע מבוססות ונתמכות על ידי מחקרים אמפיריים. את אותן גישות אציג על פי שלושה רכיבים מרכזיים בחווית השימוש באינטרנט ובפייסבוק, רכיבים שחולצו מתוך אותם מחקרים, וגם מתוך הראיונות במחקר הנוכחי, וזאת על פי החלוקה הבאה: 1. יחסן של הגישות למה שאפשר לכנות כ"חווית ה"אמת" וה"שקר"; 2. יחסן של הגישות לחוויה החברתית (קשרים בין - אישיים ברשת); 3. יחסן של הגישות לחווית השליטה ואובדן השליטה. חשוב להדגיש שחלוקה זו נועדה לצרכים אנליטיים בלבד, ואי לכך, קיימת חפיפה לא מעטה בין הרכיבים השונים. כך, למשל, ביחס לחווית הקשרים הבין - אישיים ברשת האינטרנט טוענת שרי טרקל שהרשת מייצרת אילוזיה של שותפות בלבד (Turkle, 2011, pp. 1-2), דבר שאפשר לייחס גם לרכיב חווית ה"אמת" וה"שקר" (שותפות שהיא אילוזיה – סילוף של המציאות), וגם לחוויה החברתית (קשרים חברתיים ברשת שאינם עמוקים).

חווית ה"אמת" וה"שקר": הרשת כתודעת מציאות כוזבת

לחווית ה"אמת" וה"שקר" באינטרנט וברשתות החברתיות, יש משמעות מרכזית בספרות האקדמית, כשבדרך כלל הרשת נתפסת ככזו שמסלפת את המציאות ה"אמיתית" או ה"אותנטית". אחת הדוגמאות לגישה שמתייחסת להיבט שלילי זה היא זו של החוקר היוברט דרייפוס, פרופסור אמריקני לפילוסופיה וחוקר אינטרנט, שרואה את תפיסת המציאות ה"אותנטית", כפי שהיא באה לידי ביטוי באמצעות התיווך הטכנולוגי, מוגבלת למדי (Dreyfus, 2009). כך, למשל, על פי דרייפוס,

¹¹ עם זאת, החוקרים מציינים שהם מודעים לכך שמכיוון שהמחקר בוצע במהלך תקופה מתוחה של מלחמה הוא עלול לשבש את מסקנות המחקר. ואולם, לצד זה הם מציינים שדווקא בתקופות שכאלה דיונים פוליטיים מקבלים מקום גדול יותר בחייהם של אנשים, וכך גם ברשת פייסבוק, שהפכה לפעילה יותר בזמן תקופת הלחימה בעזה (p. 968).

חוויה מלאה של המציאות אינה שלמה במרחב הווירטואלי ללא חווית הדריכות שנלווית לסיכונים¹² אשר מתקיימים בעולם הפיזי (pp. 49-71). בדומה לכך, על פי דרייפוס, רק אחיזה פיזית של חפצים מאפשרת לנו לתפוס את המציאות בצורה שלמה יותר, שכן היא מאפשרת לנו לחוש את מידת הכוח שלנו ואת מידת הפגיעות שלנו (p. 70). בסופו של דבר, לפי תפיסתו של דרייפוס, המרחב הווירטואלי או התיווך הטכנולוגי משבש את תפיסת המציאות, וגם את איכותה של התקשורת הבין - אישית, בשל ערוצי הקלט שחסרים במרחב הווירטואלי, וזאת כפי שיתואר בהמשך, על פי דרייפוס, בפרק שעוסק בחוויה החברתית והתקשורת שנפגמת, לכאורה, בעקבות חסרונם של אותם ערוצי קלט.

זאת ועוד, לפי מחקר אמריקני עולה שכל שלמשתמשים בפייסבוק יש יותר חברים ברשת זו, שאותם הם אינם מכירים אישית מהחיים שמחוץ אליה, כך הם משוכנעים שלאחרים חיים טובים יותר ושהחיים אינם הוגנים (Chou & Edge, 2012). לדעת החוקרים, הסיבה לכך היא שרשת פייסבוק מדמה מציאות חיובית שבה המשתמשים נוטים להעלות לפייסבוק תמונות שמחות שמשקפות רגעי אושר, למרות שהחיים מזמנים גם רגעים שליליים – ואלה אינם משתקפים ברשת פייסבוק במידה שווה כמו אלה השמחים. לדעת החוקרים, פייסבוק משקפת מצג כוזב של מציאות מאושרת גם על ידי כך שגולשים יכולים לשלוט על התגובות שהם מקבלים, אם כי באופן עקיף, מפני שהם אלה שקובעים מי יהיו חבריהם בפייסבוק (p. 117). בדומה לתפיסה זו, כך גם לפי טרקל (Turkle, 2011), הטכנולוגיה מאפשרת לנו לברוח מרגשות (p. 17), וגם לייצר לעצמנו פרופיל וירטואלי או סובייקטיביות חדשה שמייצגת, למעשה, מישהו אחר – בדרך כלל רק הפנטזיה של מי שהיינו רוצים להיות (p. 153). במובן הזה, על פי טרקל, שעל גישה ונימוקיה ארחיב בחלקים הבאים, החוויה הווירטואלית מייצרת במקרים מסוימים אילוזיה של שותפות בין החברים ברשת, שותפות שלא בהכרח קיימת, דבר שנתפס בעיניה כשלילי למדי (Turkle, 2011, pp. 1-2).

לעומת זאת, תפיסה אחרת מייחסת דווקא היבטים חיוביים באשר לאותו אובדן של "אותנטיות", כפי שהיא מתרחשת, לכאורה, ברשת. כך, למשל, לפי אנגילה מ. סירוצי (Cirucci, 2011)

¹² סיכונים אלה, שהם נעדרים בשל אובדן תחושת הדריכות שבעולם הווירטואלי, יכולים להיות סיכונים פיזיים (שאינם קיימים במרחב הווירטואלי), או "סיכונים מנטאליים", באינטראקציה הבין - אישית ה"מוחשית" והיעילה יותר, לכאורה, שקיימת בעולם הפיזי (למשל, כאשר, התלמיד אינו חושש "להסתכן" במבוכה כשהוא שואל שאלות במרחב המקוון, וגם המורה לא "מסתכן" בכך שישאל שאלות קשות שיתקשה להשיב עליהן) (Dreyfus, 2009, pp. 49-71).

אפשר להתייחס לרשתות החברתיות כמעין משחק וידאו, כלומר, מעין מציאות מדומה, אך במובנה החיובי. לפי תפיסה זו, הרשת החברתית מתפקדת עבור המשתמש כסביבה ווירטואלית, אשר מבנה את זהותו האישית ומעצימה אותה, ואף מאפשרת לו להיות "סלבריטי" או "כוכב" וכך להיתפס לאו דווקא רק בעיני אחרים, אלא אף בעיני עצמו, דבר שמשפיע באופן מעצים וחיובי גם על התנהגותו במציאות שמחוץ לרשת.

גם לפי קמחי (2010) מתגלה תפיסה אופטימית ביחס לחווית ה"אמת" וה"שקר" שברשת האינטרנט, שיש לה את הפוטנציאל לאפשר לגולש להיחשף בחופשיות, בזכות הזהויות האנונימיות שהיא מאפשרת לו. בזכות זאת, מסביר קמחי, מתגלות "אמיתות" שלא היו נגלות לעינינו בעולם שמחוץ לרשת. קמחי מתאר זאת כך: "אלסטיות החלל הווירטואלי והכלתו הגוברת בתוך עצמו מקילות על המצאתן של זהויות חדשות ועקביות המעלימות את קשריהן עם ישויות בחלל המסורתי [המרחב שמחוץ לרשת] העומדות מאחוריהן ומפעילות אותן. במעטה אנונימיות תיאטרלית המגובה בטכנולוגיה של הסתרה, חש הגולש בנוח להיחשף בדרגת אינטימיות שבני אדם בנסיבות קודמות – גם לו היו יכולים – לא היו מעיזים" (קמחי, 2010, עמ' 84-83). יתר על כן, אחת מטענותיו המרכזיות של קמחי, היא שמצבורי הידע הבלתי נדלים שברשת, אינם בהכרח מצונזרים ומסווגים על ידי גורמים חיצוניים, דבר שאפשר לפרש כאיזושהי אפשרות להגיע לידע או "אמיתות" שלא היינו נחשפים אליהן באותה קלות אילו רשת האינטרנט לא הייתה קיימת.¹³

לסיכום, טענה רווחת בספרות האקדמית, מתוך נקודת המבט של הדטרמיניזם הטכנולוגי, היא שרשת שהאינטרנט מייצרת סילוף מסוים של המציאות (Dreyfus, 2009; Chou & Edge, 2012); כשבמקרים רבים "סילוף" זה מדגיש היבטים שהם שליליים, כגון: דכדוך למראה חייהם המאושרים, לכאורה, של חברינו בפייסבוק (Chou & Edge, 2012) או אילוזיה של שותפות בין חברי הרשת (Turkle, 2011, pp. 1-2). ואולם, ישנם גם מי שידגישו את ההיבט החיובי של הזהות ה"מזויפת", לכאורה, שמייצרת הרשת (Cirucci, 2011), ומי שיטענו שדווקא האנונימיות

¹³ על טענה זו שאותה מעלה קמחי (2010) ביחס לפוטנציאל הגלום ברשת האינטרנט, אפשר בהחלט להתווכח במיוחד ביחס לפייסבוק בפרט, מאחר שלחברת פייסבוק יש את האמצעים, בין אם הרובוטיים ובין אם האנושיים, לצנזר ו/או לקדם תמונות ותכנים מסוימים על פי שיקוליה השונים (המסחריים או האידיאולוגיים), והיא אכן עושה זאת במקרים מסוימים. ואולם, לא ברור באיזו מידה ובאיזו יעילות מנגנוני צנזורה וקידום אלה פועלים ומהי מידת השפעתם.

שברשת מאפשרת לחשוף "אמיתות" שלא היו נגלות לעינינו לעולם בעולם שמחוץ לרשת (קמחי, 2010). בחלק הבא אתאר רכיב מרכזי נוסף בחווית הגלישה והשימוש באינטרנט ובפייסבוק בפרט, והוא החוויה החברתית, רכיב שבמובן מסוים מתכתב עם רכיב חווית ה"אמת" וה"שקר".¹⁴

החוויה החברתית: תקשורת פגומה וקשרים רופפים

בדומה לחווית ה"אמת" וה"שקר", כך גם ביחס לחוויה החברתית שברשת, ישנם מחקרים רבים, שניתן לשייכם לדטרמיניזם הטכנולוגי, שטוענים שלטכנולוגיה ולרשת השלכות שליליות. אלה מתבטאות בפגיעה באיכותה של התקשורת הבין - אישית ו/או איכותם של הקשרים החברתיים הנבנים ומתוחזקים באמצעות הטכנולוגיה והרשת בפרט. כך, למשל, היוברט דרייפוס (Dreyfus, 2009), שאותו הזכרתי בחלק הקודם, מדגיש היבטים שליליים מסוימים בחוויה החברתית.¹⁵ על פי דרייפוס, האינטרנט מייצר תקשורת בין - אישית חלקית בלבד, בשל ערוצי הקלט המגוונים שחסרים במרחב הווירטואלי, וההתנסות הפיזית שקיימת במרחב הפיזי בלבד. לפי הבנתו של דרייפוס, האינטראקציה הבין - אישית ברשת לא תהיה שלמה לעולם מאחר שחסרים בה רכיבים רבי משמעות של תקשורת, כגון: תנועות הראש, היציבה, קשר עין ומחוות שונות. רכיבים אלה, חשובים, לטענת דרייפוס, כדי לייצר הבנה, מחויבות ויחסי אמון. בהקשר הזה חשוב לציין שייצור של אמון, לדעת דרייפוס, הוא המרכיב החשוב ביותר בתקשורת הבין - אישית והוא מוגבל למדי במרחב הווירטואלי בשל המרכיבים שחסרים בו (pp. 68-70).¹⁶ בנוסף לכך, כדי להמחיש את

¹⁴ כפי שעולה, למשל, מטענתה של שרי טרקל, שלפיה הרשת מייצרת אילוזיה של שותפות (Turkle, 2011, pp. 1-2), דבר שאפשר לייחס גם לרכיב חווית ה"אמת" וה"שקר" וגם לרכיב החוויה החברתית.

¹⁵ חשוב להדגיש שהיוברט דרייפוס (Dreyfus, 2009) לא נמנע מלהתייחס, למשל, גם להיבטים החיוביים שבלימוד המקוון מתווך הטכנולוגיה, כגון, האפשרות להנגיש את הידע לאנשים באמצעות מנוע החיפוש הגדול "גוגל" (זאת למרות שהעברת הידע באמצעות התיווך הטכנולוגי, על פי דרייפוס, מוגבלת במידת מה, שכן, על פי דרייפוס, למידה פנים אל פנים והתנסות בעולם הפיזי היא בעלת ערך משמעותי יותר מלימוד מקוון).

¹⁶ מרכיבים חסרים, כגון: קרבה פיזית, לחיצת ידיים וקשר עין (Dreyfus, 2009, pp. 68-70). את האמון מגדיר דרייפוס כמצב שבו אחד מבני השיח מציג עצמו כפגיע, והשני מוכיח כי אינו מנצל זאת, ולהיפך - כאשר האחד מראה כי אינו מנצל את פגיעותו של האחר (p. 69).

ההיבטים השליליים שבתקשורת הבין - אישית המקוונת מתייחס דרייפוס ללמידה המקוונת, שמבוססת במידה רבה על תקשורת ווירטואלית, שלדעתו של דרייפוס, עלולה להוביל להחמרת אי השוויון החברתי, שכן שיטת הלימוד המקוונת והזולה יחסית, תהיה נחלתם של העניים, ואילו הלמידה פנים אל פנים תהיה נגישה רק עבור בעלי האמצעים (Dreyfus, 2009, pp. 61-62).

גם סוזן סי' הרינג (Herring, 2004), פרופסור ללימודי מידענות וחוקרת אמריקנית לתקשורת מתווכת מחשב, מציגה יחס שלילי לתקשורת ברשת האינטרנט, שלפי הבנתה, היא פגומה במידת מה. לדעת הרינג, האינטראקציה הבין - אישית המקוטעת והכוחנית, לפי הבנתה, שמייצרת רשת האינטרנט בחדרי השיחות האינטרנטיים, גורמת לכך שהתקשורת הבין - אישית מתאפיינת באיכויות שיחה ירודה. לפי הבנתה של הרינג, תקשורת אינטרנטית מסוג זה היא כוחנית ורועשת (Herring, 2004, p. 30). עמדה זו נתמכת גם על ידי מחקר שבוצע בישראל במהלך מלחמת צוק איתן, מחקר שעליו הרחבתי בהקדמה לתת-פרק זה, ועל פי מסקנותיו השיח הפוליטי ברשת פייסבוק עלול להביא לקיטוב של דעות ולהסרה וחסומים של חברים ברשת, ולא למתינות וסובלנות חברתית (John & Dvir-Gvirsman, 2015).

עמדתה של שרי טרקל (Turkle, 2011), לעומת זאת, נחרצת הרבה יותר, והיא נוטה להדגיש את ההיבטים השליליים שבחוויה החברתית שברשת במידה רבה יותר. על פי שרי טרקל, הטכנולוגיה מאפשרת לנו קשרים בין - אישיים רפים עם מחויבות נמוכה. טרקל טוענת שקשרים ווירטואליים או דיגיטליים מאפשרים לא יותר מאשר אילוזיה של שותפות (pp. 1-2). בנוסף, לפי טרקל, החיים הווירטואליים ברשת מביאים אותנו למצב שבו אנו מתחמקים זה מזה, עד כדי כך שנעדיף לשלוח הודעות טקסט יותר מאשר לדבר עם בן השיח שלנו בקול אנושי (pp. 1-2). על פי הבנתה, הטכנולוגיה תביא אותנו למצב של חוסר, וזאת למרות שאנו מרגישים שהיא "מעשירה" אותנו חברתית (p. 153). בסופו של דבר, הקשרים הווירטואליים שמציעה לנו הרשת, על פי טרקל, הם קשרים עם מחויבות נמוכה, וציפיותינו מחברינו הווירטואליים נמוכות¹⁷ – ואף יותר מכך - למרות שהרשת יכולה לגרום לנו להרגיש מחוברים, הציפיות הפחותות שלנו מאחרים עלולות לגרום לנו לחוש בדידות (pp. 153-154).

¹⁷ כפי, שלמשל, לא היינו מצפים מחבר ווירטואלי שיבקר אותנו כשאנו חולים.

בדומה לכך, על פי מילר (Miller, 2008), עלייתן של הרשתות החברתיות מבטאת את מה שהוא מכנה "Phatic Communion" – קהילה חברתית שיש בה מעט מאד קשרים חברתיים משמעותיים. לדעת מילר, אתרי הרישות החברתי מבוססים על תקשורת שהיא "מכנית" – חסרת רכיבים של מידע או דיאלוגים בעלי משמעות. כך, למשל, טוען מילר, בפייסבוק הדבר מתבטא בצורות ביטוי אוטומטיות כמו "like" או השבה על שאלונים אוטומטיים שמתפרסמים על דפי הפייסבוק. בסופו של דבר, מילר חוזה שאנו מתקדמים לעבר עולם פוסט - חברתי, שבו הקשרים החברתיים הופכים לרפים ודלים.

מחקרים רבים נוספים נוטים לבטא את אותו יחס שמדגיש את ההיבטים השליליים שבחוויה החברתית שברשת ובפייסבוק בפרט. כך, למשל, על פי מחקר אמריקני נמצא שיש קשר שלילי בין מספר החברים בפייסבוק לבין מידת התמיכה החברתית שהמשתמש מקבל בפועל (Junghyun & Jong-Eun, 2011, p. 362). על פי מחקר אחר נמצא שהשימוש בפייסבוק עלול להזיק למשתמשים בעלי אישיות אינטרוברטית (מופנמים) ולגרום להם לתחושות שליליות של חוסר שייכות (Stronge et al., 2015).

ואולם, עם זאת, יש שיטענו שבאינטרנט ישנם גם היבטים חיוביים לא מבוטלים בחוויה החברתית והאינטראקציה הבין - אישית. כך, למשל, על פי ערן קמחי, הזמינות הטוטאלית שמאפשרת רשת האינטרנט, אשר מאפשרת לתקשר עם כל אדם, בכל זמן ובכל מקום, יכולה להביא להפחתה ואף קעקוע רגשות אינטימיים כגעגוע (קמחי, 2010). לפי קמחי, אותה תקשורת בין - אישית שמאפשרת רשת האינטרנט יכולה להעניק חוויה מוחשית של קרבה ממשית, במנותק ממגבלות המקום והזמן, כשהוא מתאר זאת כך: "התנאים של חיבור מתמיד לרשת משליכים על זמינות מלאה העוטפת אדם בכל אשר יפנה: במציאות זו הופך האדם לזמין לקבלת פניות באופן טוטלי, במנותק מאילוצי הזמן והמקום... הזמינות הופכת למוחשית יותר ככל שנוכחות הגוף הופכת למופשטת... השינוי הדרמטי בתחושת הזמינות מלביש מובן חדש על רגש יסודי כגעגוע... האדם אינו נפרד מהקרובים לו ביוצאו לעמל יומו. גם מחוץ למשטר העבודה היומיומי, כגון במהלך טיול ממושך בלבן של גיונגל, תקשורת הווידאו התדירה בין המטייל לבין קרוביו מצמצמת באופן

טבעי את הצורך בהפעלת דמיון ומנגנונים רגשיים המפצים על היעדרות... [שכן] הטכנולוגיה החדשה מקהה רגשות מסורתיים של ערגה ונוסטלגיה" (קמחי, 2010, עמ' 65-66).

זאת ועוד, ישנם גם מחקרים שמדגישים את ההיבטים החיוביים שבחוויה החברתית שברשת האינטרנט ובפייסבוק בפרט, או לכל הפחות ממעיטים מערכם של ההיבטים השליליים. כך, למשל, למרות שנמצא שקיים קשר בין בדידות לשימוש בפייסבוק, ייתכן שהבדידות היא הסיבה לשימוש בפייסבוק ולא להיפך, ושהפייסבוק משמש ככלי לפיצוי לאלה שחשים בדידות בחיים שמחוץ לרשת (Song et al., 2014). לפי הבנה זו, יתכן שאנשים בודדים נוטים להשתמש יותר בפייסבוק, בניגוד להבנה שלפיה הפייסבוק הוא שהופך את המשתמשים לבודדים (p. 450). על פי מחקר אחר נמצא שככל שמתמשי פייסבוק (מאוניברסיטת אריזונה, במקרה זה) מגדילים את כמות הסטטוסים שאותם הם מעלים לרשת, כך פוחתת אצלם תחושת הבדידות, וזאת בזכות תחושה של חיבור עם חבריהם על בסיס יומיומי ומהשפעתם החיובית והישירה של הפידבקים החוזרים מחבריהם על הסטטוסים שאותם הם פרסמו ברשת (Deters & Mehl, 2012). על פי מחקר נוסף שמתייחס להיבטים החיוביים שברשתות החברתיות ביחס לחוויה החברתית (ביניהן גם פייסבוק), רשתות חברתיות משמשות, בין היתר, כדרך להגדלת הקשרים החברתיים, ואינן תחליף לאינטראקציה חברתית שהיא פנים אל פנים, אלא להיפך – הן מגדילות את האינטראקציות הבין-אישיות שהן פנים אל פנים (Kujath, 2011).¹⁸

מחקר של פירוסי וטנדוק מתייחס גם להיבטים החיוביים וגם להיבטים השליליים של החוויה החברתית בפייסבוק, וממסקנותיו עולה שפייסבוק יכולה לעורר תחושות חיוביות של שייכות ושמחה בשיחות עם חברים ברשת, אבל גם רגשות שליליים של עצב ואכזבה כאשר לא זוכים לקבל מספיק תגובות ברשת, או קנאה במקרים אחרים בעקבות צפייה בחייהם של חברים, כפי שהם מוצגים ברשת החברתית (Ferrucci & Tandoc, 2015). ואולם, בסופו של דבר, רוב המחקרים שהצגתי כאן מדגישים את ההיבטים השליליים שברשת האינטרנט וברשת החברתית בפרט, ורואות בהן טכנולוגיות שפוגעות באיכות התקשורת הבין-אישית ובעומקם של הקשרים שנבנים ומתוחזקים

¹⁸ עם זאת, כפי שמציינת החוקרת, מחקר זה לא בחן את איכותם של הקשרים הנבנים ומתוחזקים באתרי הרשתות החברתיות (Kujath, pp. 77-78).

באמצעותן: תקשורת שאינה שלמה (Dreyfus, 2009), תקשורת מקוטעת וכוחנית (Herring, 2004), ועולם חברתי דל וחסר עומק (Turkle, 2011; Miller, 2008). לפי העמדה שמדגישה את ההיבטים החיוביים שבאינטרנט, לעומת זאת, כמו זו של ערן קמחי (2010), ברשת האינטרנט טמון הפוטנציאל לקעקוע רגשות מעיקים של געגוע, בזכות הזמינות הטוטאלית שמעניקה, לכאורה, הרשת למשתמש. עמדתו עולה בקנה אחד עם מחקרים אחרים שמציגים עמדה אופטימית ביחס לחוויה החברתית ברשת, בזכות תחושת החיבור (Deters & Mehl, 2012), ואף הגדלת הקשרים החברתיים שהם פנים אל פנים (Kujath, 2011). בחלק הבא אתאר את הרכיב המרכזי האחרון בחוויה שברשת ובפייסבוק בפרט, והוא רכיב חווית השליטה והכוח. כפי שיתואר בהמשך, גם ברכיב חוויתי זה, כמו שני קודמיו שהוצגו בפרק זה, ניתן לזהות נטייה רבה יותר לעבר הגישות שמדגישות היבטים שליליים שבחוויה הרשתית.

חווית השליטה והכוח: אובדן שליטה והתמכרות

גם ביחס לחווית השליטה והכוח ברשת האינטרנט וברשתות החבריות בפרט לא מעט מחקרים, שנוטים לעבר הדטרמיניזם הטכנולוגי, מדגישים את ההיבטים השליליים שברשת האינטרנט ובפייסבוק בפרט, בין היתר, אולי גם בשל מהות החוויה שחלקה נוגעת להתמכרות, ומזמנת התעניינות מחקרית גם מתחום הפסיכולוגיה. לפי שרי טרקל, הזמינות המוחלטת שמאפשרת לנו הטכנולוגיה עלולה להוביל לאובדן שליטה שמתבטא בחרדה (Turkle, 2011, pp. 243-245). כפי שהיא מסבירה בעבודתה המחקרית, בני נוער מדווחים על כך שהם לא יכולים להתנתק מהטלפון הנייד שלהם מחשש שיהיה "מצב חירום". לפי הבנה זו, היא מסבירה, חוויה של חוסר אפשרות לשתף חוויות במרחב המקוון נחשבת, מבחינתם, עד כדי מצב של חירום (p. 245). אובדן שליטה יכול להתממש, בעקבות הזמינות הטוטאלית של הרשת, לדעת טרקל, גם כאשר רגעים מביכים מצולמים, ומועלים לרשת, למשל, כאשר המצולם הוא שיכור, ואותם צילומים מועלים לרשת ללא ידיעתו או ללא הסכמתו (p. 252).

מחקרים נוספים מדגישים את ההיבטים השליליים ביחס לחווית השליטה והכוח, או ליתר דיוק, אובדן השליטה. מחקרים מסוימים מצביעים אפילו על התמכרות מסוג חדש – הפרעת התמכרות לפייסבוק, כמעין תת-התמכרות של ההתמכרות המוכרת כהפרעת התמכרות לאינטרנט (Kittinger, Correia & Irons, 2012; Alabi, 2013). לפי קיטינגר ושותפיו, הבעיה השכיחה ביותר בקרב המכורים לפייסבוק היא זו הנוגעת לאובדן השליטה בניהול הזמן (Kittinger, Correia, & Irons, 2012, p. 326). לפי מחקר אחר נמצא קשר בין תלות בפייסבוק לבין איכות שינה ירודה (Wolniczak et al., 2013).¹⁹ מחקרים מוקדמים על האינטרנט מצביעים גם הם על שימוש כפייתי באינטרנט, שיכול לנבוע מתחושה של בדידות, שמועצמת עוד יותר בעקבות השימוש המוגזם ברשת (Young & Rodgers, 1998; Ya-Mei, Chao-Cheng & Jen-Yeu, 2001; Fleming & Rickwood, 2004; Junghyun, LaRose & Wel, 2009). ואולם, עם זאת, חשוב להדגיש שאין במחקרים אלה ואחרים די כדי להוכיח קשר סיבתי מובהק בין החוויות והתחושות השליליות לבין השימוש באינטרנט או ברשת החברתית.

ואולם, על פי גישתו האופטימית של קמחי (2010), הנגישות לידע ברשת, יכולה לממש פוטנציאל לשחרור ממנגנוני כוח חיצוניים שפועלים על היחיד והחברה, או לכל הפחות, למיתונם של אותם מנגנונים. לדעת קמחי (2010), ישנו פוטנציאל אפשרי לסוג של שחרור מאותו כוח, או לכל הפחות מיתון של אותו כוח חיצוני, בזכות הנגישות לידע לכל אדם באשר הוא, נגישות שאותה מאפשרת רשת האינטרנט. קמחי טוען שהידע הבלתי נדלה שנצבר ברשת, שאינו בהכרח מצונזר או מסווג על ידי מנגנונים חיצוניים,²⁰ ידע אשר נגיש לכל ועמיד למפגעי הזמן (בניגוד, למשל, לנייר שמצהיב), וכן האפשרות להתבטא בחופשיות, לכאורה, ולהעביר ידע ברשת, מבטאים פוטנציאל חיובי לצמצום של פערים חברתיים והיררכיות נוקשות.

בדומה לקמחי (2010), גם דרייפוס (Dreyfus, 2009), שאותו הזכרתי קודם לכן, מתייחס להיבט חיובי שבידע הבלתי נדלה שקיים ברשת, היבט שבא לידי ביטוי במיוחד בזכות מנוע החיפוש "גוגל", שמצליח למיין ולקטלג את מאגרי הידע הבלתי העצומים שברשת באופן ידידותי למשתמש,

¹⁹ עם זאת, חשוב לציין שלא נמצא קשר סיבתי בין התלות או ההתמכרות לפייסבוק לבין הפרעות השינה.

²⁰ ר' הערת שוליים מספר "13".

וזאת בניגוד לתפיסות הפסימיסטיות של השנים שקדמו לפיתוחו של "גוגל", שלפיהן הרשת תוצף במידע ותייצר כאוס, ולא דווקא הנגשה של הידע להמון (Dreyfus, 2009, pp. 9-24). לעומת זאת, לדעתה של הרינג, לא ניתן להתייחס לעניין הנגשת הידע כהיבט חיובי גרידא, שכן מרבית האתרים ברשת הם בשפה האנגלית, דבר שדווקא מעניק עליונות לתרבות המערבית על פני התרבויות האחרות (Herring, 2004, p. 32).

לסיכום, ביחס לחווית השליטה ואובדן השליטה ברשת, כפי שסקרתי בתת פרק זה, ישנה נטייה ברורה בספרות האקדמית שנוטה לכיוון הדטרמיניזם הטכנולוגי להדגיש את ההיבטים השליליים שברשת האינטרנט ובפייסבוק בפרט. היבטים שליליים אלה מתבטאים, למשל, באובדן שליטה בשל הזמינות הטוטאלית, עד כדי חרדה במקרים מסוימים, ובמקרים אחרים חוסר אונים שנובע מהעלאת רגעים מביכים לרשת על ידי אחרים (Turkle, 2011, pp. 243-252), התמכרות לפייסבוק (Kittinger, Correia & Irons, 2012; Alabi, 2013), אובדן שליטה על ניהול הזמן (Kittinger, Correia, & Irons, 2012, p. 326), ופגיעה אפשרית באיכות השינה (Wolniczak et al., 2013). קמחי (2010), לעומת זאת, מדגיש את הפוטנציאל החיובי ביחס לחווית השליטה והכוח, שמתבטא בכוח שמאפשרת רשת האינטרנט, כביכול, לכל אדם להגיע לידיע הזמין ברשת. חלקו הבא והאחרון של הפרק יוקדש לתיאור מפורט של המתודולוגיה במחקר הנוכחי.

2. מתודולוגיה

הגישה המתודולוגית הבסיסית והמרכזית שתנחה אותי בעבודה זו היא הגישה המוכרת בשם "הגישה הפנומנולוגית". גישה זו מתמקדת באופן שבו חווים אינדיבידואלים את העולם שסביבם ובתיאורו, ולפיה חקר החוויה הוא המפתח להבנה מקיפה של התופעות האנושיות. מטרתה של הגישה לבחון מהם המבנים הקבועים והחשובים של החוויות, כפי שהם באים לידי ביטוי בקרב בני האדם, בין אם באופן מודע ובין אם באופן בלתי מודע. הבנת האופנים שבהם "חווים"²¹ משתתפי המחקר את השימוש בפייסבוק מתוך תיאורי החוויה שלהם מאפשרת גם ללמוד מהן המשמעויות,

²¹ ר' הערת שוליים מספר "4".

התפיסות והאידיאולוגיות הרווחות בתרבות, שעומדות בבסיסן של אותן חוויות, כפי שהן מתפרשות ומצטיירות מנקודת מבטם.

ראיונות נרטיביים

המתודולוגיה במחקר זה היא **ראיונות נרטיביים**, ראיונות שמבוססים על סיפור של סיפורים. מאחר שמטרת המחקר היא הבנה מורכבת של ה"חוויות" והפרשנויות של המשתתפים בפייסבוק, הראיון האיכותני, ובמיוחד מסוג הראיון הנרטיבי, מספק מסגרת פרשנית טובה. בנוסף לכך, המסגרת שאותה מאפשר הראיון הנרטיבי מאפשרת איזשהו ניסיון להגיע לממצאים אותנטיים, בניגוד למסגרת ה"מכנית" של ראיון שאלה-תשובה, וזאת משום שהראיון הנרטיבי מאפשר להשתמש בסוג מסוים של תקשורת יומיומית – סיפור של סיפורים והאזנה להם (באואר וגאסקל, 2011, עמ' 73). המרואיינים במחקר התבקשו לספר סיפורים שקשורים לחוויית השימוש שלהם בפייסבוק. במקרים בודדים סיפרו המרואיינים סיפורים שקשורים לאנשים אחרים, והתקבלו כחלק בלתי נפרד מהתוכן לניתוח בעבודה, שכן ההנחה היא שאם המרואיין בחר לספר סיפור מסוים, הרי שיש לסיפור משמעות עבורו, גם אם הוא לא חווה את הסיפור באופן אישי וישיר.

במחקר השתתפו שבעה עשר אנשים ונשים (9 גברים, ו-8 נשים), שהתראיינו בין ה-7 בנובמבר 2014 ועד ה-24 בינואר 2015. כל המרואיינים²² שהשתתפו הם חילוניים ויהודיים, וגילם הממוצע הוא 28.35 שנים. רוב המשתתפים הם רווקים ללא ילדים, למעט ארבע נשים מתוכם (אחת נשואה ללא ילדים, ועוד שלוש נשואות ואמהות לילדים). המרואיינים כללו כמה מחברי, וכן חבריהם שהגיעו אלי באמצעותם. שיטה זו של איסוף מרואיינים נוספים היא מעין שיטה של "חבר מביא חבר" או מה שנהוג לכנות גם כ"שיטת כדור השלג". עניין זה אפשר לי לבחור מראש מתוך היכרותי עמם ועם חבריהם מרואיינים שהם "דברניים" יותר (כדי להפיק ראיון "יצרני" ככל שניתן), וכן לבחור כאלה שיש להם אוריינטציה מתאימה למחקר – בעלי חשבון פייסבוק שבו הם פעילים, וכאלה שברובם מעורים בעולם הטכנולוגי, במיוחד העולם החברתי המתקיים וצומח ברשת

²² ר' נספח א' (מידע מפורט אודות המרואיינים).

האינטרנט. אפשר לציין שההשתייכות שלי לאותה קבוצת חברים (חילוניים וברובם צעירים), אפשר לי בקלות רבה יותר ליצור "חיבור" ויחסי אמון וביטחון עמם בשיחות האישיות בשל ההיכרות וההבנה שלי עם עולמם התרבותי, שאליו גם אני שייכת, חיבור שיש לו חשיבות גבוהה, מפני שהוא יכול להוביל לשיתוף פעולה, וכך לייצר איכות נתונים טובה יותר (Jacob, 2012, p. 6 ; באואר וגאסקל, 2011, עמ' 56). בנוסף, ציינתי בפני המרואיינים בדברי הפתיחה כי באפשרותם לסגת מהשתתפותם במחקר בכל עת, דבר נוסף שסייע לייצר יחסי אמון (Jacob, 2012, p. 7).

עם זאת, חשוב לציין בהקשר הזה שלמרות החיבור הטוב שבראיון עם חברים (בחלקם), עובדה זו יכולה להוות גם מגבלה מסוימת בסוג כזה של תקשורת, בשל מה שמכונה כ"תקשורת אסטרטגית" (באואר וגאסקל, 2011, עמ' 78). כפי שמסבירים באואר וגאסקל (2000, עמ' 78) תקשורת אסטרטגית היא מצב שבו המרואיין מציג עצמו בצורה שהוא מאמין שתוצאה את המראיין או כדי "להיראות טוב" בעיני המראיין. תקשורת אסטרטגית יכולה להתרחש בכל ראיון נרטיבי, ואולם במצב שבו המרואיינים הם חברים וידידים של המראיין העניין עשוי להיות בעל השפעה גבוהה יותר. מסיבה זו השתדלתי להיות מודעת למגבלה במהלך הראיון, ונמנעתי מלהביע דעות שיכולות להשפיע על תשובותיהם של המרואיינים. כך גם נמנעתי מלעמת את המרואיינים עם סתירות שעשויות להשתמע מדבריהם במהלך הראיון, תוך שמירה על עמדה ניטרלית ככל שניתן, לפחות בחלק הפורמלי של הראיון, כפי שמומלץ לעשות בביצוע שיטת מחקר מסוג זה (בייט-מרום ואשכנזי, 2014, עמ' 67-69).^{23,24} מגבלה אפשרית נוספת במחקר היא גודל המדגם הקטן שמצמצם את האפשרות להגיע לכדי הכללות, ובמיוחד כאשר מדובר בקבוצה שבה המשתתפים חולקים מאפיינים משותפים. עם זאת, מגבלה זו קיימת בכל מחקר איכותני באשר הוא, כשלמולה של המגבלה הזו עומד היתרון שבאפשרות להגיע ליכולת ניתוח עמוקה של פרשנות, מה שלא היה יכול להתממש במחקר עם מדגם רחב של משתתפים.

מאחר שחשוב לבצע את המחקר במקום שקט, ללא "רעשי רקע" והפרעות מן החוץ, וכן במקום נוח ולא מאיים שמאפשר פרטיות, על מנת להפיק את המרב מהראיון (Jacob, 2012, p. 7-8),

²³ הבעה של ניטרליות ככל שניתן חשובה במיוחד, גם אם דעותיו של המרואיין מנוגדות לשלי.

²⁴ יש לציין שעיומות המרואיין עם סתירות יכול בהחלט לקדם את הראיון, ואולם רצוי שלא לעשות זאת במהלך הראיון הפורמלי, אלא בסופו בלבד, כדי להשתדל להימנע מלהשפיע על תשובותיו של המרואיין.

בחרתי לבצע את הראיונות באמצעות שיחת ווידאו - קונפרנס, באמצעות אפליקציות פופולריות, כגון: "סקייפ" (Skype), "טנגו" (Tango) ו"פייסטיים" (Facetime). ראיון בוידאו - קונפרנס הוא פרוצדורה נוחה יותר, גם למראיין וגם למרואיין ללא טרחה מיותרת בתיאום והגעה לפגישות אישיות, מעבר לעובדה שהיא מאפשרת למרואיינים להתראיין בבתיים, מקום שקט ופרטי, שבו הם ירגישו בנוח לשוחח, ובזמנם הפנוי מחוץ לשעות העבודה. עם זאת, יש לציין בהקשר לשימוש בוידאו - קונפרנס, שיש הטוענים כי ערוצי הקלט המתקיימים בצורת תקשורת זו הם חלקיים, דבר שעלול, לכאורה, לפגוע באיכותה של התקשורת הבין - אישית המתקיימת בה (למשל, Dreyfus, 2009). ואולם, ההנחה שלי היא שבמקרה הזה, היתרונות גוברים על החסרונות, ומניסיוני האישי, פרוצדורה זו, על אף שאינה שגרתית ומקובלת (או אולי עדיין לא שגרתית ומקובלת), מייצרת אווירה פחות פולשנית ומאיימת.

לצורך ביצוע הראיונות הכנתי פרוטוקול שמתאר תסריט מפורט של מהלך הראיון.²⁵ מהלך הראיון חולק לארבעה חלקים: דברי פתיחה, סיפורו של המרואיין (החלק העיקרי של הראיון), תשאל, ולבסוף - דברי סיום. כמקובל (Jacob, 2012, pp. 6-7), החלק העיקרי של הראיון הוקלט, כדי לאפשר את האופציה לחזור אל התכנים בשנית, במידת הצורך, במהלך עבודת ניתוח הטקסטים. בנוסף, לצורך קבלת הבהרות נוספות מהמרואיינים (במידת הצורך), ביקשתי מהם פרטי התקשורת בתום הראיון.

בניתוח ראיונות מסוג זה מתמקדים בצורך לזהות באופן שיטתי ובבדיקה מדוקדקת של הנתונים שמפיקים מהמחקר סתירות,²⁶ תהליכי רציונליזציה טיפוסיים, משמעויות שחוזרות על

²⁵ ר' נספח ב' (פרוטוקול הראיון).

²⁶ סתירות כאלה יכולות להיות, למשל, סתירות בין מה שנאמר לבין שפת הגוף, או בין מה שנאמר למה שמעשיהם של המרואיינים מוכיחים בפועל. דוגמה מעניינת לכך אפשר למצוא במחקר של ליביו וטננבוים ווינבלט (Livio & Tenenboim, 2007). בעבודה זו התמקדו החוקרים באופן שבו מיוצר השיח אודות האינטרנט בקרב נשים חרדיות, שמתמודדות עם הצורך להציג את השימוש שלהן באינטרנט כלגיטימי כדי להתגונן מפני ביקורת אפשרית מצד הקהילה החרדית המסוגרת, שעלולה להביע התנגדות נחרצת לשימוש הגובר בצורות תקשורתיות וטכנולוגיות מתוך העולם המודרני. אחת המסקנות החשובות שעולות מהמחקר היא שהאופן שבו מדברים על השימוש באינטרנט (במקרה זה, הנשים החרדיות, משתתפות המחקר), אינו בהכרח משקף את השימוש שנעשה באינטרנט על-ידן הלכה למעשה (p. 50). וכך, זיהו החוקרים שקיים פער בין הפעולות עצמן של הנשים בשימוש באינטרנט, שהיה במקרים רבים בבירור חתרני ומרדני, לבין ההבניה הרטורית שלהן באשר לאופן השימוש באינטרנט, בה הן הציגו את השימוש באינטרנט באופן

עצמן באמצעות סיפור העלילה, תמות שחוזרות על עצמן, וכן ביטויים ומושגים שונים שחוזרים על עצמם. כמו כן מנסים לזהות ולנתח מה מסופר ומה לא מסופר, כלומר, מה המרואיין בוחר להדגיש וממה הוא בוחר להתעלם. שיטת הניתוח היא ניתוח תמטי (בניית מסגרת קידוד) (באואר וגאסקל, 2011, עמ' 83). ניתוח תמטי היא שיטה של תמצות הטקסט באמצעות רישומים על גבי טבלה עם כמה טורים, החל מתעתיק מלא ועד למשפטים מתומצתים, ולבסוף - מילות מפתח. השלב האחרון הוא השלב הפרשני שבו מנתחים את המשמעויות של הנתונים שנאספו בראיון במטרה להשיב על שאלות המחקר.

שתואם את צו ההלכה (p. 50). עם זאת, חשוב לסייג ולציין, שכפי מסבירים החוקרים, לעניין זה יש משמעות רבה יותר כשמדובר בקהילות אידיאולוגיות שחשות מאוימות מכניסתן של טכנולוגיות חדשות שעלולות לערער את ערכיהן (p. 50).

פרק ב': החוויה בפייסבוק ומשמעויותיה

פרק זה הוא הפרק המרכזי של העבודה שמוקדש לניתוח הטקסטים שהופקו מתוך הראיונות. הפרק מחולק על פי מיון לקטיגוריות של שלושת הרכיבים החווייתיים, אותו מיון שבו השתמשתי בפרק המבוא, והוא עוסק באופנים שבהם מתוארות חוויות השימוש בפייסבוק, מנקודת מבטם של המרואיינים, וכן במשמעויות שנלוות אליו: חווית ה"אמת" וה"שקר" בפייסבוק ומשמעויותיה, החוויה החברתית בפייסבוק ומשמעותיה וחווית השליטה והכוח בפייסבוק ומשמעויותיה.

1. חווית ה"אמת" וה"שקר" ומשמעויותיה

כהקדמה לדיון שעוסק בחוויה שנעה בין תחושה של "אמת" לתחושה של "שקר", חשוב לזכור שהמושגים "אמת" ו"שקר" הנם מושגים סובייקטיביים. במובן הזה, כל אדם יכול לחוות ייצוגים מסוימים כ"אמת" או כ"שקר", על פי עמדת הסובייקט שלו, כלומר, על פי הרקע האישי שלו. כך, למשל, רן בן ה – 31, שלא רצה להיתפס כ"פרימיטיבי" בעיני עצמו וכפי שהסביבה הגדירה אותו לדבריו, מצא לנכון לפרש את הייצוג של חברתו לשעבר בפייסבוק באופן שיוכיח שהוא לא טעה לגביה, ולא היה נוקשה ו"פרימיטיבי" כלפיה, וזאת לאחר שזיהה בפייסבוק תמונות מביכות מעברה, ופירש אותן כ"אמת" ה"אותנטית" אודותיה:

(1) "... כשהתחלנו לצאת [רן וחברתו לשעבר] אז כל הזמן היו לי סימנים כאלה שמשוהו אצלה לא הכי סבבה... בחורה 'ליברלית'... היא... 'אוהבת את החיים'..... אחרי כמה זמן איזה צלם תייג אותה כשהיא מצטלמת לו בעירום... הרגשתי סוג של רגשות אשמה על איך שהתנהגתי אליה, ושחשבתי עליה ככה, כי ככה היא נתנה לי להרגיש... שאני טועה וזה... ואז כשזה קורה זה כזה תחושת הקלה... כי יואלה, אני לא טעיתי". אתה מת להגיד לכל החברים שלך שאומרים לך 'מה יש לך? אתה

פרימיטיבי...!... אני מת להגיד להם, כאילו, 'וואלה מה תגידו עכשיו?'. (רן, בן 31)

עניין הסובייקטיביות של ה"אמת" וה"שקר" חשוב לאור העובדה, שכפי שיתואר בהמשך הפרק באריכות, אנשים נוטים להתייחס ל"אמת הפנימית" שלהם כ"אמת" ה"אותנטית" - והאותנטיות, כפי שהיא מתבטאת באידיאל האותנטיות שאותו אתאר בהמשך, היא מרכיב חשוב באופן שבו "חווים" ומפרשים המרואינים את השימוש בפייסבוק. כפי שאציג בהמשכו של הפרק, נראה שעל פי תיאוריהם של המרואינים, חווית ה"אמת" וה"שקר" מערבת הן חוויות של "אמת" והן חוויות של "שקר", כלומר, לפעמים הפייסבוק נחוה כייצוג של "אמת", לפעמים כייצוג של "שקר" ולפעמים כשילוב של "אמיתות" ו"שקרים" יחד. לא פחות מכך, מעניינות הפרשנויות והמשמעויות של אותם תיאורי החוויה, כפי שאתאר בהמשכו של הפרק.

חוויה מעורבת²⁷ של ייצוגים "אמיתיים" ו"שקריים"

כפי שתארתי במבוא, מחקרים רבים מייחסים לטכנולוגיה מתווכת המחשב ולפייסבוק בפרט את ההנחה שלפיה אלה מייצרים זיוף ועיוות של העולם הפיזי, כגון: העדר ה"סיכונים", התחושה הפיזית וערוצי הקלט השונים (Dreyfus, 2009), אמונות שלאחרים חיים טובים יותר (Chou & Edge, 2012), זהויות בדיוניות (Turkle, 2011, p. 153; Cirucci, 2011) ואילוזה של שותפות (Turkle, 2011, pp. 1-2). ואולם, בניגוד לכך, באשר לאופן שבו "נחווים", כביכול, הדברים, כפי שעולה מסיפוריהם של המרואינים, הממצאים במחקר הנוכחי מעידים על "חוויות" מורכבות הרבה יותר מכך. במובן הזה, רשת פייסבוק יכולה להתפרש כחוויה שמייצרת דימויים "אמיתיים", "שקריים" או מיזוג של דימויים "שקריים" ו"אמיתיים" יחד. כך, למשל, ה"אמת" מתגלה פעמים רבות עבור המשתמשים דווקא ברשת פייסבוק עצמה. כך, למשל, בדומה לרן שצוטט בחלק הקודם,²⁸ שעל פי דבריו עבורו ה"אמת" התגלתה בזמן גלישה אקראית ברשת פייסבוק, כך גם אצל מאי, בת ה-21. מאי סיפרה

²⁷ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.
²⁸ ר' ציטוט "1".

שהיא תכננה לצאת עם חברתה, וזו ביטלה את התוכנית ברגע האחרון ואמרה שהיא החליטה לא לצאת כלל, מפני שאינה מרגישה טוב. לאחר מכן, ראתה אותה מאי בתמונות בפייסבוק יחד עם חברות אחרות, שאיתן היא יצאה באותו ערב, וכך נחשפה, מבחינתה, ל"אמת", דווקא ברשת החברתית:

(2) "... גיליתי שהיא בעצם [יצאה] עם אנשים אחרים, ואת זה גיליתי דרך הפייסבוק..."

בלי הפייסבוק לא הייתי יודעת, לא הייתי משערת לעצמי... כי היא אמרה שהיא לא

מרגישה טוב, שאין לה חשק לצאת..." (מאי, בת 21)

ואולם, לפעמים קורה שהמצב הוא הפוך, וה"אמת" מתגלה דווקא בחיים שמחוץ לפייסבוק, כשהפייסבוק מייצג תמונה של מציאות "שקרית". כך, למשל, דיויד, בן ה-22, מתאר כיצד בחורה צעירה שאותה הוא הכיר באמצעות הפייסבוק השתמשה בפרופיל פיקטיבי עם תמונות של חברתה לאורך כל תקופת ההיכרות שלו עמה בפייסבוק, עד היום שבו הם נפגשו. באותו יום שבו הם נפגשו לראשונה הוא נדהם לגלות בחורה שאותה לא ראה מעולם, וזאת למרות שאחד הדברים הראשונים שדיויד אמר כשהתחיל לספר את הסיפור שלו הוא שהוא "הבן אדם שהכי לא אוכל לוקשים":

(3) "... כל העסק [היה] קצת מפוקפק... מה זה כל החשאייות הזאת, מה היא באה

לחניה, למה שאני לא אבוא... בקיצור, אני יושב באוטו [לאחר זמן ממושך שבו הוא

חיכה במכונית עד שכמעט החליט לעזוב ולנסוע משם], פתאום מגיעה איזו בחורה

שבחיים שלי לא ראיתי – בחיים כאילו! – ואומרת לי 'מה קורה?!'... לחשוב על איך

רומיתי ככה... הייתי ממש בהלם... אמרתי, כאילו, 'איך זה קרה לי? איך לא שמת

לב לסימנים הקטנים האלה של הטלפון וילא רוצה להיפגש?!'..." (דיויד, בן 22)

זאת ועוד, לעיתים רשת פייסבוק מתוארת בסיפור החוויה ככזו שמאפשרת הצצה חלקית בלבד למה שאפשר להגדיר כ"אמת", כלומר, יש בה מעין חוויה שמשלבת ייצוגים שנתפסים "אמיתיים" ו"שקרניים" בו בעת. כך, למשל, על פי יעל, בת ה-28, פייסבוק מאפשרת ייצוג חלקי של המציאות,

שחציה "אמת" וחציה "שקר", כשהיא מתארת שזה כך בדיוק כפי שהיא חווה זאת בחיים שמחוץ לרשת (למשל, בפגישות ראשוניות שהן פנים אל פנים):

(4) "... בגדול זה חמישים חמישים [בעיסוק בשאלה האם הייצוג של פרופיל המשתמש בפייסבוק הוא "אמיתי" או "שקרי"]. זה קווים לאישיותך – כן. אבל זאת טעימה. זאת טעימה קטנה... יש פער גדול [בין הייצוג בפייסבוק לבין הייצוג שמחוץ לו]... הפער הזה הוא קיים גם את יודעת, בפגישות ראשוניות..." (יעל, בת 28)

בסופו של דבר, על פי האופן שבו מתארים המרואיינים את חוויות ה"אמת" וה"שקר", עולה שהם נוטים לתפוס את רשת פייסבוק כעולם מובחן מהעולם שמחוץ לו, שמתבטא בפער ברור שבין משמעותם של הייצוגים שברשת, לבין מקביליהם בעולם שמחוץ לרשת: לפעמים רשת פייסבוק היא עולם "שקרי", לפעמים היא עולם "אמיתי", ולפעמים היא עולם שמשלב ייצוגים של "אמת" ושל "שקר" יחד. כפי שאסביר בהמשך הפרק, על פי הממצאים, היחס אל מה שנתפס כ"אמיתי" הוא בדרך כלל חיובי, ואילו היחס אל מה שנתפס כ"שקרי" הוא בדרך כלל שלילי. ביחס לכך, כפי שאסביר בחלק הבא, מאז ראשיתה של התרבות המודרנית ועד היום, יש יחס חיובי מאד למה שאפשר לכנות כ"אותנטי". במחקר הנוכחי העניין מתבטא ביחסם השלילי של משתמשי הרשת להפיכתה של פייסבוק לבמה להבנייתן של זהויות, שאינן בהכרח "אותנטיות", ולמרדף אחר "סימוני האהבתי" שפוגע גם הוא ב"אותנטיות" של הייצוגים בפייסבוק. על כך אפרט בחלק הבא.

אובדן ה"אותנטיות" ברשת

כפי שתיארתי בפרק המבוא, מחקרים רבים נוטים להדגיש את ההיבטים השליליים שמתבטאים ב"זיוף" המציאות ה"אותנטית" שמייצרת הטכנולוגיה המקוונת. כך, למשל, הטענה שלפיה התקשורת מתווכת הטכנולוגיה מעניקה תפיסה חלקית בלבד של המציאות ה"אותנטית" (Dreyfus, 2009), אמונות מוטעות שלפיהן לאחרים חיים טובים יותר בעקבות הייצוגים שברשת (Chou & Edge,

(2012) או זהויות בדיוניות ברשת וחברויות דיגיטליות שאינן "אותנטיות" (Turkle, 2011, pp. 153, 1-2). בהתאם לעמדות אלה, כפי שניתן ללמוד מתיאוריהם של המרואיינים, עולה שלנרטיב מרכזי בתרבות האנושית המודרנית יש משמעות גדולה עבורם, והוא הנרטיב שלפיו לאותנטיות יש משמעות חיובית, 'נכונה' וחשובה – מה שניתן לכוונת גם כאידיאל האותנטיות. כפי שמסביר צ'רלס טיילור בספרו "מועקת המודרניות", **אידיאל האותנטיות** הוא יחסית חדש, הוא מיוחד לתרבות המודרנית, ותחילתו בסוף המאה השמונה-עשרה (טיילור, 2011, עמ' 19). ספרו של טיילור מתאר אידיאלים ורעיונות מרכזיים שצמחו עם תחילתה של המודרניות, וכשמו של הספר, "מועקת המודרניות", הוא עוסק ברעיונות שבבסיסם עומדת איזושהי מועקה שמטרידה את האדם, כמו, למשל, אובדן האותנטיות – אובדנה של אותה נאמנות לקול הפנימי של האדם. בבסיסו של אידיאל האותנטיות עומדות האמונות שלפיהן על האדם לשאוף להיות נאמן לקולו הפנימי כדי להיות "שלם" ו"אמיתי", להיות נאמן למוסר הפנימי שלו, ולהיות נאמן למקוריות שלו שהיא תכלית חייו, והכל מבלי להיכנע להשפעות חיצוניות אליו (עמ' 20-23).²⁹ בהתאם לאידיאל האותנטיות, ששורשיו, כאמור, בתחילתה של התקופה המודרנית, עולות מסיפוריהם של המרואיינים במחקר טענות שליליות בדבר אובדן האותנטיות שנובע, על פי הבנתם, בדרך כלל, מההבנייה של הזהות ברשת פייסבוק, ומהמרדף אחר סימוני ה'אהבתי'. על כך ארחיב בחלקים הבאים שלפניכם.

²⁹ טיילור מרחיב רבות על אידיאל האותנטיות ויסודותיו, וכפי שהוא מסביר, במובנים מסוימים, מקורו של אידיאל האותנטיות הוא בצורות מוקדמות של אינדיבידואליזם (טיילור, 2011, עמ' 19-23). במובן הזה, על פי טיילור, אחת הדרכים לתאר את התפתחותו של אידיאל האותנטיות היא לטעון שמדובר באידיאל שמבוסס על כך שבני האדם בורכו בחוש מוסרי פנימי של הבחנה אינטואיטיבית בין טוב לרע, תפיסה שתחילתה בסוף המאה השמונה-עשרה (עמ' 19-20). על פי תפיסה זו, מדובר, למעשה, במעין קול פנימי שבני האדם חייבים לשאוף אליו כדי להיות "שלמים ואמיתיים" (עמ' 20). כהמשך לכך, התפתחותו של אידיאל האותנטיות, מסביר טיילור, עוברת דרך הגותו של רוסו שטען שישועת הפרט תבוא עם חיבורו לקול הפנימי המוסרי שלנו, ועם חירותו של האדם להחליט בעצמו מהם העניינים החשובים לו, מבלי להיכנע להשפעות חיצוניות (עמ' 20-21). הרדר, מסביר טיילור, שבא לאחר רוסו, קידם את הרעיון שלפיו לכל אדם יש דרך מקורית להיות אנושי, ושהאדם ראוי לחיות את חייו בדרך זו, ולא בדרך של חיקוי חייהם של אחרים (עמ' 22). הרדר, כפי שמסביר טיילור, לא רק מקדם את החשיבות להיות נאמן לקול הפנימי, אלא גם את עקרון המקוריות, שלפיו מי שלא נאמן לעצמו, מאבד את תכלית חייו (עמ' 22). כל הדברים הללו, מבססים על פי טיילור, את התפתחותו של אידיאל האותנטיות, שלפיו כדי שהאדם יהיה נאמן לעצמו, עליו להיות נאמן למקוריות שלו, מבלי להיכנע להשפעות חיצוניות אליו (עמ' 22-23).

הפיכתה של פייסבוק לבמה להבנייתן והצגתן של זהויות

עניין הזהויות והבניית הזהויות ברשת מקבל מקום נכבד במאמרים שונים, שמדגישים היבטים שליליים וחיוביים ברשת, באופן כזה ואחר. למשל, כאשר משתמשים באינטרנט דנים באופן שבו מייצרים זהות בדיונית "מזויפת" של מי שהיינו רוצים להיות (Turkle, 2011, p. 153), או זהות מדומיית של "כוכב" שמעצימה אותנו (Cirucci, 2011), או זהות אנונימית שמאפשרת לנו להיחשף בחופשיות (קמחי, 2010, עמ' 83-84). בהקשר לעניין זה, לא מעט עלתה שוב ושוב בראיונות אותה חוויה שלפיה רשת פייסבוק היא "במה", כזו שמאפשרת לעצב זהות מובנית, כדי לשרת את מטרותינו, להציג עצמנו באור חיובי בעיני חברינו ברשת, או להציג עצמנו באופן שהולם את מעמדנו המקצועי והאישי. מיותר לציין שהבנייה של זהות אינה מיוחדת רק לרשת פייסבוק, והיא יכולה להתקיים גם בעולם הפיזי, והשיח האקדמי בעניין הבניית הזהות התקיים זמן רב בטרם כניסתה של רשת האינטרנט לחיינו. אחת התיאוריות המפורסמות שעוסקות בנושא היא זו של הסוציולוג ארווינג גופמן (1959/2003), שעל פי גישתו, המכונה הגישה הדרמטורגית, העולם החברתי משול למעין הצגת תיאטרון, שמחולקת ל"במה" ול"אחורי הקלעים". על פי גופמן, הפרט נוהג להציג עצמו בבמה הציבורית באופן שתואם את הסטטוס החברתי שלו, בפעולות שאותן הוא מבצע או נמנע מלעשותן, פעולות שאותן נהוג לכנות כ"ניהול רושם". בתהליך ניהול הרושם, הפרט מבצע גינונים ונימוסים שהולמים את מעמדו המקצועי והחברתי, ונמנע מביצוע של "מחוות בלתי רצויות", כאלה שעלולות לשבש את "ההצגה", ומה שמגדיר גופמן כ"תקריות". תקריות שכאלה עלולות להביא למבוכה רבה ולשבש את מה שמכונה על פי התיאוריה של גופמן כ"הגדרת המצב", אותו סדר חברתי שהולם את מעמדו של הפרט. תקריות עלולות להביא לכך שה"קהל" ייחשף אל "אחורי הקלעים", דבר, שכאמור, עלול לפגוע בניהול הרושם של "המבצע" או "המבצעים" (אותם פרטים ששוקדים לנהל את הרושם שתואם את מעמדם).

ואולם, למרות שעניין זה נתפס כמה שיכול להתממש גם במציאות שמחוץ לרשת, כפי שהסבירה, למשל, יעל, בת ה – 28, בציטוט "4" שהופיע בתחילת הפרק,³⁰ הרי שכפי שעולה ³⁰ בציטוט "4" שהופיע בתחילתו של הפרק הסבירה יעל במילותיה כי הפער שבין האופן שבו אנשים מציגים את עצמם לבין אישיותם האותנטית קיים גם ברשת פייסבוק וגם מחוצה לה.

מסיפוריהם של המרואיינים נראה שבפייסבוק הדבר מקבל בולטות מיוחדת עבורם. עניין זה מתחבר באופן ישיר לאידיאל האוטנטיות שעליו הרחבתי קודם לכן. במובן הזה, בהתאם לאידיאל האוטנטיות, רשת פייסבוק פוגעת באוטנטיות של העולם החברתי – היא גורמת לאובדנה של האוטנטיות, אובדן שנגרם מההתנתקות מהזהות העצמית שלנו. תפיסה זו, כאמור, עולה בקנה אחד עם העמדה הרווחת במחקרים שונים³¹, שלפיה הרשת מייצרת "זיוף" מסוים של המציאות ה"אוטנטית", ובאופן שלילי (למשל, (Dreyfus, 2009; Chou & Edge, 2012; Turkle, 2011).

כך, למשל, דור, בן ה – 26, מרגיש שרשת פייסבוק, באופן מיוחד ובולט, אינה ייצוג 'אוטנטי' של המציאות, שכן כפי שהוא מתאר ומדגיש זאת, אנו מבנים את הייצוג שלנו בפייסבוק ומעצבים אותו בתמונות ובתכנים שאנו מעלים לרשת, כדי להציג את עצמנו באופן שהולם את מעמדנו התעסוקתי, החברתי והאישי. ייצוגים מובנים אלה, לפי הבנתו, לא בהכרח תואמים את המציאות ה'אוטנטית', ואולי הם תואמים רק את מה שהיינו רוצים להיות או את האופן שבו היינו רוצים להיתפס:

(5) " ... מה זה פייסבוק? זה האלטרואגו שלנו. זה הפרסונה שאנחנו רוצים לבנות לעצמנו שהיא לא בהכרח קיימת... את יודעת לא מזמן ראיתי תמונות מהניינטיז של פילם וכאלה. ואת רואה בתמונות שכולם, כאילו, מכוערים - לאף אחד לא אכפת מהזוויות... כי המצלמה הייתה כזאת כאילו 'על הדרך'. מצלמים ומניחים. מישהו מתישהו מפתח את זה. והיום אין תמונה שהיא לא מחושבת - עד באיזו זווית אני רוצה להראות, איזו מוזיקה אני רוצה שאנשים ידעו שאני אוהב, מי הפוליטיקאים שאני כן בוחר להראות שאני עוקב אחריהם או לא עוקב אחריהם... וכל הפייסבוק חי ומתנהל על זה ובדיוק בגלל זה אם אני עכשיו בעבודה, כאילו, לצורך העניין, מצטייר כבחור נורא אחראי וככה וככה וככה, בחור רציני וטוב כזה, ואולי, לדעתי, אם ייכנסו לי לפייסבוק – יכולים לגבש דעה אחרת, או לחשוב שזה לא המצב במאה אחוז - אז כן יש לי, את יודעת, אינטרס אולי שזה לא יקרה. יש לי מלא חברים שלא מוסיפים

³¹ מחקרים שניתן לשייכם לגישת הדטרמיניזם הטכנולוגי.

את אמא שלהם לפייסבוק... מאותם מניעים... 'הפרד ומשול' כזה, והפייסבוק מאד מקשה על זה כי פתאום יש לך את הכל ביחד כאילו. את כולם. אז עדיין מנסים ליצור מין... הייתי מכניס [כתברים לפייסבוק] מי שהייתי מרגיש שהוא כאילו בראש שלי. שאני לא... את יודעת... שאני לא יכול לכתוב משהו ואולי אני ארגיש לא בנוח שאולי מישהו יקרא אותו... " (דור, בן 26)

כפי שדור מסביר, אפילו השיקול האם להוסיף אדם מהעבודה או את אמא לפייסבוק, נובע מהצורך לשמר ולעצב איזושהי תדמית או ייצוג מסוים, ולהימנע מתקריות מביכות, באופן שמזכיר את התיאוריה הדרמטורגית של גופמן (1959/2003) שהצגתי קודם לכן. כפי שדור מרגיש, עניין עיצוב הזהות ברשת פייסבוק אפילו בולט יותר בהשוואה למה שהיה בעבר, מפני שעל פי חווייתו, למשל, צילומים משנות השישים נראים בעיניו אותנטיים יותר, בגלל יכולת העריכה המוגבלת יחסית שהייתה זמינה אז עבור המצלם הממוצע. אפשר להתייחס מתוך דבריו של דור גם לנרטיב נוסף שנפוץ מאד בשיח הפופולרי והוא שלטכנולוגיה יש כוח אדיר ורב השפעה על היחיד והחברה, באופן שתואם את "הדטרמיניזם הטכנולוגי" שאותו תיארת במבוא, או מה שאכנה כאן **כנרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי**. כאמור במבוא, ישנם מחקרים רבים שנוטים להעניק לטכנולוגיה כוח אדיר ורב השפעה, ועם זאת, מחקרים מסוג זה אינם בהכרח משקפים גישה דומיננטית באקדמיה, יותר מאשר הגישות שנוקטות בעמדות אחרות. למרות זאת, מעניין שזוהי הגישה שבסופו של דבר הפכה לבולטת במיוחד בשיח הפופולרי, כפי שאפשר יהיה להבין מדבריהם של המרוואיינים לאורך כל העבודה.

כך, גם על פי יעל, בת ה- 28, שחוה את הפייסבוק כרשת שמעניקה מעין "במה", לדבריה, שבה אנשים מעצבים את דמותם באופן חיובי, ובאופן בולט במיוחד, דבר שפוגע ב'אותנטיות' של הייצוג ברשת החברתית:

(6) "... כולנו רוצים להיות בני אדם טובים, והדעה האישית שלי היא שהמון אנשים גילו שהרבה יותר קל ומהיר לשווק את עצמך כאדם טוב מאשר באמת לעשות דברים

אותנטיים בחיים שיהפכו אותך לבן אדם טוב. שוב, לא כולם... כי מי שבאמת רוצה לעשות דברים טובים יעשה, אבל הפייסבוק מאפשרת לך להעלות פוסטים שמציגים אותך באור מאד חיובי מבלי להתאמץ ולקבל על זה 'לייקים'... אני פשוט חושבת שפייסבוק – קודם כל הוא מאפשר לכל אחד לבנות לעצמו פרסונה. וזה נוח. ואני לא יודעת אם המטרה האמיתית זה להכיר. כל אחד רוצה להרגיש שמקשיבים לו ופייסבוק זאת אחלה דרך לחשוב שמקשיבים לך. אתה רושם את הדעות שלך ואתה פשוט מטיח אותן החוצה. בין אם רוצים או לא – רואים את זה. זאת פשוט במה... אני חושבת שזו המטרה העיקרית של הפייסבוק. יותר מהיכרויות... " (יעל, בת 28)

כפי שיעל מספרת, המשתמשים בפייסבוק מבנים את זהותם ברשת בדיוק כפי שהם היו עושים זאת גם מחוץ לרשת, ואולם, נראה שעל פי "חוויתיה", כפי שהיא מתפרשת מדבריה, העניין הופך למטרה העיקרית של רשת פייסבוק – יותר מאשר ההיכרות עצמה, שנתפסת בעיניה ובעיני מרואיינים אחרים כמטרה ה"אמיתית" של פייסבוק. לפי יעל, אנשים נוטים לעצב את דמותם באור חיובי או באופן שאינו תואם בהכרח את המציאות ה'אותנטית', ולדעתה, הפייסבוק מעניקה יתרון מסוים, כך ש"קל ומהיר יותר" לעשות זאת ברשת, עד כדי כך, שלדעתה, זוהי, למעשה, מטרתה העיקרית של פייסבוק. במובן הזה, על פי יעל, יותר מאשר השימוש בפייסבוק למטרת היכרויות, התכלית של הרשת החברתית הזו היא לעצב "פרסונה" באמצעות ה"במה" שהיא מעניקה, פרסונה שאינה בהכרח 'אותנטית'. בסופו של דבר, רבים מהמרואיינים חשים שפייסבוק מרחיקה את הפרט מעצמו, כך שהוא מתאמץ להציג עצמו באופן שלא בהכרח תואם את אישיותו ה'אותנטית'. אובדנה של האותנטיות בפייסבוק הוא נרטיב שחזר על עצמו גם במה שאפשר לכנות כמרדף אחר סימוני ה'אהבתי', כפי שאסביר בחלק הבא.

המרדף אחר סימוני ה'אהבתי'

הנרטיב שלפיו פייסבוק מביאה ל"אובדן האותנטיות" ולהתרחקות מהקול הפנימי, כפי שתיאר אותו טיילור (2011, עמ' 19-23) שהוצג קודם לכן, מתגלה גם במה שאפשר לכוונת כמרדף אחר סימוני ה'אהבתי' בפייסבוק. בהתאם לכך, תיארו ופירשו כמה מהמרוויינים שעל פי תחושתם המטרה העיקרית בפייסבוק היא לקבל אהדה חברתית (שמתבטאת בסימוני 'אהבתי' או 'לייקים'), עד כדי כך שמטרת ההיכרות ברשת, הופכת לשולית למדי, מטרה שנתפסת בעיני רבים מהם כמטרה ה"מקורית" או ה"אותנטית" של פייסבוק. כך, למשל, כפי שיעל, בת ה-28, מתארת את הדברים, לא מדובר כאן אפילו על שימוש ברשת כדי ליצור חברויות והיכרויות – אלא פשוט לחוות אהדה חברתית – "זאת אחלה דרך לחשוב שמקשיבים לך",³² היא מספרת, וזוהי, לפי טענתה, המטרה העיקרית של פייסבוק, ולא ההיכרויות עצמן. תפיסה זו מבטאת אובדן אותנטיות, שכן על פי פרשנות זו אנו נוטים להיות כפופים להשפעות חיצוניות ולהתרחק מעצמנו, בדומה לפרשנות של טיילור לאידיאל האותנטיות (טיילור, 2011, עמ' 19-23).

כך, למשל, גם גליה, בת ה-24, מרגישה שפייסבוק היא רשת שבמידה מסוימת מוציאה אנשים מדעתם, עד כדי כך שהם מוכנים לוותר על הפרטיות שלהם, ואפילו לוותר על ההנאה מזמן האיכות שלהם בחופשה על מנת לביים צילומים לרשת החברתית הזו, והכל רק לצורך השגת 'לייקים' רבים ותגובות:

(7) "... את מכירה את המשפטים האלה של ההשראה ושל 'אדם מאושר הוא אדם ש...'

או 'החיים הם... כל מיני משפטים כאלה שהאדם הכי מנותק מהמשפט כותב אותו... [בהמשך גליה מספרת על סיפור שקרה בעת ששהתה בחו"ל, ובו ראתה בנות מביימות צילומים לפייסבוק]: כשהייתי בתאילנד בקופנגן אני רואה שתי בנות ישראליות, הולכות, חוזרות, קונות קוקוס... בבריכה הולכות, חוזרות, והיא עושה תמונות כאילו היא במסיבה חיה ומצטלמת ומזיזה אנשים מהבריכה, הגברת

³² ר' ציטוט "(6)".

הישראלית הזאת – מזיזה אותם כדי שלא יפריעו לה בפריים... וזה היה לי מזעזע,
'אז רגע הגעת בשביל להצטלם או באת לתאילנד כדי לשבת בסבבה שלך בבריכה?',
וזה היה כל כך מצחיק, רציתי לצלם אותן מהצד, הן היו נראות מטופשות להחריד,
וזה משהו שמאד חשוב לי כאילו, להנות מהרגע... לא לתעד... ליהנות כי זה לא כיף
ללכת כל היום ולהצטלם, זה לא כיף... " (גליה, בת 24)

כפי שעולה מהסיפור של גליה, הסיטואציה שהיא מתארת מבוימת ולא אותנטית, והיא לועגת לסוג
של זה של שיעבוד לפייסבוק, לפי הבנתה, שלא רק דורש וויתור בהסכמה על הפרטיות, אלא גם
מביא משתמשים מסוימים למצבים קיצוניים של צילומים עצמיים מבוימים עד כדי כך שהבנות
מזיזות אנשים מהפריים, משל היה זה סט צילומים לקולנוע, והכל כשהן 'מתרחקות מעצמן',
ומוותרות על פרטיותן. בנוסף, גליה לועגת גם לאותם משתמשי פייסבוק, שלטענתה, מנסים להעביר
"מסרים מטופשים", שעל פי חוויתה, כפי שהיא מתארת ומפרשת אותה, האירוניה היא שאין קשר
בין אותם "משפטי השראה" כהגדרתה, למציאות האותנטית'. במובן הזה הם מאבדים את התכלית
ה"נכונה" של האדם להיות מקורי ונאמן לעצמו, בהתאמה למה שכינה טיילור כאובדן האותנטיות
(טיילור, 2011, עמ' 22).

לסיום, רכיבי חווית ה"אמת" וה"שקר" מייצרים ערבוביה³³ של ייצוגים שנתפסים
כ"אמיתיים" ו"שקרניים", ועם זאת, כפי שעולה מתיאוריהם של המרואיינים, תמיד חוזר על עצמו
אותו נרטיב שמתאר את אובדנה של האותנטיות וההתרחקות מהקול הפנימי, שמתגלה בפייסבוק
בהבנייתן של זהויות "מזויפות", ובמרדף אחר סימוני ה'אהבתי' (ה'לייקים'). תחזית שלילית זו,
תואמת גם תפיסות אחרות בספרות האקדמית, כפי שהוצגו בפרק המבוא, שמדגישות היבטים
שליליים ביחס לחווית ה"אמת" וה"שקר" ברשת ובפייסבוק (למשל, Dreyfus, 2009; Chou & Edge,
2012; Turkle, 2011). חלקו הבא של הפרק יוקדש לרכיב המרכזי השני בחוויה בפייסבוק, כפי שהיא
מתוארת על ידי המרואיינים, והוא החוויה החברתית ומשמעויותיה.

³³ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

2. החוויה החברתית ומשמעויותיה

מקום נכבד בחוויה הרשתית בפייסבוק מקבלת גם החוויה החברתית - חווית הקשרים הבין - אישיים שנרקמים ומתחזקים בפייסבוק. כפי שעולה מהראיונות, קשרים בין - אישיים יכולים להתפרש בתיאורי החוויה כקשרים עמוקים ומשמעותיים, הם יכולים להתפרש כקשרים שהם רפים ודלים, וחסרי כל משמעות עמוקה, והם יכולים גם לשלב תיאורים של חוויה מורכבת של קשרים משמעותיים ודלים יחד (למשל, כאלה שמתחילים כקשרים חסרי משמעות, והופכים לקשרים עמוקים יותר עם חלוף הזמן). תיאורים של חוויה מורכבת של החוויה החברתית עלולים לערער במידת מה את אחת העמדות הרווחות בספרות האקדמית שתיארתה בפרק המבוא, שמדגישות על פי רוב את ההיבט השלילי,³⁴ לפיו האינטרנט ופייסבוק בפרט עלולים לייצר קשרים רפים ועולם חברתי דל וחסר עומק (למשל, Miller, 2008; Turkle, 2011), תקשורת מקוטעת וכוחנית שמביאה לאיכות שיחה ירודה (Herring, 2004, p. 30), סובלנות פחותה לדעות של אחרים, בעיקר כשיש עמם קשרים רפים, ואולי אף קיטוב והקצנה של דעות (John & Dvir-Gvirsman, 2015, pp. 967-970), תמיכה חברתית פחותה ככל שמספר החברים בפייסבוק גדל (Junghyun & Jong-Eun, 2011, p. 362), ותחושות של חוסר שייכות אצל משתמשי פייסבוק מסויימים (Stronge et al., 2015). עמדות נחרצות לפיהן הרשת עלולה לייצר בעיקר קשרים רפים ודלים אינן עולות בקנה אחד עם האופן שבו מתוארות כמה מהחוויות בעיני המרואיינים, שמתארים ככלל חוויה מורכבת למדי, שמכילה "ערבוביה"³⁵ של תחושות ביחס לחוויה זו.

החוויה החברתית בפייסבוק יכולה, כאמור, להתפרש בסיפורי החוויה כחוויה של קשרים בין - אישיים של קרבה עמוקה. כך, למשל, מירי, קיבוצניקית כבת 52, מרגישה שהיא חווה קרבה ואינטימיות עם חברים מהעבר, שהיה לה עמם קשר קרוב שנותק, והתחדש שוב בעקבות השימוש בפייסבוק:

³⁴ כאמור במבוא, מדובר על מחקרים שניתן לשייכם במידה כזו או אחרת לגישת הדטרמיניזם הטכנולוגי.

³⁵ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

(8) " ... הפייסבוק חיבר ביני לבין בני גרעין שלי שאני לא בקשר איתם בלמעלה מעשרים שנה ... מאחר שהאנשים, לפחות מהגרעין שלי, התפזרו לארבע רוחות שמיים ולכל קצווי תבל, ולמרות שאנחנו עושים מפגשים פעם ב- , נניח, עשר שנים או חמש שנים מפגשי גרעין, זה ממש לא אותו דבר, מה גם שהקשר הוא הרבה יותר אישי והרשת מאפשרת לך גם אפילו ממש קשר אישי ורגשי קרוב, כי את יכולה לשוחח באופן שוטף, ואם במפגש גרעין אז היינו נפגשים, אומרים שלום וזה, אז מעבר לזה לא היה שום דבר ... היינו מאד מאד קרובים, והפייסבוק החזיר באיזשהו מקום את הקרבה הזאת, וזה נורא נורא כיף, זה ממש ממש עושה לי כיף ... " (מירי, בת 52)

בדומה להנחה של קמחי (2010), לפיה ברשת האינטרנט גלום הפוטנציאל לפרוץ את גבולות המקום והזמן באמצעות הזמינות הטוטאלית, ואף להעניק חוויה מוחשית של קרבה, עבור מירי, הקשרים נחווים כקרובים עד כדי כך שהיא אפילו מעידה שהיא חווה את אותם קשרים כקרובים יותר מאשר הקשרים שאותם חוותה במפגשי המחזור שהתקיימו פנים אל פנים אחת למספר שנים, מפני שהרשת מאפשרת, לדבריה, "קשר אישי ורגשי קרוב". כפי שהיא מתארת את החוויה בתיאוריה בניגוד לאותם מפגשים "פנים אל פנים" שאותם כינתה כמפגשים אקראיים, בפייסבוק התקשורת היא יותר אינטסיבית, רגשית, אישית, ושיתופית.

רשת פייסבוק יכולה לייצר, על פי תיאוריהם של המרואיינים, גם חוויה של קשרים בין - אישיים רפים ודלים, בדומה לעמדות רווחות בספרות האקדמית, שנוטות לדטרמיניזם הטכנולוגי, במובן שמייחס השלכות שליליות לאינטרנט ולרשתות החברתיות (Turkle, 2011; Miller, 2008;) (Herring, 2004; Junghyun & Jong-Eun, 2011; Stronge et al., 2015). כך, למשל, שון, מוזיקאי צעיר, מתאר חוויה שונה מתיאוריה של מירי: תחושה של ריחוק, צביעות, ויחסים שהם רפים ודלים:

(9) " ... החלטתי שאני עושה מה שנקרא 'ניקוי בחברים שלי בפייסבוק'. היה לי, כפי שאת זוכרת, 4300 איש בערך ... מחקתי את כל האנשים בפייסבוק ... בטרומה תוך יום אחד הורדתי לו 3000 איש ... פשוט בקטע של 'אני משאיר מוזיקאים', 'אני משאיר

אנשים שאני מדבר איתם'... או שאי פעם נפגשתי איתם... והחלטתי שאני עושה איזשהו מהפך בחיים שלי כי אני מרגיש שכאילו החיים שלי הם פלסטיים... הרגשתי שהחיים שלי בגלל הפייסבוק זה סוג של בועה מטומטמת... אני לא מדבר איתם, הם לא רוצים קשר איתי באמת, הם סתם כי אני יושב להם בפייסבוק, או כל מיני צבועים שמשחקים אותה נחמדים באמת, אבל לא באמת... אני מחקתי הרבה למשל נשים יפות... כי הרגשתי... זה היה פלסטיקי מאד... אני מאמין שעוד חודש אני אעשה שוב סינון כי... אני אוריד עוד, עוד, עוד... מה שנקרא טבח... קראתי לזה 'הטבח הגדול של אוגוסט'... כי באמת הרגשתי שהפייסבוק כבר לא משקף את החיים שלי... פעם הייתי... הייתי פה, והייתי שם, וכולם הכירו אותי... אבל הרגשתי אז רצוי, את מבינה? אז הרגשתי שאנשים רוצים אותי בכל המקומות האלה. והיום זה כאילו... כאילו אני כותב כל מיני תגובות שנונות שאם מישהו אחר היה כותב אותם הוא היה מקבל עליהם 'לייקים', אבל בגלל שזה אני, לפחות זו התחושה שלי, אז אני לא מקבל 'לייקים' עליהן... [כששאלתי את שון מדוע הוא מחק נשים יפות הוא השיב כך:] הן לא משקפות כבר את הצורך שלי בהן... 'אוקיי, את אישה יפה, אבל אין לי שום צורך בך חוץ מזה שאת יפה. למה שתהיי אצלי בפייסבוק? אנחנו לא מדברים, אם אני אשלח לך הודעה סביר להניח שתסנני אותי'... (שון, בן 22)

שון הוא מוזיקאי צעיר, בן 22, שהיו לו אלפי חברים בפייסבוק, עד היום שבו הוא החליט להסיר חברים רבים, מאחר שהרגיש, כפי שהוא מספר, שהקשרים עם רבים מאותם אלפים שנצברו אצלו בפייסבוק במשך השנים "אינם משקפים" עוד את החיים שלו. עמדה זו עולה בקנה אחד עם אידיאל האותנטיות והנאמנות לקול הפנימי שהצגתי בתת הפרק שעסק בחווית המציאות, אידיאל שהוא דומיננטי מאד בשיח הפופולרי, וגם בולט במידה רבה בספרות האקדמית במחקרים שתומכים בטענה שלפיה האינטרנט והרשת החברתית מייצרים "זיוף" של המציאות ה'אותנטית'.³⁶ כפי ששון

³⁶ למשל, ייצוג חלקי בלבד של המציאות ה'אותנטית' (Dreyfus, 2009), מצג שווה אודות חייהם של אחרים (Chou &

(Edge, 2012), או זהויות בדיוניות וחבריות שאינן 'אותנטיות', אשר מייצרות אילוזיה של שותפות (Turkle, 2011, pp.)

מתאר זאת, רבים מהקשרים הווירטואליים בפייסבוק הם "פלסטיים" או "פלסטיקיים", כלומר, על פי החוויה של שון, כפי שהוא מתאר אותה, הקשרים הווירטואליים בפייסבוק הם סינתטיים – הם חיקוי או זיוף של קשרים, עד כדי כך שהחיים החברתיים בפייסבוק עבורו הם "בועה מטומטמת". במקרה הספציפי של שון, החוויה של הקשרים הרפים, מקבלת גם גוון נוסף של חוויה "שקרית", בשל המושגים שבהם הוא משתמש, כגון: 'פלסטיק', לא 'אמיתי', ו'שיקוף' בדוי של עולמו החברתי. בנוסף לכך, שון מסביר ש"מסננים" אותו, מתחמקים ממנו ברשת, ולא מגיבים או עושים "לייק" (סימוני 'אהבתי') למה שהוא מפרסם ברשת. שון מתאר את הסיטואציה שבה הוא מוחק את אלפי החברים כ"ניקוי בחברים", כלומר, על פי שון, חווית הקשרים הרפים כל כך חזקה עד שהוא מרגיש שעליו לבצע תהליך של היטהרות מאותם קשרים דלים, עם אנשים שעמם הוא "לא מדבר" או לא נפגש עמם פנים אל פנים. נראה שההבנות האלה והאכזבה מפייסבוק, כפי ששון מתאר זאת, הייתה עבורו כל כך עוצמתית, עד כדי כך שהוא מכנה את המהלך שהוא ביצע כ"טבח", כשלצד זה עולות מדבריו תחושות שלפיהן הוא 'לא רצוי באמת'. כפי שעולה מדבריו של שון, הוא הרגיש שהפייסבוק הוא לא יותר מאשר "בועה", כלומר, דימוי שקרי וכוזב של קשרים חברתיים שהם, למעשה, חסרי משמעות, לפי הבנתו. תחושה זו תומכת גם במסקנתה של שרי טרקל, שתיארה את הקשרים החברתיים ברשת כלא יותר מאשר אילוזיה של שותפות (Turkle, 2011, pp. 1-2).

כאמור, ישנה עמדה רווחת בספרות האקדמית, במחקרים שנוטים לכיוון הדטרמיניזם הטכנולוגי, שמדגישה את ההיבט השלילי שלפיו האינטרנט ופייסבוק בפרט מייצרים קשרים רפים ודלים (למשל, Miller, 2008; Turkle, 2011). ואולם, ישנן תפיסות בספרות האקדמית שדווקא מעמידות בסימן שאלה את הקישור האינטואיטיבי שבין קשרים חברתיים רפים ודלים, לבין היבטים שליליים שמתלווים אליהם. כך, למשל, זימל, סוציולוג שעסק בהשפעותיה של העיר הגדולה על נפשו ורוחו של היחיד, באמצעות סקירה של תהליכי העיור במאות ה-18 וה-19, טוען שדווקא היחסים המנוכרים והרפים בעיר הגדולה שמבוססים על קשרים של "יחסי חליפין", בניגוד לעיר הקטנה שמאופיינת ביחסי קרבה והיכרות אישית, מעניקים לפרט חירות אישית רבה (זימל, 1903/2004, עמ' 32). במובן הזה, לפי זימל, ככל שכמותם של יושבי העיר רבה יותר, וככל שהיחסים קרובים פחות ומושגתים על "יחסי חליפין", הרי שהדבר מחייב את הפרט להיות שונה, להתמקצע

בעיסוקו, ולייצר לעצמו זהות אישית אינדיבידואלית נבדלת (עמ' 36). זאת ועוד, גם המפגשים הבין - אישיים האקראיים והקצרים בעיר הגדולה מחייבים את הפרט להציג עצמו בצורה חדה ונבדלת, ואפילו מוגזמת, על מנת להשאיר רושם חד משמעי שיבטא את הזהות האישית שלו (עמ' 37-39), דבר שיכול להתפס כדרך חיובית לביטוי אישי והעצמה אישית.

יתר על כן, על פי מחקר שפורסם לאחרונה עולה שבפייסבוק מקבלים המשתמשים יותר תמיכה חברתית מחברים שיש עמם קשרים חלשים, מאשר חברים שהקשרים עמם עמוקים יותר (Rozzell et al., 2014). החוקרים טוענים שפייסבוק מחזקת קשרים חלשים כשהיא הופכת את הקשרים לנגישים יותר, באמצעות התגברות על ריחוק גיאוגרפי, ושפייסבוק מפחיתה את המשמעות של עומקם של הקשרים כמשתנה שמנבא את התמיכה החברתית שמקבלים משתמשי הרשת (p. 277). יותר מכך, החוקרים מסבירים שתגובות שהתקבלו מחברים שהקשרים עמם חלשים היו תומכות באותה מידה כמו אלה שהתקבלו מחברים שהקשרים עמם חזקים (p. 277). זאת ועוד, על פי תוצאות המחקר מתקבלות בפייסבוק יותר תגובות תומכות מחברים שהקשרים עמם חלשים, וזאת מפני שהרשת החברתית מאופיינת ב"עושר" של חברויות שמבוססות על קשרים חלשים (p. 277). בסופו של דבר, על פי זימל (1903/2004) קשרים חברתיים חלשים יכולים להביא להעצמה אישית וביטוי אינדיבידואלי. לפיכך, בפייסבוק בפרט, עומקם של הקשרים לא בהכרח מנבא את מידת התמיכה החברתית שהפרט מקבל בפועל מאותם קשרים שהם "עשירים" יותר ברשת החברתית (Rozzell et al., 2014), כך שהקישור בין קשרים רופפים לפוטנציאל שלילי ביחס לחוויה החברתית ברשת, אינו בהכרח מוצדק.

בהקשר הזה חשוב לציין את אחת הטענות המרכזיות שניתן לחלץ מתוך הראיונות במחקר הנוכחי והיא שרשת פייסבוק יכולה לייצר חוויה מעורבת,³⁷ מנקודת מבטם של המרואיינים, שמשלבת גם קשרים רפים ודלים, וגם קשרים עמוקים יותר. חוויה שכזו יכולה, למשל, להתחיל מתוך הוספה אוטומטית וחסרת משמעות של חברים לפייסבוק, שיש לה את הפוטנציאל להתפתח לקשר עמוק יותר, וזאת בהתאם להבנה שלפיה קשרים חלשים אינם בהכרח היבט שהוא שלילי גרידא (זימל, 1903/2004, עמ' 32-39, p. 277, Rozzell et al., 2014). כך, למשל, כפי שמספר דור, בן ה -

³⁷ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

26, אנשים נוטים היום להוסיף חברים בפייסבוק באופן אוטומטי, ללא קשר למידת הקרבה שלהם עמם בחיים שמחוץ לרשת. ואולם, עם זאת, כפי שדור מתאר, גם קשר סתמי וחסר משמעות בפייסבוק יכול להפוך לקשר עמוק יותר בהתאם ל"זרימה" של האינטראקציה הבין - אישית ולהתפתחות העניינים, כפי שקרה לו. דור סיפר על היכרותו עם חברתו לשעבר, שאותה הוא הוסיף לפייסבוק מבלי להכיר אותה או אפילו לדבר עמה לפני כן, ולאחר שראה אותה במקרה אצל חבר משותף:

(10) " ... ראינו אחד את השניה פעם - פעמיים לפני. גם נראה לי בלי שלומיים ובלי כלום, ואז פשוט נהיינו חברים בפייסבוק כי זה מה שעושים היום - כולם חברים בפייסבוק... ומספיק שאולי אני רוצה לבדוק משהו רומנטי, אז אני רוצה, את יודעת, אני אתחיל לדבר איתה בפייסבוק, כי אין לי פלטפורמה אחרת, כאילו הי אם סתם הכרתי אותה איפשהו ולא היה עניין אינטימי, אבל ברגע שאנחנו בפייסבוק אז ה- 'level עם השיחה יכול לעלות בכל רגע לפי הזרימה של הבן אדם שמולך, ובגלל שזה כל כך כאילו מינורי להוסיף אנשים היום ביאהלן, אהלן שמרגישים בנוח גם להציע לך חברות ושאתה מרגיש בנוח להציע לאנשים חברות... " (דור, בן 26)

כפי שעולה מדבריו של דור, ב"מציאות של היום" מוסיפים לפייסבוק חברים חדשים באופן אוטומטי כמעט, אפילו ללא כל היכרות מוקדמת, עד כדי כך שהיום מוסיפים לפייסבוק את כל מי שנוגע לחיים שלך - גם אם הקשר אליו הוא הקלוש ביותר, ואפילו מרגישים בנוח לעשות זאת. עם זאת, תמיד קיים הפוטנציאל, על פי דבריו, שהקשר יעלה לשלב שבו הוא יהפוך לעמוק יותר, למשל, אם יהפוך לקשר רומנטי ואינטימי.

בהמשך הפרק אתאר כיצד נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי, שמתברר שמקבל מקום נכבד בשיח הפופולרי ושאותו הזכרתי קודם לכן, מתבטא בחוויה החברתית במידה רבה באופן שבו מפרשים משתמשי פייסבוק את עומקם ואת איכותם של הקשרים החברתיים שנבנים ומתוחזקים בפייסבוק. השפעותיה של הטכנולוגיה על פי נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מתבטאים באופן ברור

בפרשנויות של המרואיינים כפי שאציג בחלקים הבאים: כאשר הקשרים "נחווים" כקשרים עמוקים הדבר נתפס כ"מוזר" ו"משונה", וכאשר הקשרים "נחווים" כקשרים דלים ורפים הדבר נתפס כפוטנציאל להרס חברתי ואישי. לפיכך, למרות שהחוויה החברתית בתיאוריהם של המרואיינים היא מעורבת³⁸ ומשלבת קשרים עמוקים ודלים יחד, כפי שהצגתי קודם לכן, תמיד עולה הנרטיב שלפיו לפייסבוק יש כוח השפעה דטרמיניסטי שמייצר עולם חברתי שאינו "טבעי", ואינו "שלם" ו"מלא".

חוויה מוזרה ומשונה של קשרים עמוקים

בדומה למחקרים שנוטים להדגיש את ההיבטים השליליים ביחס לחוויה החברתית ברשת בספרות האקדמית (למשל, Miller, 2008; Turkle, 2011; Herring, 2004; Junghyun & Jong-Eun, 2011; Stronge et al., 2015; John & Dvir-Gvirsman, 2015) שלפיהם החוויה ברשת אינה טבעית והיא תוביל לנוק חברתי ואישי, עולה מתוך ניתוח השיח בראיונות שמדובר על תפיסות שליליות שנפוצות במידה רבה גם בשיח הפופולרי. בהקשר הזה, למשל, אחד הדברים המעניינים שעלו מהראיונות הוא שכאשר הקשרים הבין-אישיים בפייסבוק תוארו בסיפור החוויה של המרואיינים כקשרים עמוקים, במקרים רבים, הדבר התפרש מדבריהם כתופעה "מוזרה" ו"משונה". על פי פרשנות זו של המרואיינים, לא מדובר בתקשורת שהיא "טבעית", אלא בעיוות של היחסים החברתיים. פרשנות כזו יכולה להעיד על נרטיב מעניין בתרבות שלנו שלפיו ישנה ציפייה לקשרים שהם מלאים, רק כאשר מתלווים אליהם מרכיבים של קרבה פיזית, מראה עיניים, או מגע. לכן, על פי רעיון זה, התקשורת בפייסבוק היא חסרה, וקשרים בין-אישיים שנקמטים ברשת - סביר שלא תהיה להם משמעות עמוקה, כפי שקורה בחיים שמחוץ לרשת. רעיון זה תואם גם את טענותיו של דרייפוס (Dreyfus, 2009), שלפיהן התקשורת הבין-אישית שבאינטרנט היא חלקית בלבד, בגלל ערוצי הקלט השונים אשר חסרים ברשת, וההתנסות הפיזית אשר מתקיימת באופן מלא במרחב הפיזי בלבד.

³⁸ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

בהתאם לנרטיב זה, אפילו מירי, שאותה הזכרתי בחלק הקודם, שסיפרה שהיא חוותה קשרים עמוקים ברשת, הוסיפה לא אחת שהיא הופתעה מהעניין מאד ושהיא לא ציפתה שהיא תחוה קרבה כזו באמצעות פייסבוק, ושהיא לא האמינה שדבר כזה יכול לקרות, למשל, כשתיארה זאת כך בסוף דבריה:

(11) " ... אני, אני אומרת לך שוב כשנכנסתי לרשת לא היו לי ציפיות בכלל ... ופתאום

כשזה לקח אותי למקום הזה שבאמת חידוש קשרים חברתיים כל כך עתיקים זה

באמת לקח אותי למקום אחר ... " (מירי, בת 52)

יתר על כן, כך, למשל, גם צופית, בת ה-46, סיפרה שבאמצעות רשת פייסבוק היא חידשה קשרים עם בני דודים, שגרים בחו"ל, כשהיא מתארת במלותיה שלמרות שזה נשמע "מוזר", היא מרגישה שהיא חווה את הקשרים המשפחתיים שחודשו באמצעות הפייסבוק כקשרים קרובים ואינטימיים:

(12) " ... דרך הפייסבוק הצלחנו ליצור קשרים עם בני דודים שבכלל גרים בחו"ל ... אני

חושבת שהקשרים האלה הם לא היו קשרים כל כך של היכרות, אלא של פגישות

אקראיות כאלה באירועים, חתונות, בריתות [מחוץ לרשת] ... ואיכשהו דווקא

הפייסבוק ... דרך התמונות והאירועים שקורים במשפחה ... יותר קירב ... זה נשמע

מוזר אבל זה יצר איזושהי תקשורת באמת קרובה ואינטימית ... לא הייתי מאמינה

שדרך המדיה [פייסבוק] באמת יכולים להיווצר קשרים יותר הדוקים ... " (צופית, בת

(46)

צופית חווה את הקשרים כקשרים שהם קרובים ואינטימיים, כהגדרתה. ועם זאת, אפילו מופתעת מהעובדה הזאת, כשהיא מציינת שהיא לא הייתה מאמינה שזה אפשרי לחוש תחושה כזו של קרבה רק באמצעות תקשורת ווירטואלית בפייסבוק. כך גם בהמשך, כששאלתי שוב את צופית אם היא מגדירה את אותם קשרים כקשרים שהם עמוקים יותר ממה היה לפני חידושם בפייסבוק השיבה "כן, כן, בהחלט".

בדומה לצופית, כך גם אנדי, בן ה – 27, אשר ניהל מערכת יחסים רומנטית ממושכת עם בחורה שאותה הכיר בפייסבוק, מבלי לפגוש אותה למשך תקופה ארוכה, הרגיש, גם כן באופן "מוזר", לדבריו, שהוא הרגיש קרבה עמוקה:

(13) " ... היא הייתה די הרבה זמן בחברים שלי [בפייסבוק]... עד שדיברנו. אנחנו לא זוכרים איך זה התחיל אבל תוך כדי התחלנו להתאהב. לה היה עוד איזה שנה בחו"ל, והייתה לנו מין מערכת יחסים כזאת של 'בבוקר לשים שירים אחד של השני בקיר', ממש יום-יום במשך שנה. לא נראה לי שפספסנו יום אחד אפילו... יותר משנה... וזאת הייתה חוויה דיי מוזרה כי, כאילו, אתה מרגיש... אתה מתקרר לבן אדם, ובחיים לא ראית אותו [מחוץ לפייסבוק]. זה משהו שאני לא חוויתי אף פעם, אבל היה ברור לשנינו שזה זה – שזה הולך למשהו..." (אנדי, בן 27)

כפי שניתן להבין מהתיאורים של אנדי, הוא חש קרבה עמוקה ואינטימיות כשסיפר שהוא התחיל להתאהב. למרות שהמקרה של אנדי שונה לחלוטין מסיפורה של צופית (שחידשה קשרים עם קרובי משפחה), שניהם הרגישו שהם חווים אינטימיות או קרבה של ממש, כשלחווית הקרבה העמוקה, נלוותה גם התחושה שזה "מוזר". בסופו של דבר, החוויות החברתיות של הקשרים העמוקים בפייסבוק, שנתפסות כ"מוזרות" ו"משונות", ממחישות את אותו נרטיב שנופץ בשיח הפופולרי של ימינו, שלפיו קשרים חברתיים ברשת אינם שלמים, מלאים וטבעיים, כמו אלה שנוצרים ומתהווים בעולם שמחוץ לרשת. תפיסות אלה עולות בקנה אחד עם אידיאל האותנטיות (או ליתר דיוק, אובדן האותנטיות ברשת) ונרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי, לפיו השפעותיה של הטכנולוגיה על היחיד והחברה הן בעלות כוח אדיר, שקשה להתנגד אליו, השפעות שהופכות את החוויה החברתית בפייסבוק לחסרה ולא "טבעית".

קשרים רופפים ברשת כהרס חברתי ואישי

בהתאם למה שנאמר בחלק הקודם, ולאותו נרטיב לפיו המרחב הווירטואלי ברשת מייצר תקשורת בין - אישית שלעולם לא תהיה שלמה כמו זו שמחוץ לרשת, כך כאשר הפייסבוק מתפרש על פי סיפוריה החוויה של המרואיינים כמרחב שמייצר חוויה של קשרים בין - אישיים מרוחקים וחסרי משמעות, הדבר נתפס כפוטנציאל להרס חברתי ואישי (במקרה הגרוע), או לכל הפחות תקשורת חסרה ולא מלאה. כאמור, רעיון זה שמתגלה בשיח הפופולרי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בראיונות במחקר, תואם למחקרים שמדגישים היבטים שליליים של הרס חברתי ואישי מהספרות האקדמית ביחס להיבטים החברתיים (למשל, Miller, 2008; Turkle, 2011), או מחקרים אחרים שמדגישים היבטים שליליים באופן מתון יותר (למשל Dreyfus, 2009; Herring, 2004).³⁹

כך, למשל, שון, בן ה- 22, לועג לתופעת "מקלות הסלפי", אותם מקלות שמתחברים לטלפון הנייד על מנת לבצע צילומים עצמיים ולהעלותם לרשת, שהופכים אותנו, לפי הבנתו, לאנשים מוזרים וחסרי יכולות חברתיות:

(14) " ...ואז אתה אומר לעצמך 'מה אתה מטומטם? מה אתה צריך מקל? [מקל סלפי] תבקש ממישהו שיצלם, או שתצלם ככה עם היד' ... אנשים, כאילו, לא יודע, מעבירים את החיים כדיגיטליים אני לא מבין את זה ... אתה רוצה להיפגש, אתה רוצה לדבר עם הבן אדם האמיתי, כי הרי מתפספסת משהו כמו שבעים אחוז תקשורת ... כשזה לייב ממש אנחנו יכולים לנהל שיחה הרבה יותר פרודוקטיבית, אנחנו מרגישים ביחד דברים, אנחנו מדברים בשפת גוף ... יש סאונד ... יש ריחות ... יש כל מיני דברים פסיכולוגיים של אינסטינקטים ... אני מתעקש גם עם אנשים להיפגש איתם, כי אם אני רוצה לשבת עם הבן אדם, ולראות מי הוא באמת ... אני

³⁹ כאמור במבוא, לדעת הרינג (Herring, 2004) התקשורת הבין - אישית המתקיימת ברשת היא מקוטעת וכוחנית, דבר שמוביל לאיכות שיחה ירודה, ולפי עמדתו של דרייפוס (Dreyfus, 2009) האינטרנט מייצר תקשורת חלקית בלבד, בגלל שחסרים בה ערוצי קלט מגוונים, שאינם מתקיימים באופן מלא כפי שקורה במרחב הפיזי.

רוצה שיהיה לי אנשים שאני אוכל לדבר איתם, אני רוצה שיהיה לי אנשים שאני אוכל לתקשר איתם ... בזמן שאני רוצה לדבר איתו על משהו באמת, והוא לא יגיד לי 'וואו אחי אתה עמוק מדי ביי'... לא יודע משהו שהוא אמיתי יותר, מרגיש לי ממש הכל מזויף [בפייסבוק] וזה ממש עצוב... " (שון, בן 22)

על פי שון, מקלות הסלפי הפכו את בני האדם ל"מטומטמים", כשנראה שכוונתו למי, שלפי הבנתו, איבדו את היכולת שלהם "לתקשר" או "לדבר" עם הסובבים אותם. כפי שעולה מהמילים של שון, פייסבוק או מה שהוא מכנה "חיים דיגיטליים" הם מציאות חברתית פיקטיבית, שחסרים בה מאפיינים חשובים שקיימים בעולם שמחוץ לרשת, כמו שפת גוף, קול, ריחות ואווירה כללית שחסרה בחיים בתקשורת הווירטואלית שבפייסבוק (בדומה ל- Dreyfus, 2009). בסופו של דבר, לפי חוויתו של שון, כפי שהוא מתאר אותה, החיים החברתיים בפייסבוק הם פיקציה הרסנית חסרה ולא שלמה.⁴⁰

כך גם לואיס, אם טרייה בת 32, "חוזה" את פייסבוק במלותיה כמרחב שבו התקשורת אינה שלמה כפי שהיא בעולם שמחוץ לפייסבוק, ואפילו כתקשורת קלוקלת וכוחנית (בדומה לעמדתה של Herring, 2004), וזאת בשל תחושתה שחסרים במרחב שבפייסבוק רכיבים רבים, כאלה שמאפשרת התקשורת המהימנה, לפי הבנתה, שמחוץ לרשת (בדומה ל- Dreyfus, 2009). כך לואיס מספרת כיצד דיון שבו השתתפה בנושא הנקה ואמהות בקבוצה בפייסבוק הפך לויכוח כוחני ומתלהם, עד שלפתע היא מוצאת עצמה מותקפת מכל עבר בהאשמות שווא:

(15) " ... ויצאו עלי בנות בפייסבוק, כאילו אומנם רק בפייסבוק, אני לא מכירה אותן פנים מול פנים... הן פשוט לא לקחו את זה למקום שאני אמרתי ולנקודה שאני רציתי להבהיר... ברור שבמרחב הקיברנטי אנשים מרשים לעצמם יותר – להגיב בצורה יותר בוטה - כי אתה מסתתר מאחורי איזשהו פרופיל, ואתה לא באמת עומד במדורת השבט באמצע. המרחב הקיברנטי הוא הרבה יותר פשוט... תראי אני אגיד לך ככה

⁴⁰ דבר שמדגיש שוב את אידיאל האוטנטיות שנטוע עמוק בשיח הפופולרי, וחוזר על עצמו שוב ושוב בכל רכיבי חווית השימוש בפייסבוק בסיפוריהם של המרואיינים.

אין כמו שיחה של שני בני אדם פנים מול פנים כי ככה אתה יכול באמת להסביר את העמדה שלך בצורה יותר ברורה ממה שאתה כותב את זה, ולדעת מי הבן אדם שעומד מולך ... כשזה במרחב הקיברנטי אתה לא באמת יודע מי יושב מולך, אתה לא יודע מי הוא מה הוא... אתה יכול להגיב כן אבל התגובה לא תהיה כמו התגובה שלך מול בן אדם כי כשאתה מול בן אדם אתה יכול לתת יד, אתה יכול ללטף, אתה יכול ליישב את ההדורים. בפייסבוק אתה לא יכול לעשות את זה... " (לוסי, בת 32)

כפי שלוסי מתארת את החוויה במלותיה, ויכוח תמים בפייסבוק התגלגל למתקפה כוחנית חסרת פרופורציות, שנבעה בין היתר, מכך ששותפותיה לשיחה הווירטואלית "לקחו את הדברים" למקום אחר, מקום שהיא לא התכוונה אליו. בנוסף לכך, לפי לוסי, בפייסבוק אנשים "מרשים לעצמם יותר", מה שיכול להוביל לתגובות בוטות יותר, אולי אלימות יותר וכוחניות יותר, לפי תחושותיה. עמדה זו עולה בקנה אחד עם זו של הרינג (Herring, 2004) שטוענת שהרשת הווירטואלית מייצרת שיח מקוטע וכוחני עם איכויות שיחה ירודה, ועם מחקרם של ג'ון ודביר-גבירצמן, שטוענים שהשיח בפייסבוק עלול להביא להקצנה וקיטוב של דעות, ולא דווקא סובלנות, במיוחד כאשר מדובר בחברי רשת שיש עמם קשרים רופפים (John & Dvir-Gvirsman, 2015). אחת הסיבות לכך, לפי לוסי, היא שאנשים "מסתתרים" מאחורי פרופילים ווירטואליים, מה, שלפחות תודעתית, לפי הבנתה, מסיר מעליהם מחסומים שייתכן שהיו קיימים בעולם שמחוץ לפייסבוק.⁴¹ לבסוף, בהתאם לנרטיב שלפיו התקשורת האינטרנטית אינה "מלאה" בשל הרכיבים החושיים שחסרים בה, מציינת לוסי מאפיינים נוספים שקיימים במפגש פנים מול פנים ולא בפייסבוק, מה שפוגע בתקשורת שמתקיימת בפייסבוק. מאפיינים חסרים אלה מייצרים, לפי הבנתה, חוויה של קרבה, כגון: מגע או ראייה של האדם שמולך (בדומה לתפיסותיו של שון, שטוען שמרבית המידע "מתפספס" במרחב הרשתי בפייסבוק). זאת ועוד, גם בדוגמאות הללו אפשר לראות ששוב, פעם אחר פעם עולה אידיאל האותנטיות, שבו עסקתי באריכות בחלק שעסק בחווית ה"אמת" וה"שקר" – אותה תחושה שמתארים גם שון וגם לוסי, לפיה כשהאדם מתקשר באמצעות הרשת הוא מתנתק מעצמו,

⁴¹ עמדה שמנוגדת לעמדתו של קמחי, שלפיה האנונימיות מייצרת פוטנציאל לביטוי וחשיפה אישית במובנה החיובי (קמחי, 2010, עמ' 83-84).

"מסתתר" מאחורי "פרופיל" או מאחורי "מקל סלפי", דבר שגם פוגע בחוויה החברתית שהופכת לחסרה ולא שלמה.

3. חווית השליטה והכוח ומשמעויותיה

ציר מרכזי נוסף ואחרון של ה"חוויה" ברשת פייסבוק, כפי שעולה מהראיונות, נע בין תחושה של שליטה וכוח, עד כדי שכרון כוח במקרים מסוימים, לבין תחושה של אובדן שליטה, לפעמים באופן מוחלט. בדומה לחווית ה"אמת" וה"שקר" ולחוויה החברתית, שתוארו קודם לכן, גם חווית השליטה שמתקיימת בפייסבוק, כפי שהיא נתפסת בעיני המרואיינים, היא חוויה מורכבת ואמביוולנטית, כזו, שנעה בין חוויה שמייצרת מורכבות יתירה על חיינו החברתיים והאישיים (נטייה לאובדן שליטה), לבין חוויה של יעילות ונוחות של השימוש ברשת החברתית (תחושה של שליטה). בניגוד למחקרים מתוך נקודת המבט של הדטרמיניזם הטכנולוגי, שרבים מהם הם מחקרים שנוטים להדגיש בעיקר את ההיבטים השליליים ביחס לחווית השליטה והכוח באינטרנט

ואו בפייסבוק בפרט (Turkle, 2011; Kittinger, Correia & Irons, 2012; Alabi, 2013; Wolniczak et al., 2013; Young & Rodgers, 1998; Ya-Mei, Chao-Cheng & Jen-Yeu, 2001; Fleming & Rickwood, 2004; Junghyun, LaRose & Wel, 2009),⁴² עולה שתיאורי חווית השליטה והכוח מורכבים למדי, והיא יכולה

לשלב ולערב גם חוויות של שליטה וכוח וגם חוויות של אובדן שליטה.⁴³

החוויה האמביוולנטית,⁴⁴ כפי שהיא מתוארת בסיפוריהם של המרואיינים, מתבטאת, למשל, ביחסם למה שאפשר לתאר כחוסר הנוחות של כניסתה של פייסבוק לחיי היומיום שלנו, ועם

⁴² מחקרים אלה עוסקים באובדן שליטה, כגון: חרדות מאובדן החיבור הזמין למרחב המקוון (Turkle, 2011, pp243-245), אובדן שליטה על הפרטיות כשרגעים מביכים מועלים לרשת ללא הסכמת המצולם (Turkle, 2011, p. 252), אובדן שליטה שמתבטא בהתמכרות לפייסבוק (Kittinger, Correia & Irons, 2012; Alabi, 2013), והשלכות אפשריות אחרות כתוצאה משימוש מוגזם באינטרנט, כגון: איכות שינה ירודה (Wolniczak et al., 2013), או בדידות שמועצמת כתוצאה מהשימוש המוגזם באינטרנט (Young & Rodgers, 1998; Ya-Mei, Chao-Cheng & Jen-Yeu, 2001; Fleming & Rickwood, 2004; Junghyun, LaRose & Wel, 2009).

⁴³ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

⁴⁴ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

זאת, נוחות ויעילות שמאפשרת הרשת החברתית הזו. כך, למשל, כפי שמתאר, דור, בן ה – 26, בעיניו, חיינו הפכו למורכבים ומסובכים יותר בעקבות הכניסה של פייסבוק לעולמנו:

(16) " ... אם אני עכשיו אבחר למחוק אותה [את חברתו לשעבר מהפייסבוק], ולא לראות או ווטאור אז אני אראה [אותה] איפשהו בתמונה של מישהו שעשה 'לייק' למישהו, הקישורים הם בלתי נמנעים... ביחוד איך שהפייסבוק לומד את הרגלי הגלישה שלך, אנשים שהיית קרוב אליהם, ויודע להראות לך את מה שהוא רוצה שתראה... זה כורח המציאות... אם היינו חיים בניינטז, והכל היה מגניב ואני הייתי חי במקום אחר והכל היה מגניב, ולא היה לנו פייסבוק, אז לא הייתי רואה אותה. ואני מעדיף ספציפית ככה כי אני כשאמרתי לך כש'הלאה', אז הלאה אני עובר. והיום זה כאילו, את מבינה, זה דברים פתטיים כאלה, כי גם אם - אני אומר אם הייתי מוחק אותה מהפייסבוק, אז עדיין יש לנו שמונה מאות עשרים וירטואל פרינדס שאם אני אגיב על הסטטוס ההוא, והיא תגיב על הסטטוס ההוא כאילו זה בלתי נמנע [אותו מפגש ווירטואלי עמה]... אז בעל כורחי בגלל המציאות החברתית הזאת, אז כאילו אני בוחר 'אוקיי זה לא משנה כבר. נישאר חברים בפייסבוק', אני אעשה לה 'היי'... " (דור, בן 26)

דור, שהכיר את חברתו לשעבר בפייסבוק, סיפר כיצד הוא מחליט "בעל כורחו" להישאר חבר שלה בפייסבוק, למרות שהם כבר נפרדו, מפני ש"המציאות החברתית" שפייסבוק הביאה לחייו לא מאפשרת לו להימנע ממפגשים אקראיים עמה ברשת החברתית בנסיבות שונות, בשל העובדה שיהיו להם תמיד חברים משותפים בפייסבוק, ובשל מאפייני התוכנה הרשתית, שעל פי תחושתו, אוגרת מידע אודותיו ומציגה עבורו את המידע אודות החברים שעימם הוא היה בקשר ווירטואלי. ההשוואה שדור מבצע למציאות הטכנולוגית בניינטז, מעמידה שוב את נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי והשפעותיה הדטרמיניסטיות של הטכנולוגיה על הפרט והחברה במרכז הפרשנות של דור (ושל מרואיינים רבים אחרים). בהתאם לכך, כפי שדור מתאר את החוויה המורכבת שעמה עליו

להתמודד, "הקישורים הם בלתי נמנעים" וזהו "כורח המציאות", מה שמוביל אותו להיכנע לתכתיבי המציאות שמייצרת הטכנולוגיה, תכתיבים שלא ניתן להתנגד אליהם כמעט. בניגוד לכך, במקרים אחרים מצטיירת חוויה הפוכה למדי, שבה החיים החברתיים הופכים לעשירים ונוחים יותר, בזכות כניסתה של רשת פייסבוק לחיינו, דבר שמעניק תחושה של שליטה, שמתבטאת בנוחות ויעילות. כך, למשל, כפי שתיאר זאת שיקו, בן ה-28, שהכיר את חברתו לשעבר דרך רשת פייסבוק, תיירת שאינה דוברת עברית. שיקו סיפר שבזכות הנוחות שאפשרה לו הרשת החברתית הזו היא הכיר אותה לראשונה, מה שלא היה יכול לקרות, לדבריו, מחוץ לרשת:

(17) "גם אם היה סיכוי שהיינו נפגשים כזה ברחוב... לא נראה לי שהייתי ניגש לדבר איתה... היא נורא יפה, אז טבעי שהייתי חושש... דרך הפייסבוק זה יותר קל... דרך הודעות... כי תמיד כשאתה רושם משהו, אז יש לך את הזמן תגובה הזה שאתה יכול לשחזר בראש מה אתה אומר, וכשאתה מדבר עם מישהו פנים אל פנים אז אתה צריך לענות ישר... אתה גם נשמע יותר מתוחכם כשאתה מדבר בהודעות, יש לך יותר זמן לחשוב על דברים. ובכל אופן, בטח הייתי קולט שהיא מדברת רוסית... שהיא לא יודעת עברית [אילו היה פוגש אותה מחוץ לפייסבוק], אז לא נראה לי שזה היה עובד... " (שיקו, בן 28)

כפי שניתן להבין מדבריו של שיקו, אותה נוחות או תחושת שליטה בפייסבוק אפשרה לו את האומץ לפנות אליה לראשונה ולהתגבר על החששות שהיו לו בשל יופייה וקשיי השפה. בנוסף, התקשורת באמצעות הודעות אפשרה לו "זמן תגובה" שאפשר לו להתבטא באופן מתוחכם יותר, וכך גם לשלוט בהגדרת המצב. חוויה זו תואמת לעמדה שאותה הביע קמחי (2010), שלפיה ברשת האינטרנט קיים הפוטנציאל להתגלמותן של אפשרויות ביטוי רבות שאינן מתאפשרות בעולם שמחוץ לרשת (למשל, בזכות הזהויות האנונימיות והזמינות הטוטאלית שפורצת את מגבלות הזמן והמקום).

לבסוף, כמו במקרה של דור,⁴⁵ שבו בא לידי ביטוי נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי כאשר משתמשי פייסבוק חווים תחושות שפייסבוק מייצרת ומעמיסה מורכבויות "בלתי נמנעות" על

⁴⁵ ר' ציטוט "16".

חייהם, למשל, במפגשים וירטואליים בלתי רצויים ברשת, נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מתבטא גם במקרה של שיקו. אצל שיקו נרטיב זה מתבטא כאשר פייסבוק מצטיירת בעיניו כרבת השפעה עד כדי כך שהיא מייצרת נוחות ויעילות שלא היו יכולות להתקיים לעולם, על פי הבנתו, בחיים שמחוץ לרשת – וזאת באמצעות ייצור של מפגשים רצויים עם אנשים שלא היינו יכולים להכיר בחיים שמחוץ לרשת. בעוד דור מייחס להשפעותיה רבות העוצמה של הטכנולוגיה השלכות שליליות של חוסר נוחות ומורכבויות שונות על חיינו, שיקו מייחס להשפעותיה נוחות, יעילות וייחודיות שלא היו מתקיימות בלעדיה.

כחלק מאותו יחס אמביוולנטי לטכנולוגיה, שמצטייר מאותה חוויה שנעה בין נוחות לחוסר נוחות ומורכבות יתירה על חיינו האישיים והחברתיים, עולה גם שאלת אובדן הפרטיות, שקיבלה התייחסות מסוימת בתיאוריהם החווייתיים של המרואיינים.⁴⁶ עניין אובדן הפרטיות נוגע גם הוא ליחס האמביוולנטי של המרואיינים למציאות הווירטואלית ברשת שנעה בין שליטה לבין אובדן שליטה (על הפרטיות, במקרה הזה). כך, למשל, דור, בן ה- 26, שהזכרתי קודם לכן,⁴⁷ ציין שעל פי תחושתו רשת פייסבוק אוגרת מידע אודותיו ורשימת חבריו, מה שגורם לו להשלים עם העובדה הזו, ולהמשיך להיות חבר ווירטואלי של חברתו לשעבר ברשת, בשל אותם קישורים בלתי נמנעים לדבריו, שתוכנת פייסבוק תבצע על מנת להפגיש ביניהם שוב ברשת. פרשנות דומה עלתה גם בסיפוריהם החווייתיים של מרואיינים נוספים, סיפורים שמתארים חוויה שלפיה למרות שתחושות של אובדן הפרטיות עולות אצלם מעת לעת, נראה שהם חשים בדרך כלל שליטה על המידע האישי שלהם בפייסבוק. כך, למשל, רן, בן ה- 31, ציין במלותיו שרשת פייסבוק היא בעיקר "מעקב על החיים שלך". אנשים לא יכולים לחרטט יותר מדי ככה [בשל החשיפה שברשת]...". ועם זאת, עניין זה לא הוביל אותו להפסיק להשתמש ברשת פייסבוק. לחילופין, כמו במקרה של דור, נראה שמרואיינים רבים מתפשרים על אותה פרטיות לטובת המשך השימוש ברשת החברתית, ואחרים פשוט מציינים שהם פשוט נזהרים או משתדלים לא להשתמש בה יתר על המידה, כך שבסופו של

⁴⁶ עניין אובדן השליטה על הפרטיות הוזכר גם בפרק המבוא, ביחסה של שרי טרקל לאובדן הפרטיות שיכול להתממש ברשת כאשר אירועים מביכים מצולמים ומועלים לרשת ללא ידיעת המצולם (Turkle, 2011, p. 252).

⁴⁷ ר' ציטוט "16".

דבר, אפשר להניח שמרביתם מתארים תחושה של שליטה ביחס לעניין שמירת הפרטיות בדפי הפייסבוק שלהם.

עניין זה עולה בקנה אחד גם עם אחד המחקרים שאותו ציינתי במבוא בהקשר אחר, מחקר שבו מדגישים החוקרים, בין היתר, שרבים ממשתמשי פייסבוק חושפים מידע פרטי אודותיהם ואודות הקרובים אליהם (Malik, Dhir & Nieminen, 2016). מאחר שמחקר זה נכתב מנקודת המבט של תיאורית השימושים והסיפוקים, החוקרים מניחים שהמשתמשים שוקלים באופן רציונלי את העניין, ובוחרים לחשוף מידע ברשת, מפני שהסיפוקים שהם משיגים משיתוף המידע (במקרה הזה, שיתוף תמונות) גדולים יותר מהסיכונים בחשיפת מידע פרטי לכל (p. 134). היפותזה זו נתמכת גם על פי מסקנותיהם של חוקרים אחרים שטוענים שאנשים מבצעים עסקאות או שירותים באינטרנט, תוך שיקול רציונלי שמתבסס על חישוב הסכנות שבחשיפת פרטיהם האישיים שנחוצים לביצוע מוצלח של העסקה, מידת האמון שהם נותנים בנותני השירות ברשת, והטובות ששיגו אם יעשו זאת (Dinev & Hart, 2006). לעיתים מכנים את המצב הזה גם כפרדוקס הפרטיות שברשת, שבו למרות שאנשים מודעים לעניין הסכנות שבחשיפת מידע אישי, ושערך השמירה על הפרטיות חשוב עבורם (במיוחד בקרב האמריקאים), העסקאות שמבוצעות ברשת הן בעליה תדירה (Dinev & Hart, 2006, p. 61).

בהמשך לדיון בנושא הפרטיות, אפשר לציין שוב את ספרו של ערן קמחי, שאחת הטענות המרכזיות שבו היא שהמרחב האינטרנטי הוא מרחב שבו הגבולות שבין ה'פרטי' ל'ציבורי' מתערערים במידת מה: "אינטימיות החיים הפרטיים משיקה להמוניות האנונימית... [שכן באינטרנט] הגולש שומר עותקים פרטיים של מידע המוני על מחשבו האישי כשם שמערכות המוניות אוגרות מידע סטטיסטי ותכנים אישיים בנוגע אליו...". (קמחי, 2010, עמ' 95). אי לכך, יתכן שהגולשים אכן מתפשרים ומוותרים על פרטיותם, ואולי ייתכן שהגבולות שבין מה שנתפס כ"פרטי" לבין מה שנתפס כ"פומבי" הולך ומיטשטש. כך, למשל, לדעתם של חוקרים שתומכים בתפיסה זו, הפרשנות בקרב צעירים באשר למה שנתפס כ'פרטי' שונה מאשר מה שהיה בעבר, ופייסבוק,

לטענתם, הובילה לטשטוש הגבולות בין מה שנתפס כ'פרטי' לבין מה שנתפס כ'פומבי' (Clark, Lee, & Boyer, 2007, pp. 12-16).

ואולם, ישנו ממד נוסף שחשוב להתייחס אליו בהקשר זה והוא ההקשר התרבותי הישראלי. על פי מחקר ישראלי-אמריקני שפורסם ב-2003, עולה שהתפיסות ביחס לפרטיות ברשת האינטרנט בתרבות הישראלית, שונות מאד, מהתפיסות בתרבות האמריקנית (Turow & Ribak, 2003). אותו מחקר בחן את תפיסותיהם של הורים ישראלים לעומת הורים אמריקניים, באמצעות שאלונים שבהם התבקשו לציין את עמדותיהם ביחס לענייני הפרטיות בזמן הגלישה והשימוש ברשת האינטרנט. על פי תוצאות המחקר, אמריקנים מודאגים הרבה יותר מהישראלים מהפגיעה הפוטנציאלית בפרטיות ושמירת המידע אודותיהם בזמן הגלישה והשימוש ברשת. יתר על כן, בעוד שלדעת האמריקנים, על ההורים, הרשויות ובתי העסק מוטלת האחריות לקבוע כללים מוסדרים לשמירה על הפרטיות ברשת, לדעת ההורים הישראלים, זוהי אחריותם של הילדים ובני הנוער לשמור ולקבוע את הגבולות ביחס למידע שהם משאירים ברשת.

לדעת החוקרים, אפשר ליחס את ההבדלים הללו בין תפיסותיהם של הישראלים לבין תפיסותיהם של האמריקניים באשר לפרטיות ברשת לעובדה שבתרבות הישראלית המחויבות לקולקטיב גדולה יותר מהמחויבות לפרטיותו של היחיד, ושהמצב הפוליטי והביטחוני המתוח בישראל הופך את ההפרה של הזכות לפרטיות מקובלת יותר, למשל, כשזו מתבצעת על ידי רשויות הממשל או הביטחון (Turow & Ribak, 2003). בתרבות האמריקנית, לעומת זאת, כך הם מסבירים, אידיאל השמירה על הפרטיות הוא בעל משמעות גדולה יותר.

חוויה של כוח ועוצמה, עד כדי שכרון כוח, ואובדן שליטה עד כדי שיעבוד

לרשת

כפי שעולה מסיפוריהם של המרואיינים באשר לחווית השליטה והכוח, ניתן לזהות בתיאוריהם ציר שגע בין חוויה של כוח ועוצמה, לפעמים עד כדי שכרון כוח, לבין איבוד שליטה, שלפעמים מגיעה עד

כדי חוויה של שיעבוד לרשת החברתית. כאמור במבוא, רכיב חוויתי זה, כפי שהוא מתבטא במחקרים שנוטים לכיוון הדטרמיניזם הטכנולוגי, הוא לרוב בעל פוטנציאל להשלכות שליליות שמתבטאות באובדן שליטה, כגון: חרדות מאובדן החיבור הזמין למרחב המקוון (Turkle, 2011, pp243-245), אובדן שליטה על הפרטיות כשרגעים מביכים מועלים לרשת ללא הסכמת המצולם (Turkle, 2011, p. 252), אובדן שליטה שמתבטא בהתמכרות לפייסבוק (Kittinger, Correia & Irons, 2012; Alabi, 2013), והשלכות אפשריות אחרות כתוצאה משימוש מוגזם באינטרנט, כגון: איכות שינה ירודה (Wolniczak et al., 2013), או בדידות שמועצמת כתוצאה מהשימוש המוגזם באינטרנט (Young & Rodgers, 1998; Ya-Mei, Chao-Cheng & Jen-Yeu, 2001; Fleming & Rickwood, 2004; Junghyun, LaRose & Wel, 2009).

ואולם, בניגוד לכך, כפי שעולה מסיפוריהם החווייתיים של המרואיינים, כמו שני רכיבי החוויה האחרים, חווית ה"אמת" וה"שקר" והחוויה החברתית, גם תפיסת חווית השליטה היא מעורבת,⁴⁸ ואינה נוטה לכיוון מסוים – לפעמים מדובר על חוויה של שליטה וכוח, לפעמים על תחושה של אובדן שליטה, ולפעמים על תחושה של שליטה ואובדן שליטה יחד. זאת ועוד, בסופו של דבר, ההיבטים של חווית הכוח והשליטה מתפרשים בקרב המרואיינים גם כשליליים (למשל, בדומה לשלל המחקרים שאוזכרו בפסקה הקודמת), וגם כחיוביים (למשל, בדומה לקמחי, 2010). למרות זאת, כפי שאסביר בהמשך הפרק, הפרשנות של המרואיינים ביחס לחווית השליטה והכוח נוטה על פי רוב לאותם כיוונים: כאשר מדובר על חוויה של כוח ועוצמה הדבר מתפרש בעיני המרואיינים בדרך כלל כחיובי, גם כאשר מדובר בשכרון כוח (למרות שעל פניו, שכרון כוח יכול להיות בעל מאפיינים שליליים); לעומת זאת, כאשר מדובר על אובדן שליטה, הדבר מתפרש על ידי המרואיינים על פי רוב כעניין בעל היבטים שליליים.

כך, למשל, כפי שמתאר זאת איגי, בן ה – 29, הוא חווה תחושה שבה הוא הרגיש חזק במיוחד, ואולי אף באופן מוגזם, בזכות העוצמה שהעניקה לו הפייסבוק. איגי, שחקן לשעבר ומדריך בפנימייה בימים אלה, סיפר שהוא התקבל להצגה חדשה בתיאטרון רפרטוארי, ולאחר שהבין שהנהלת התיאטרון פעלה כדי לנצל אותו ואת יתר השחקנים שהתקבלו להפקה, החליט לחשוף את

⁴⁸ ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

העוול בפייסבוק. איגי מספר שהפוסט שלו בפייסבוק הוביל לביטול ההפקה ופרישתם של כל השחקנים שמחו יחד עמו נגד העניין, שחקנים שאפילו לא הכירו זה את זה, והתאחדו יחד בזכות הפרסום שאותו הוביל איגי בפייסבוק:

(18) " ... חשבתי, את יודעת, שהסטטוס הזה יהיה כזה התברים הקרובים שלי יגידו לי כל מיני דברים: 'כל הכבוד', 'שטויות' כאלה וכאלה. אבל תוך שעה בערך היו לי כבר איזה מאה חמישים 'לייקים' ואיזה חמש עשרה שיתופים... עד אז בכלל לא הכרתי את הכוח של הפייסבוק ברמה הזאת, שזה יכול להגיע לכל כך הרבה אנשים. במהלך היום התקשרה אלי הבימאית של ההצגה, וביקשה ממני להוריד את הסטטוס. ואמרתי לה שבגלל שהיא מבקשת ממני, אני לא אעשה את זה, כי זה משהו שצריך לבוא ממני, ולא ממנה, ואני בסך הכל אומר את האמת. והיא הזמינה אותי לעוד פגישה, והיא אמרה שהיא מוכנה לדבר על זה, ושהיא מוכנה לדבר על הכסף, ושהם מוכנים לחשוב מחדש מה עושים עם השחקנים... והסטטוס הזה באמת עשה כאילו מלא הדים, אנשים כאילו הגיבו, ואנשים שיתפו, ודיברו על ההצגה עוד לפני שהיא עלתה, עוד לפני שהתחילו החזרות. מפה לשם לא הורדתי את הסטטוס בכלל... והרגשתי שבגלל שהקמתי את ה'יקול צעקה' הזה בפייסבוק, אז זה יצר איזשהו מצב של... שהתאגדנו כל השחקנים ביחד בלי שנכיר אחד את השני בכלל, ובלי שנהיה מחוברים באמת בו זמנית באותו מקום... ובעצם החלטנו שאנחנו לא עושים את זה, וככה החזרות להפקה הזאת נעצרו... בהתחלה הייתי קצת מפוחד, כי לא ידעתי לאיפה זה יוביל. אבל אחרי זה הרגשתי 'גבר - על'... הרגשתי השחקן הכי חשוב בארץ... והתגובות והלייקים וכוה, את יודעת, זה מודיע לי מתי יש לי תגובה, אז כל כזה תגובה הייתה מצחיקה אותי, הייתה עושה לי טוב... ה'לייקים' גרמו לי להרגיש מקובל, ואהוד ומעניין. היה לי קהל - 'לייקים' מבחינתי זה קהל... אני חושב שלשחקנים זה חשוב בפרט, ולאנשים בכלל חשוב יאהבו אותם - ו'לייקים' זה סימן לאהבה... זה גרם לי להרגיש שיש לי כוח... " (איגי, בן 29)

כפי שאיגי מציין, הפוסט והתהודה הרבה שלו גרמו לו להרגיש "גבר - על", כשהוא מתאר שבהתחלה הוא היה אפילו מפוחד מאותה תהודה שהפוסט עורר. ואולם, לאחר שהתעשת, הוא מתאר כיצד נהנה מהעוצמה שהעניין העניק לו, ומשלל התגובות החיוביות שהוא קיבל. כפי שעולה מדבריו של איגי, הוא מתאר מצב של שכרון כוח מתוך העוצמה והכוח שהפייסבוק העניקה לו, לכאורה, מפני שלמרות פניית הנהלת התיאטרון, ובקשתם להסיר את הסטטוס וללבן את העניינים, איגי סירב להצעות הנדיבות. איגי אפילו מציין: "הרגשתי השחקן הכי חשוב בארץ", מה שיכול לרמוז אולי על חוויה של עוצמה, שנלווה אליה שכרון כוח, או אולי הפרזה או הקצנה של החוויה. בנוסף לכך, כפי שניתן להבין מסיפורו של איגי, עולה כאן שוב אידיאל האוטנטיות, כשאיגי מתהדר במוסר הפנימי שלו, ונאמנותו לקולו הפנימי שלא להיכנע לתכתיבי ההנהלה, והכל בזכות הכוח שמעניקה לו, לפי הבנתו, רשת פייסבוק. אידיאל האוטנטיות שב וחזר גם במקרים אחרים, שבהם סיפרו המרואיינים כיצד הם חשים שפייסבוק מעניקה להם כוח רב, שמתבטא בהשגה של חירות אישית או חברתית שהיא חיובית, על פי הבנתם, ככל שאותו הכוח ניתן ליחיד.

פייסבוק יכולה להיתפס, על פי סיפוריהם של המרואיינים גם כחוויה הפוכה, של אובדן שליטה, לפעמים עד כדי שיעבוד. כך למשל, שון, מוזיקאי בן 22, מתאר כמה סיטואציות שבהן השימוש בפייסבוק גורם לו להרגיש לא רצוי, ואף "משועבד" ומתוסכל. כפי שמספר שון, בעקבות תחושות של חוסר פופולריות שאותן הרגיש בזמן השימוש בפייסבוק בתקופה האחרונה, הוא החליט למחוק אלפי חברים מחשבון המשתמש שלו:

(19) " ... אני כותב כל מיני תגובות שנונות שאם מישהו אחר היה כותב אותן, הוא היה

מקבל עליהן 'לייקים', אבל בגלל שזה אני, לפחות זאת התחושה שלי, אז אני לא

מקבל 'לייקים' עליהן. כאילו אנשים עושים לי ככה, אז הרגשתי שכאילו מה...

'אנשים לא רוצים אותי, אז למה אני כופה את עצמי עליהם?' כאילו, 'מה? מה אני

מנסה להוכיח? זה סתם אגו'. פשוט העפתי את כולם קיבינימט... בגלל שהיו לי כל כך

הרבה אנשים בפייסבוק אז [זה הוביל ל-] התמכרות למידע... הרי למה רשתות

חברתיות כל כך הולכות? כי אנשים מתמכרים לעובדה שאנשים אחרים עושים 'share' וכל מיני דברים כאלה... ואנשים אוהבים לצרוך מידע... אז אני ניקיתי את הפייסבוק שלי... היו מקרים שחברים פרצו לי לפייסבוק, הם חשבו שזה מצחיק, וזה הגיע למצב שכל מה שעבדתי עליו, 3,000 איש בערך שהיה לי, אז... זה פשוט נחסם הפייסבוק אוטומטית... ואז הייתי צריך לשלוח לפייסבוק תעודת זהות ורישיון ודברים כאלה ואמרתי להם 'תקשיבו, זה אני'... אמרתי להם 'הם מניפולטורים, זה אני. חשפתי בפניכם את המסמכים הכי רגישים שלי, אתם חייבים עכשיו לפתוח לי את הפייסבוק חזרה, אל תבלבלו את המוח'... ואז פתחו לי את הפייסבוק [מחייך]... אבל הקטע המעניין שבין הפייסבוק שהם לקחו לי ועד שהחזירו לי היו איזה שבועיים... וזה שיגע אותי, השתגעתי בלי הפייסבוק שלי... כי כל מה שבנית, וכל האנשים, וכאילו עכשיו הייתי צריך, נגיד, להתחיל משהו חדש, אז לא ידעתי מאיפה להתחיל... אין לי כוח עכשיו לפתוח הכל מחדש כי זה סיפור... ותמונות שלי... ומסמכים שלי, והכל שלי והחיים שלי שמה...". (שון, בן 22)

כפי ששון מספר, הוא הרגיש "לא רצוי", בגלל שהוא הרגיש שהוא קיבל מעט סימוני 'אהבתי' ותגובות, ולכן כדי לנסות להחזיר לעצמו את הכבוד האבוד והשליטה במצב החליט למחוק אלפי חברי רשת. חווית חוסר השליטה והתסכול של שון מתבטאת בדבריו גם כשתיאר סוג של "שיעבוד", שנובע ממה שהוא מגדיר כהתמכרות למידע ולצורך לקבל סימוני 'אהבתי' רבים ותגובות רבות. חווית חוסר השליטה של שון, על פי דבריו, יכולה לבוא לידי ביטוי גם בחוסר היכולת שלו להתמודד עם המצב שבו נחסם לו פרופיל הפייסבוק, שעליו הוא שקד ועבד במשך תקופה ארוכה. כפי ששון מתאר את המצב, הוא הרגיש שהוא משתגע באותם שבועות שבהם הוא נאלץ לחיות ללא הגישה לחשבוננו בפייסבוק. בסופו של דבר, רשת פייסבוק יכולה להעניק כוח לפרט, והיא יכולה גם לשלול את הכוח הזה ממנו, כך שהטכנולוגיה נתפסת, על פי תיאוריהם של מרבית המרואיינים ככזו שיש לה כוח השפעה עצום שקשה מאד להתנגד אליו. מוטיב זה, כאמור, המכונה "נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי", מחלחל במידה רבה בשיח הפופולרי, כפי שעולה מסיפוריהם של המרואיינים ובכל

רכיבי החוויה בפייסבוק, וזאת למרות שבשיח האקדמי, עמדה זו אינה בהכרח העמדה הבולטת הבלעדית, או לכל הפחות, לא יותר דומיננטית מהעמדות שרואות בפרט אקטיבי, כזה שחירותו לבחור להשתמש בטכנולוגיה לצרכיו אינה נופלת מהשפעותיה של הטכנולוגיה עליו.⁴⁹

אידיאל האינדיבידואליזם

לסיום, על פי רוב, על פי תיאוריהם החווייתיים של המרואיינים, כאשר המרואיינים "הרגישו" תחושה של שליטה וכוח, הדבר נתפס כחיובי, לפעמים גם כאשר היה מדובר בשכרון כוח. כך, למשל, כפי שעולה מדבריו של איגי, העוצמה והכוח שהעניקה לו פייסבוק גרמו לו להרגיש שכרון כוח, וכאמור, למרות פניית הנהלת התיאטרון והצעותיהם הנדיבות, איגי סירב להצעות, כשהוא מרגיש, כפי שהוא מתאר זאת, במלותיו "השחקן הכי חשוב בארץ".⁵⁰ באשר לחווית השיעבוד וחוסר השליטה, היא בדרך כלל נתפסת כעיני המרואיינים כשלילית, ולפעמים כ"פרועה" ו"פסיכית". כך למשל, כפי שתיאר זאת שון, כשלעג לתופעת הסלפי.⁵¹ במובנים הללו, כפי שעולה מסיפוריהם של המרואיינים, כאשר פייסבוק מתפרשת ככזו שמעניקה ליחיד כוח רב, הדבר נתפס בעיני המרואיינים כחיובי, גם אם מדובר בשכרון כוח, וכאשר היחיד מאבד את כוחו, לפעמים עד כדי שיעבוד, הדבר נתפס כשלילי. מוטב זה שעולה מסיפוריהם של המרואיינים ניתן לייחס לאידיאל האינדיבידואליזם, אידיאל שנהוג להתייחס אליו כאחד מההישגים הגדולים של התרבות המודרנית (טיילור, 2011, עמ' 2). על פי אידיאל האינדיבידואליזם, לאדם יש זכות לבחור את תבנית חייו, ולקבוע על פי מצפוננו אילו אמונות לאמץ, מבלי להיות כפוף לסדר "מקודש" שחיצוני אליו (עמ' 2). אידיאל האינדיבידואליזם בא לידי ביטוי במידה רבה בדבריהם של המרואיינים, שרואים חשיבות גדולה בכוח שמוענק ליחיד להשפיע על מהלך חייו, וכאשר כוח זה נשלל ממנו - הדבר נתפס כהיבט שלילי והרסני.

⁴⁹ כדוגמת תיאורית השימושים והסיפוקים שאותה הצגתי במבוא.

⁵⁰ ר' ציטוט "18".

⁵¹ ר' ציטוט "14".

פרק ג': סיכום ומסקנות

תכליתו של המחקר הנוכחי הייתה לבחון ולנתח את האופן שבו מצטיירת חווית השימוש ברשת החברתית הפופולרית, פייסבוק, מתוך נקודת מבטם של משתמשי פייסבוק ישראלים וחילוניים. גישה מתודולוגית זו מכונה **פנומנולוגיה**, שבבסיסה העמדה שלפיה חקר החוויה מנקודת מבטו של היחיד הוא המפתח להבנת התופעות האנושיות. כחלק מאותו ניתוח פנומנולוגי, מטרתה של העבודה הייתה לבחון מהן הפרשנויות והמשמעויות, ומהם הערכים, הנרטיבים והאידיאלים, שעומדים בבסיסם של האופנים שבהם נחוה השימוש ברשת החברתית הזו, כפי שחוויה זו מתוארת מנקודת מבטם של המשתמשים. בתחילתה של העבודה הצגתי שתי עמדות בולטות בספרות האקדמית ביחס לטכנולוגיה, או ליתר דיוק, במקרה הנדון, ביחס לניו-מדיה, ולפייסבוק בפרט: אלה שנוטות לעבר **הדטרמיניזם הטכנולוגי** ומעמידות במרכז את השפעותיה הדטרמיניסטיות של הטכנולוגיה על הפרט והחברה, כך שהיחיד נתפס כ'**סביל'** ביחס לטכנולוגיה; ואת **תיאורית השימושים והסיפוקים**, שמעמידה במרכז את הפרט ואת חירותו לבחור להשתמש בטכנולוגיה בהתאם לעמדת הסובייקט האישית והחברתית שלו, כך שהיחיד נתפס כ'**אקטיבי'** ביחס לטכנולוגיה.

למרות שמדובר בשתי עמדות בולטות בספרות האקדמית, כפי שעולה מסיפוריהם של המרואיינים, מתברר שדווקא עמדת הדטרמיניזם הטכנולוגי מחלחלת במידה רבה מאד לשיח הפופולרי. לפיכך, בחרתי להרחיב בחלק התיאורטי של העבודה בתיאורם של מחקרים אקדמיים שניתן לייחס אותם, במידה רבה או מועטה, לעמדת הדטרמיניזם הטכנולוגי. מחקרים אלה נוטים להדגיש היבטים חיוביים ו/או שליליים ביחס להשפעותיה של הטכנולוגיה על היחיד והחברה. כפי שעולה מהסקירה הספרותית, רבים מהם מתרכזים בהיבטים השליליים של השפעותיה של הטכנולוגיה (הניו-מדיה, במקרה זה, ופייסבוק בפרט), או לכל הפחות, ממעיטים בערכם של ההיבטים החיוביים של השפעותיה.

המתודולוגיה במחקר הנוכחי הייתה **ראיונות נרטיביים**, שבהם השתתפו שבעה עשר אנשים ונשים (9 גברים, ו- 8 נשים), חילוניים וברובם צעירים, אשר התבקשו לספר סיפורים מתוך חווית השימוש שלהם בפייסבוק. על בסיסם של הטקסטים שהופקו מתוך הראיונות (הקלטות, תמלילים

והערות שנכתבו במהלך הראיון) בוצע תהליך של ניתוח תמטי, שבסופו חולצו הטענות המרכזיות שעלו מתוך סיפוריהם של כלל המרואיינים.

פייסבוק: חוויה ומשמעות

לאחר ניתוח הטקסטים, רכיבי החוויה בפייסבוק חולקו לשלוש קטיגוריות עיקריות: חווית ה"אמת" וה"שקר", החוויה החברתית וחווית השליטה והכוח. ביחס לכל שלוש הקטיגוריות של רכיבי החוויה בפייסבוק, נמצא שככלל, מניתוח כלל הסיפורים של כלל המרואיינים יחד כיחידה אחת, המרואיינים מתארים **חוויות מעורבות**,⁵² של "שקר" ושל "אמת", של "קרבה" ושל "ריחוק" ביחסים החברתיים, ושל שליטה ושל אובדן שליטה. ביחס לחווית ה"אמת" וה"שקר" הממצאים מעידים על חוויה מורכבת למדי, כזו שמייצרת עבור משתמשי פייסבוק דימויים שנתפסים כ"אמיתיים", "שקריים", או כאלה שנתפסים כמיזוג של דימויים "אמיתיים" ו"שקריים" יחד. כך גם באשר לחוויה החברתית בפייסבוק עולה תמונה של חוויה חברתית מורכבת למדי, כאשר קשרים חברתיים בפייסבוק יכולים להתפרש כקשרים רפים ודלים, כקשרים עמוקים ומשמעותיים, או כעירוב ושילוב של חוויות של קשרים שמתחילים כקשרים דלים וממשיכים והופכים לקשרים עמוקים בעתיד. לבסוף, כמו שני רכיבי החוויה האחרים, גם חווית השליטה והכוח בפייסבוק משלבת בתוכה "עירבובייה" של חוויות מנוגדות, חוויות שנעות בין תחושות של שליטה וכוח, עד כדי שכרון כוח במקרים מסוימים, לבין תחושות של אובדן שליטה, לפעמים באופן מוחלט, כזה שמתבטא בתחושות של "שיעבוד" ו"תסכול".

לא מעט התייחסו המרואיינים בסיפוריהם לעניין אובדן הפרטיות, ולמרות שהיו מודעים לפגיעה אפשרית בפרטיותם, עולה שבדרך כלל העניין לא מונע מהם להמשיך להשתמש בפייסבוק או לתאר תחושות של אובדן שליטה במידה רבה. קיימים שלושה הסברים לפרדוקס שבעניין: מנקודת המבט של תיאורית השימושים והסיפוקים, ייתכן שהם עושים שיקול רציונלי שבו הם מגיעים למסקנה שהיתרונות שבשימוש באינטרנט מאפילים על פני הסיכון שבחשיפת הפרטים האישיים (

⁵² ר' הערת שוליים מספר "1" בהקדמה לעבודה.

(Dinev & Hart, 2006). הסבר אחר יכול לבוא מהטענה שלפיה רשת האינטרנט ו/או פייסבוק בפרט מובילים לטשטוש הגבולות בין ה"פרטי" ל"פומבי", בשל מאפייניה של רשת האינטרנט (קמחי, 2010, עמ' 95; Clark, Lee & Boyer, 2007, pp. 12-16). ההסבר האפשרי האחרון הוא שבחברה הישראלית, בשונה, למשל, מהחברה האמריקאית, הפרה של פרטיות הופכת למקובלת יותר, בשל המחויבות הרבה יותר לקולקטיב, ובשל המצב הביטחוני המתוח שהופך את הפרת הפרטיות למקובלת יותר, למשל, כשהיא מתבצעת על ידי רשויות הממשל והביטחון (Turow & Ribak, 2003).

באשר לפרשנויות והמשמעויות שעומדות בבסיסם של האופנים שבהם מתוארות חוויותיהם של המרואיינים, ניתן לזהות בשיח הפופולרי שלושה מוטיבים מרכזיים: **אידיאל האותנטיות, נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי ואידיאל האינדיבידואליזם**. בבסיסו של **אידיאל האותנטיות**, כפי שמגדיר אותו צ'רלס טיילור, עומדות האמונות שלפיהן על האדם להיות נאמן לקולו הפנימי כדי להיות "שלם" ו"אמיתי", להיות נאמן למוסר הפנימי שלו ולמקוריות שלו, שהיא תכלית חייו, והכל מבלי להיכנע לתכתיבים חיצוניים (טיילור, 2011, עמ' 20-23). את אידיאל האותנטיות ניתן לזהות בכל רכיבי חווית השימוש בפייסבוק במידה כזו או אחרת, אבל במיוחד בחווית ה"אמת" וה"שקר", שבה מתבטאת אובדנה של ה'אותנטיות' במידה רבה יותר באמצעות: המרדף ה"מזויף" אחר סימוני ה'אהבתי', מרדף שבו היחיד נתפס כמי שנכנע לתכתיבים חיצוניים ומתרחק מקולו הפנימי; והבנייתן של הזהויות המדומיינות ב"במה" שמעניקה פייסבוק, זהויות שאינן בהכרח תואמות את הזהות ה'אותנטית' של האדם. אידיאל האותנטיות בא לידי ביטוי גם בתיאורי החוויה החברתית, כאשר המרואיינים תיארו מצבים שבהם הם מרגישים שהחברויות שלהם ברשת פייסבוק הן "מזויפות" או "סינתטיות", ללא משמעות עמוקה של חברות "אמת". לבסוף, אידיאל האותנטיות הופיע גם בחווית השליטה והכוח, שכן המרואיינים תיארו במקרים מסוימים את הכוח שמאפשרת פייסבוק ליחיד ככוח שמעניק חירות אישית להיות נאמנים למוסר ולקול הפנימי.

נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי משקף עמדה שלפיה לטכנולוגיה יש כוח אדיר על היחיד ועל החברה, כוח רב השפעה שקשה מאד להתנגד אליו. נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מחלחל במידה רבה לשיח הפופולרי, כפי שניתן ללמוד מסיפוריהם של המרואיינים, והוא מופיע בכל רכיבי חווית השימוש בפייסבוק. נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מתבטא בתיאורי החוויה החברתית במידה רבה

באופן שבו מפרשים משתמשי הפייסבוק את עומקם של הקשרים החברתיים: כאשר הקשרים נחווים, לכאורה, כקשרים עמוקים הדבר נתפס כ"מוזר" ו"משונה", וכאשר הקשרים נחווים, לכאורה, כקשרים דלים ורפים הדבר נתפס כפוטנציאל להרס חברתי ואישי. לפיכך, למרות שהחוויה החברתית היא מעורבת ומשולבת קשרים עמוקים ודלים, כפי שהיא מתוארת בסיפוריהם של המרואיינים, תמיד עולה הנרטיב שלפיו לפייסבוק יש כוח השפעה דטרמיניסטי שמייצר עולם חברתי ש"אינו טבעי" ואינו "שלם" ו"מלא".

נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מתבטא גם בחווית הכוח והשליטה, שכן, כפי שעולה מסיפוריהם של המרואיינים, פייסבוק יכולה להעניק כוח ליחיד, והיא יכולה גם לשלול את הכוח הזה ממנו, כך שהיא נתפסת ככזו שיש לה כוח השפעה עצום. זאת ועוד, נרטיב הדטרמיניזם הטכנולוגי מתבטא בחוויה הכוח והשליטה גם כאשר משתמשי פייסבוק חווים, לכאורה, תחושות שבהן פייסבוק מייצרת ומעמיסה מורכבויות "בלתי נמנעות" על חייהם (למשל, במפגשים וירטואליים בלתי רצויים ברשת), או כאשר היא משפיעה עליהם כך שהיא מייצרת נוחות ועילולת שלא היו יכולות להתקיים, על פי הבנתם, בחיים שמחוץ לרשת (למשל, באמצעות ייצור של מפגשים רצויים עם אנשים שלא היו יכולים להכיר בחיים שמחוץ לרשת). יתר על כן, כוחה הדטרמיניסטי של פייסבוק בא לידי ביטוי גם בתיאורי חווית ה"אמת" וה"שקר", כשפייסבוק נתפסת ככזו שמאפשרת "במה" שהיא כלי רב השפעה בהבניית הזהויות, וככזו שמובילה גם ל"זיוף" המציאות האותנטית.

המוטיב השלישי והאחרון בולט במיוחד בחווית הכוח והשליטה, והוא **אידיאל האינדיבידואליזם**, שעל פיו לאדם יש זכות לבחור את מהלך חיו, ולקבוע על פי מצפונו אילו אמונות לאמץ, מבלי להיות כפוף לסדר "מקודש" שחיצוני אליו (טיילור, 2011, עמ' 2). אידיאל האינדיבידואליזם ניכר במידה רבה בדבריהם של המרואיינים, שמייחסים משמעות רבה לכוח שמוענק, על פי הבנתם, ליחיד באמצעות פייסבוק: כאשר הכוח מוענק ליחיד, גם כאשר הדבר מגיע עד כדי שכרון כוח, מדובר בהיבט חיובי ו"נכון" על פי תפיסתם של המרואיינים; לעומת זאת, כאשר הכוח נלקח מהיחיד, הדבר נתפס כשלילי והרסני במיוחד.

בסופו של דבר, על פי ניתוח סיפוריהם של כלל המרואיינים יחד, ניתן להסיק שבסיפורי החוויה בפייסבוק, כפי שהיא מתוארת על ידם, יש נטייה ברורה להדגיש אלמנטים מסוימים בהיבטי

החווייה, ולהצניע אחרים. במובן הזה, למרות שהמשתמשים מתארים חווייה שמערבת הן ייצוגים של "אמת" והן ייצוגים של "שקר", הם נוטים להדגיש ברטוריקה שלהם את הרעיון שלפיו רשת פייסבוק מייצרת "זיוף" של המציאות ה"אותנטית". בעוד חוויותיהם החברתיות בפייסבוק מתוארות כחוויית שמערבות קשרים רפים ודלים וגם קשרים עמוקים, כאשר הקשרים מתוארים בעיניהם כעמוקים הם בדרך כלל נוטים לציין שמדובר בחווייה "מוזרה" ו"משונה". לבסוף, בעוד פייסבוק מתוארת בסיפוריהם ככזו שמערבת שליטה וגם אובדן שליטה, ככלל, משתמשי פייסבוק נוטים להדגיש במיוחד את ההיבטים השליליים של אובדן השליטה.

לסיום, כמו בעולם שמחוץ לרשת, שמכיל ייצוגים שנתפסים כ"אמיתיים" ו"שקריים", כך גם ברשת פייסבוק, כפי שמתבטא בתיאורי חווית ה"אמת" וה"שקר". למרות זאת, אנשים נוטים להבחין בין העולם שמחוץ לרשת שנתפס כ"אותנטי", לבין פייסבוק שנתפסת כ"עיוות" של המציאות ה"אותנטית". בהקשר הזה, חשוב להתייחס לתופעה מעוררת מחלוקת במציאות היומיומית של חיינו, והיא תופעת ה"שיימינג" ("Shaming") – ביוש של אדם באינטרנט וברשתות החברתיות. בשל הנרטיב שלפיו פייסבוק היא מעין "זיוף" של המציאות ה"אותנטית", קיים החשש לכך שאנשים נוטים להמעיט בהשלכותיה של תופעת ה"שיימינג" ברשת, ולפעמים גם להשתתף ב"עליהם אינטרנטי" ברשת החברתית, מבלי להכיר בהשלכות האפשריות של מעשיהם. הנטייה להתייחס לפייסבוק כעולם "בדיוני" במידת מה עלולה להוביל להימשכותה של התופעה, ובמקרים מסוימים, לפגיעה באנשים "אמיתיים", שלא בצדק, שכן חשוב לזכור שבניגוד לתקשורת המסורתית, דוגמת הטלוויזיה והעיתונות הכתובה, פייסבוק אינה נתונה לרגולציה, כגון: אכיפה של צווי פרסום או כללי אתיקה.

מקורות

- אודינייב, ל. (2013). זה רשמי: צעירים נוטשים את פייסבוק לאפליקציות מגניבות יותר [גרסה אלקטרונית]. *Mako*. נדלה ב 17- מאי 2014 מ: <http://www.mako.co.il/nexter-internet/social-networks-facebook/Article-f007990e4353d31006.htm>
- באואר, מ. ו., וגאסקל, ג. (2011). מחקר איכותני שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- בייט-מרום, ר., ואשכנזי, מ. (2014). החוקר כמראיין. בתוך: ע. אראל-גפני (עורכת). שיטות מחקר במדעי החברה עקרונות המחקר וסגנונותיו. מחקר אתנוגרפי. יחידה 4 (עמ' 64-79). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- גופמן, א. (1959/2003). הצגת האני בחיי היומיום. מושב בן-שמן: מודן.
- זימל, ג. (1903/2004). העיר הגדולה וחיי הנפש. בתוך: אורבניזם, הסוציולוגיה של העיר המודרנית (עמ' 23-40). תל-אביב: רסלינג.
- טיילור, צ' (2011). מועקת המודרניות. ירושלים: שלם.
- קמחי, ע. (2010). האינטרנט – מה חדש בהופעת החדש? תל-אביב: רסלינג.
- Alabi, O. (2013). A Survey of Facebook Addiction Level among Selected Nigerian University Undergraduates. *New Media and Mass Communication*, 10, 70-80.
- Chou G. H., & Edge N. (2012). "They are happier and having better lives than I am": the impact of using facebook on perceptions of others' lives. *Cyberpsychology, Behavior And Social Networking*, 15(2), 21-117.
- Cirucci, A. M. (2011). First Person Paparazzi: A Systematic Analysis of Identity and Reality in Social Media and Video Games. [Electronic Version]. *UMI* –

ProQuest Dissertations & Theses. Retrieved July 1, 2016, from <http://gradworks.umi.com/14/94/1494442.html>

- Clark, N., Lee, S.Y., & Boyer, L. (2007). A Place of Their Own: An Exploratory Study of College Students' Users of Facebook. *Conference Papers – International Communication Association, 2007 Annual Meeting*. 1.
- Deters, F., & Mehl, M. R. (2012). Does Posting Facebook Status Updates Increase or Decrease Loneliness? An Online Social Networking Experiment. *Social Psychological and Personality Science*, 4(5), 579-586.
- Dinev, T., & Hart, P. (2006). An Extended Privacy Calculus Model for E-Commerce Transactions. *Information Systems Research*, 17(1), 61-80.
- Dreyfus, L. H. (2009). *On The Internet*. Oxon: Routledge.
- Ferrucci, P., & Tandoc, E. C. (2015). The Facebook Experience: A phenomenology of Facebook use. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 5(3). 176-197.
- Fleming, M., & Rickwood, D. (2004). Teens in Cyberspace: Do They Encounter Friend or Foe?. *Youth Studies Australia*, 23(3), 46-52.
- Herring, C. S. (2004). Slouching Toward the Ordinary: Current Trends in Computer-Mediated Communication. *New Media & Society*, 6(1), 26-36.
- Jacob, S. A. (2012). Writing Interview Protocols and Conducting Interviews: Tips for Students New to the Field of Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 17(6), 1-10.

- John, A. N., & Dvir-Gvirsman, S. (2015). "I Don't Like You Any More": Facebook Unfriending by Israelis During the Israel-Gaza Conflict of 2014. *Journal of Communication, 65*, 953-974.
- Junghyun, K., & Jong-Eun, L. R. (2011). The Facebook Paths to Happiness: Effects of the Number of Facebook Friends and Self-Presentation on Subjective Well-Being. *Cyberpsychology, Behavior And Social Networking, 14(6)*, 359-364.
- Junghyun, K., LaRose, R., & Wel, P. (2009). Loneliness as the Cause and the Effect of Problematic Internet Use: The Relationship between Internet Use and Psychological Well-Being. *CyberPsychology & Behavior, 12(4)*, 451-455.
- Kittinger, R., Correia, C.J., & Irons, J.G. (2012). Relationship Between Facebook Use and Problematic Internet Use Among College Students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 15(6)*, 324-327.
- Kujath, C. L. (2011). Facebook and Myspace: Complement or Substitute for Face-to-Face Interaction?. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 14(1-2)*. 75-78.
- Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and selfexpression. *New Media & Society, 10(3)*, 393-411.
- Livio, O., & Tenenboim Weinblatt, K. (2007). Discursive Legitimation of a Controversial Technology: Ultra-Orthodox Jewish Women in Israel and the Internet. *The Communication Review, 10*, 29-56.

- Malik, A., Dhir, A., & Nieminen, M. (2016). Uses and Gratifications of digital photo sharing of Facebook. *Telematics and Informatics*, 33(1), 129-138.
- McCarthy, J., & Wright, P. (2004). *Technology as Experience*. London: The MIT Press.
- Miller, V. (2008). New Media, Networking and Phatic Culture. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 14(4), 387-400.
- Quan-Haase, A., & Young, A. L. (2010). Uses and Gratification of Social Media: A Comparison of Facebook and Instant Messaging. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5), 350-361.
- Rozzell, B., Piercy, C. W., Carr, C. T., King, S., Lane, B. L., & Tornes, M., et al. (2014). Notification pending: Online social support from close and nonclose relational ties via Facebook. *Computer in Humans Behavior*, 38, 272-280.
- Song, H., Zmyslinski-Seelig, A., Kim, J., Drent, A., Victor, A., & Omori, K., et al. (2014). Does Facebook make you lonely?: A meta analysis. *Computer in Human Behavior*, 36, 446-452.
- Stronge, S., Osborne, D., West-Newman, T., Wilson, M. S., Milojev, P., & Greaves, L. M., et al. (2015). The Facebook Feedback Hypothesis of personality and social belonging. *New Zealand Journal of Psychology*, 44(2). 4-13.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.

- Turow, J., & Ribak, R. (2003). Internet Power and Social Context: A Globalization Approach to Web Privacy Concerns. [Electronic Version]. *Upenn Libraries – University of Pennsylvania*. Retrieved July 1, 2016, from http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1431&context=asc_papers
- Wolniczak, I., Caceres-DelAguilá, J. A., Palma-Ardiles, G., Arroyo, K. J., Solis-Visscher, R., & Paredes-Yauri, S., et al. (2013). Association Between Facebook Dependence and Poor Sleep Quality: A Study in a Sample of Undergraduate Students in Peru. *Plos One*, *8*(3), 1-5.
- Ya-Mei, B., Chao-Cheng, L., & Jen-Yeu, C. (2001). Internet Addiction Disorder among Clients of Virtual Clinic. *Psychiatric Services*, *52*(10), 1397.
- Young, K. S., & Rodgers, R. C. (1998). The Relationship between Depression and Internet Addiction. *SyberPsychology & Behavior*, *1*(1), 25-28.
- Zhang, Y., Tang, L. S., & Leung, L. (2011). Gratifications, Collective Self-Esteem, Online Emotional Openness, and Traitlike Communication Apprehension as Predictors of Facebook Uses. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, *14*(12), 733-739.

נספח א': המרואיינים

בנספח שלהלן מופיעים פרטים דמוגרפיים ומספר משפטים אודות כל אחד ואחת מהמרואיינים, משפטים שמתארים בקצרה את תמצית סיפוריהם ו/או האג'נדה שלהם באופן כללי. המרואיינים מופיעים בשמותיהם הבדויים, ועל פי סדר הופעתם בעבודה בפעם הראשונה. בסוף הנספח מופיעים ארבעת המרואיינים אשר לא מצוטטים בעבודה.⁵³ בסוף כל פסקה אודות כל אחד ואחת מהמרואיינים מופיעים מספרי הציטוטים שבהם הם מופיעים בעבודה (במידה והם מצוטטים בה).

רן, בן 31

רן הוא מוזיקאי מתל-אביב, ויש לו בערך 5,000 חברים בפייסבוק. רן טוען שבאמצעות רשת פייסבוק הוא יכול ללמוד על אנשים מה שלא היה יכול לדעת מהיכרות בעולם שמחוץ לרשת, ושפייסבוק יש לא מעט "צביעות" שהוא מסוגל לזהות בקלות. רן סיפר כיצד גילה את ה"אמת" על חברתו לשעבר באמצעות צפייה בתמונות שבהן תויגה בפייסבוק, ואליהן נחשף באקראי.

רן מופיע בעבודה בציטוט (1)

מאי, בת 21

מאי היא סטודנטית למדעי החברה, גרה בכפר-יונה, ויש לה בערך 200 חברים בפייסבוק. מאי סיפרה שני סיפורים, שבהם באמצעות פייסבוק היא גילתה, מבחינתה, "אמיתות" שלא היו נגלות אליה מחוץ לפייסבוק, ושהגילויים הללו פגעו בה, במיוחד בגלל שהם התגלו בדרך זו. בסיפור הראשון מאי סיפרה כיצד גילתה, להפתעתה באמצעות פייסבוק שאחותה שיקרה לה ולקחה ממנה חולצה ללא

⁵³ מיותר לציין בהקשר הזה, שכלל הטענות שחולצו במחקר התבססו על סיפוריהם של כלל המרואיינים, כלומר, גם על סיפוריהם של המרואיינים שלא צוטטו בעבודה.

רשות, כשראתה אותה מופיעה בתמונה בפייסבוק עם החולצה שלה במסיבה. בסיפור השני היא סיפרה כיצד גילתה בפייסבוק שחברתה יצאה למסיבה, כשהיא ראתה אותה באחת התמונות, למרות שבאותו ערב היא סיפרה לה שהיא לא מרגישה טוב ולכן לא תוכל לצאת עמה.

מאי מופיעה בעבודה בציטוט (2)

דיויד, בן 22

דיויד הוא מוזיקאי וחייל משוחרר, גר במצפה עדי, ויש לו בערך 3,800 חברים בפייסבוק. דיויד סיפר כיצד פרופיל של מישהי שאותה הכיר בפייסבוק התגלה לו לתדהמתו כפרופיל פיקטיבי עם תמונות ותכנים מזויפים, וזאת לאחר שכשפגש אותה לראשונה מחוץ לרשת גילה בחורה שונה לחלוטין, דבר שפגע בו מאד.

דיויד מופיע בעבודה בציטוט (3)

יעל, בת 28

יעל היא מורה לריקוד, גרה בתל-אביב, ויש לה בערך 2,200 חברים בפייסבוק. יעל מספרת שרשת פייסבוק הפכה לחלק בלתי נפרד מחיי היומיום של כולנו, ושקיים בה הפוטנציאל "להזין אובססיות" ולהפוך ל"ממכרת" בגלל הנגישות הרבה וקלות השימוש בה. זאת ועוד, לפי הבנתה, פייסבוק מאפשרת, בין היתר, לאנשים "לשווק" את עצמם בקלות רבה יותר ולהציג עצמם באור חיובי.

יעל מופיעה בעבודה בציטוטים (4), (6)

דור, בן 26

דור הוא ברמן שמתגורר בבית אורן, ויש לו בערך 300 חברים בפייסבוק. דור מספר שהכיר את חברתו לשעבר בפייסבוק, ושהוא מאמין שהסיכוי שהיה מכיר אותה, ללא הפייסבוק, בחיים שמחוץ לרשת, הוא קלוש. לאחר שנפרדו, לפי הבנתו, הפייסבוק הביאה לכך שהמפגשים הווירטואליים

ביניהם הפכו ל"בלתי נמנעים", מה שלא אפשר ניתוק מוחלט של הקשר ביניהם. בנוסף, הוא מספר כיצד, לטענתו, פייסבוק מאפשרת לאנשים לעצב לעצמם דמות פיקטיבית, שלא בהכרח קיימת, למשל, באמצעות עיצוב של תמונות או ההחלטה את מי להוסיף כחבר לפייסבוק.

דור מופיע בעבודה בציטוטים (5), (10), (16)

גליה, בת 24

גליה היא סטודנטית לחינוך, מתגוררת במושב תאשור, ויש לה בין 300 ל- 350 חברים בפייסבוק. גליה מספרת שעם הזמן רשת פייסבוק הפכה עבורה לפחות מעניינת, ושלדבריה, אנשים משתמשים בפייסבוק כ"כלי לא חיובי" של העברת "מסרים מטופשים". בין היתר, גליה מספרת בלעג כיצד בחורות ישראליות שאותן ראתה בתאילנד מקדישות את החופשה לצילומים מבוימים כדי להעלות אותן לרשת החברתית.

גליה מופיעה בעבודה בציטוט (7)

מירי, בת 52

מירי היא מרצה לחינוך, נשואה ואם לחמישה ילדים, מתגוררת בקיבוץ דביר, ויש לה בערך 300 חברים בפייסבוק. מירי מספרת שהיא התחילה להשתמש בפייסבוק רק לאחרונה, ושהיא מרגישה שהרשת הזו אפשרה לה ליצור קשר מחודש עם חברה מהגרעין, שאותם לא פגשה למעלה משני עשורים. כפי שהיא מספרת, התקשורת המחודשת עם חברה מהעבר יצרה "קשר אישי ורגשי קרוב", לדבריה, דבר שהדהים והפתיע אותה מאד.

מירי מופיעה בעבודה בציטוטים (8), (11)

שון, בן 22

שון הוא מוזיקאי צעיר מנתניה, ויש לו 1,445 חברים בפייסבוק. שון מספר כיצד מחק אלפי חברים מהפייסבוק שלו, מהלך שאותו הוא כינה "הטבח הגדול של אוגוסט". שון מספר שמהלך זה בא

בעקבות תחושותיו שבפייסבוק מדובר על חיים "סינתטיים" שאינם "משקפים" את חיו, ומהאכזבה שלו מכך שהוא לא קיבל מספיק סימוני 'אהבתי' מחבריו לרשת. בין היתר, שון לעג לתופעת "מקלות הסלפיי".

שון מופיע בעבודה בציטוטים (9), (14), (19)

צופית, בת 46

צופית עובדת כגננת, נשואה ואם לארבעה ילדים, מתגוררת בקיבוץ להב, ויש לה בערך 400 חברים בפייסבוק. צופית מספרת שבזמן שבתה הייתה בקורס חובשים קרביים היא נמצאה מתאימה לתרומת מוח עצם. בתה ביקשה להשתחרר מהקורס לזמן מה כדי לבצע את ההליך הרפואי, ואילו המפקדות שלה לא האמינו למקרה, ואיימו שאם תיעדר מהקורס היא לא תסיים אותו. צופית סיפרה כיצד היא השתמשה בפייסבוק כדי לפרסם את המקרה, והמקרה אכן הכה גלים, לדבריה, והגיע למפקדים בכירים ולאנשי תקשורת מוכרים, דבר שהביא לפתרון הבעיה. צופית מתארת שהיא הרגישה שרשת פייסבוק אפשרה לה כוח עצום, שלא היה לה לו הייתה מנסה לפתור את העניין בדרכים הקונבציונליות, לפי הבנתה. בנוסף, סיפרה שבאמצעות פייסבוק היא יצרה קשרים מחודשים עם בני משפחה מחו"ל, קשרים שהיא מרגישה שאפילו הפכו לעמוקים יותר בזכות הפייסבוק, למרות, שכפי שהיא מספרת, זה נשמע "מוזר".

צופית מופיעה בעבודה בציטוט (12)

אנדי, בן 27

אנדי הוא מוזיקאי ומורה לגיטרה, מתגורר בתל-אביב, ויש לו בערך 2,000 חברים בפייסבוק. אנדי סיפר שהתאהב בבחורה שהכיר בפייסבוק, וניהל עמה מערכת יחסים שנמשכה למעלה משנה בפייסבוק בלבד, כשבמשך כל הזמן הזה היא שהתה בחו"ל. אנדי סיפר שההתאהבות שלו באישה שאותה לא פגש מעולם פנים אל פנים "מוזרה" בעיניו, ושלאחר שפגש אותה לראשונה התאכזב לגלות דברים שלא התגלו במהלך הקשר ה"ווירטואלי", דבר שגרם לו לכעוס על עצמו ולהשתדל

שלא לפתח עוד קשרים רגשיים דרך הרשת החברתית מבלי להיפגש פנים אל פנים בשלב מוקדם של הקשר.

אנדי מופיע בעבודה בציטוט (13)

לוסי, בת 32

לוסי היא מורה, נשואה ואם לשניים, מתגוררת בחיפה, ויש לה בערך 1,000 חברים בפייסבוק. לוסי סיפרה שוויכוחים שהתקיימו בפייסבוק ובהם השתתפה יצאו מפרופורציות, כשהיא מציינת, שלדעתה, בפייסבוק אנשים מרשים לעצמם להתנהג בבוטות, כפי שלא היו נוהגים לעשות במרחב שמחוץ לרשת האינטרנטית.

לוסי מופיעה בעבודה בציטוט (15)

שיקו, בן 28

שיקו הוא ברמן מהיישוב גבת, ויש לו בערך 600 חברים בפייסבוק. שיקו סיפר שהוא הכיר בפייסבוק עולה חדשה, שעמה התפתח קשר רומנטי גם מחוץ לרשת, קשר שהסתיים בסופו של דבר בגלל קשיי השפה. שיקו מספר שהוא לא היה מאמין שבמציאות שמחוץ לפייסבוק הייתה לו הזדמנות להכיר אותה, מפני שהוא טוען שבגלל יופייה היה וודאי חושש לפנות אליה, וכפי שהוא מסביר, בהודעות בפייסבוק הוא הרגיש נינוח יותר ו"מתוחכם" יותר.

שיקו מופיע בעבודה בציטוט (17)

איגי, בן 29

איגי הוא שחקן לשעבר ומדריך בפנימייה, מתגורר בקיבוץ עין גדי, ויש לו בין 600 ל- 700 חברים בפייסבוק. איגי סיפר כיצד חשף בפייסבוק פרשייה שבה ניצלו אותו ועוד שחקנים צעירים רבים שהתקבלו להצגה בתיאטרון רפרטוארי. בעקבות החשיפה של איגי כל השחקנים שהתקבלו להצגה התאגדו יחד והתפקה נעצרה. למרות שהדבר גרם לביטול ההצגה, איגי תיאר את הדבר כהצלחה.

איגי סיפר שהוא הרגיש השחקן הכי חשוב בארץ, ושהוא נהנה מהכוח ומסימוני 'אהבתי' והתגובות הרבות שקיבל. איגי סיפר סיפור נוסף, שבו ניהל קשר רומנטי עם בחורה שהיא "אושיית פייסבוק", מה שהפך את הקשר ביניהם ל"מגניב" יותר בעיניו. איגי נהנה לא רק מתשומת הלב שקיבל ברשת בזכותה, אלא גם מכך שהוא יכול היה לנקום בבו הזוג שלה לשעבר, שהיה מסוכסך עמו וראה את התמונות שלהם יחד בפייסבוק מדי ערב.

איגי מופיע בעבודה בציטוט (18)

גולן, בן 23

גולן הוא סטודנט למדעי הרוח והחברה ופעיל פוליטי, גר בכפר-סבא, ויש לו בערך 600 חברים בפייסבוק. גולן מספר, שלדעתו, רשת פייסבוק שונה מאמצעי התקשורת הקונבציונלית, משום שלאמצעי התקשורת הקונבציונלית, לטענתו, יש אינטרסים זרים, ושלדעתו, פייסבוק מאפשרת לכל אדם חופש ביטוי וחופש פרשנות. כדי להמחיש את הטענות שלו גולן מאזכר סרטון שהופץ בפייסבוק בתקופת הבחירות, סרטון שמכונה "מלך הבלונים" ומבקר את "מפלגות הבלון". גולן טוען שלא ברור מי הפיץ את הסרטון, שזכה לצפיות רבות, דבר שמאפשר לגולשים שתומכים במפלגות שאינן בהכרח מפלגות ימין, כמו "הליכוד", לתמוך בסרטון. בנוסף, גולן מספר על האופן שבו רשת פייסבוק מאפשרת, לדעתו, לנפתלי בנט ולבנימין נתניהו להתבטא, מבלי להיות תלויים בתקשורת הקונבציונלית המוטה, לפי הבנתו.

גולן אינו מצוטט בעבודה

קרן, בת 26

קרן היא סטודנטית לרפואה אלטרנטיבית, נשואה טרייה, מתגוררת בירושלים, ויש לה בערך 350 חברים בפייסבוק. קרן מספרת על היום שבו קיבלה את הצעת הנישואין, שאותה פרסמה בפייסבוק לכלל חבריה ברשת. כפי שהיא מספרת, הפוסט זכה למאות סימוני 'אהבתי' ותגובות רבות, דבר שהיא מתארת כ"מגניב" וכ"הערפת אהבה". בנוסף לכך, היא מציינת שאילו רשת פייסבוק לא

הייתה קיימת, חלקם לא היו יודעים על האירוסין, מפני שכפי שהיא אומרת, "בפייסבוק יש יותר חברים ממה שאת באמת בקשר איתם".

קרן אינה מצוטטת בעבודה

שי, בן 20

שי עובד כמוכר בחנות מחשבים וגאדג'טים, מתגורר בכפר-סבא, ויש לו 50 חברים בפייסבוק. שי סיפר שחבריו למקום העבודה פרצו לחשבון הפייסבוק של חבר שלו, הגיבו בשמו, וגרמו לו לנזקים רבים שהביכו אותו מאד. שי מציין שלמרות שמדובר בפעולה שנשמעת מרושעת, הוא היה משועשע מהעניין וצחק כשחבר שלו סיפר את הסיפור (למרות שכפי שהיא מספר, החבר שלו לא צחק). בנוסף, שי האשים את חברו בחוסר אחריות משום שהוא זה שהשאיר את הפייסבוק שלו פרוץ, שכן הוא לא התנתק לפני שעזב את המחשב שלו בעבודה, ואם היה מתנתק היה יכול למנוע ממנו את המתיחה של חבריו, כביכול.

שי אינו מצוטט בעבודה

שני, בת 25

שני היא סטודנטית לתקשורת וניהול, מתגוררת בבת ים, ויש לה 650 חברים בפייסבוק. שני סיפרה שכשטיילה לבדה בדרום אמריקה היא פגשה ישראלית שעמה התיידדה, והן המשיכו לטייל יחד. שני הלוותה לה כסף, וזו הבטיחה לה שכשתחזור לישראל היא תחזיר לה את הכסף. ואולם, גם לאחר ששתיהן חזרו לארץ הכסף לא הושב במשך שלוש שנים. שני מספרת שאותה בחורה חסמה אותה בפייסבוק לאחר שהיא ביקשה בחזרה את כספה, וזאת על מנת להתחמק מהשבת הכסף. רק לאחר שפגשה אותה פנים אל פנים באקראי היא השיבה לה את כספה. שני טוענת שרשת פייסבוק העניקה לאותה בחורה יתרון בהתחמקות מהשבת הכסף, מפני שעל פי תחושתה, תקשורת בפייסבוק היא פחות אינטימית, מה שמאפשר לאנשים להתנהג בצורה שונה, כפי שלא היו מעיזים בחיים שמחוץ לרשת.

שני אינה מצוטטת בעבודה

נספח ב': פרוטוקול הראיון

להלן פרוטוקול הראיון. הדברים הכתובים בסוגריים יועדו אלי בלבד (המראיינת), והם לא הוקראו למרואיינים. על מנת שמהלך הראיון יתנהל כ"שיחה טבעית" ככל שניתן, הצגתי את הדברים בפניהם בלשון הדיבור ולא בהכרח בשפה הפורמלית כפי שהיא מנוסחת בפרוטוקול שלהלן. בנוסף, חשוב לציין שהדברים בפרוטוקול מנוסחים בלשון זכר לצורך הנוחות בלבד.

שלב 1: דברי פתיחה

1. (בתחילת הדברים לספר על עצמי מעט)
2. במחקר שלי אני חוקרת כיצד נתפס השימוש ברשת פייסבוק בעיני המשתמש, כיצד הוא חווה אותה, וכיצד הוא תופס אותה כמשפיעה על חייו האישיים ו/או החיים החברתיים שלו (אם בכלל).
3. בראיון זה אבקש ממך לספר סיפור או כמה סיפורים שהשפיעו עליך או שיש להם משמעות חשובה עבורך, סיפורים שנוגעים לחוויות השימוש שלך ברשת פייסבוק. יש לציין שאינך חייב לספר סיפור שנוגע בהכרח לחוויה אישית שלך, ותוכל, כמובן, לספר גם סיפור של חוויות שחוו חבריך, מכריך, או אפילו סיפורים שקשורים לאנשים שאינך בהכרח מכיר אישית.
4. כדי לשמור על פרטיותך הנך רשאי לבקש ששמך יופיע כשם בדוי (להוסיף ולציין שאני מבטיחה שהסודיות מובטחת בעניין זה, ולהביא את המרואיין להסכמה שהחלק העיקרי של הראיון יתועד באמצעות הקלטה; להוסיף ולציין שבמידה והמרואיין ירצה בכך, הוא יוכל בכל שלב במהלך הראיון לסגת מהחלטתו להשתתף במחקר ולסיים את ההשתתפות בראיון בכל עת).

5. (לבקש מהמרואיין פרטים דמוגרפיים: גיל, מקצוע, סטטוס משפחתי ומספר ילדים אם יש; אפשר גם לשאול שאלות כלליות נוספים כדי להכיר את המרואיין יותר, כגון: תחביבים).
6. (לבקש מהמרואיין להשתדל להימנע מהפרעות מן החוץ במהלך הראיון)

שלב 2: מעשה הסיפור העיקרי

(להפעיל את מכשיר ההקלטה)

ספר לי סיפור או כמה סיפורים שתבחר שקשורים לחוויית השימוש שלך ברשת פייסבוק. אין זה חייב להיות בהכרח סיפור שחוויית באופן אישי, ובלבד שזה יהיה סיפור שהוא מעניין אותך במיוחד, השפיע עליך במיוחד, או כזה שיש לו משמעות מיוחדת עבורך. הסיפור יכול להיות קשור, למשל, לחיך האישיים או החברתיים, שלך או של חבריך. הסיפור או הסיפורים יכולים להיות גם כאלה שנוגעים לאנשים שאינך בהכרח מכיר (רק אם המרואיין מתקשה להשיב על השאלה אפשר לתת דוגמאות לסיפורים שיכולים להיות קשורים, למשל, לקבוצות החברתיות ברשת פייסבוק, לאינטראקציות ולאיכות הקשרים ברשת, לחוויית ה"אמת" וה"שקר" שברשת – האם היא כוזבת, או שמא "אמיתית" במידה רבה, או להתמכרויות ואובדן שליטה בחוויית השימוש ברשת).

(בשלב הזה לאפשר למרואיין לספר את סיפורו מבלי להפריע לרצף הדברים; להקליט את הדברים הנאמרים ולכתוב הערות חשובות מבלי לפגוע בשטף הרציף של הראיון; חשוב לא להתעלם מרישום של מאפיינים פארא-לשוניים, כגון: נימת קול, אתנחתאות או שפת גוף)

(לאחר שהמרואיין מסיים לספר את סיפורו ומסמן את ה"קורה", כלומר החלק המסכם, לשאול האם היה רוצה להוסיף משהו)

שלב 3 : התשאול

(לשאול את המרואיין שאלות ממוקדות לצורך הבהרות, לאחר שסיים לספר את סיפורו. להשתדל לדבר "בשפתו הטבעית" של המרואיין כפי שהציג ותיאר את הדברים במלותיו כשסיפר את הסיפור; בתחילה להימנע מלשאול שאלות "מדוע", אלא רק שאלות שקשורות לאירועים או לנושאי המחקר; להימנע מלשאול שאלות ישירות בנגוע לדעות או עמדות, ולא להצביע בפני המרואיין על סתירות; ניתן בהחלט ואף רצוי לשאול שאלות "מדוע" ולעמת את המרואיין עם סתירות, אך לעשות זאת בחלק הבא של הראיון, שהוא החלק הפחות פורמלי).

שלב 4 : שיחת הסיכום

(לסיים את ההקלטה; לכתוב הערות רלוונטיות בשיחה "אגבית" זו; להודות למרואיין על השתתפותו במחקר ועל הזמן שהקדיש עבור ההשתתפות ולהבטיח לו שוב שמירה על פרטיותו; לשאול את המרואיין האם הוא היה מעוניין להוסיף דבר מה, שיתכן שאולי היה מעוניין להוסיף לאחר סיום ההקלטה; בשלב זה ניתן כבר לשאול שאלות "מדוע" ולעמת את המרואיין עם סתירות במידת הצורך; לבקש פרטי התקשרות למקרה שיהיה צורך לבצע השלמות או הבהרות אחרות שקשורות למחקר, ובנוסף אפשר גם להשאיר את פרטי ההתקשרות עמי במידה והמרואיין יבקש זאת, כדי שיוכל לקרוא את ממצאי המחקר, אם ירצה בכך, לאחר שהמחקר יפורסם; אפשר גם לבקש פידבק על מהלך הראיון, כדי ללמוד ממנו ולהשתפר לקראת הראיונות הבאים).

The Open University of Israel
Master's Program in Cultural Studies
Department of Literature, Language and the Arts
Department of Sociology, Political Science and Communication

Facebook: Experience and Meaning

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of
Master in Cultural Studies

Orly Ben-Moshe

I.D. no. 040837205

January, 2017

Raanana

**This dissertation was written under the supervision of Doctor Oren Livio
[University of Haifa / Department of Communication] and Professor Motti
Regev [The Open University of Israel / Cultural Studies]**

Abstract

This study examines the ways in which the popular networking site Facebook is experienced by secular Israeli Facebook users. The study employs a **phenomenological** approach, which sees individual experience as the key to understanding human phenomena. As a part of the phenomenological analysis, the study explores the meanings and interpretations, including values, narratives, and ideals, that stand at the heart of individuals' Facebook experience as it is described by them.

I begin by reviewing two prominent approaches to technology in general and Facebook in particular: that which is associated with **Technological Determinism**, which emphasizes the effects of technology on the individual and society, so that individuals are seen as '**passive**' recipients of technological effects; and **Uses and Gratifications Theory**, an approach that emphasizes individuals' freedom to choose how to utilize technology based on their own subjective needs, so that the individual is seen as an '**active**' social actor. Since the study's findings demonstrated that technological determinism is prominent in popular discourse, I chose to highlight studies taking this approach in the theoretical review. These studies tend to emphasize the positive and/or negative effects of technology on the individual and society, with many studies highlighting the negative aspects of new media (and Facebook in particular), or at least diminishing the value of positive effects.

The method used in this study was **Narrative Interviews**. In sum, 17 participants (9 men and 8 women) were interviewed and asked to relate one or more

story about their Facebook experiences. Analysis of the stories revealed three major categories: experiences of "truth" versus "falsehood", social experiences, and experiences of power and control. When taking into account all three categories and examining the participants' stories as a whole, the interviewees describe a **mixed experience** of "truth" and "falsehood", close and distant interpersonal relationships, and a sense of control versus loss of control. Underlying these experiences, three central motifs were found: **the ideal of authenticity** – the notion that people should be loyal to their inner voice, morals, and uniqueness; **the narrative of technological determinism** – the notion that new media have major effects on the individual and society that are very difficult to resist; and **the ideal of individualism** – the notion that people are free to choose their own lifestyles and beliefs.